મઢી.

ગુરૂ.

રાજા

રાણી

મહેલ.

નામ જોઈ ઠગાવું નહિ પણ અંદરનો સાર જોઈ લેવી.

શ્રી નવીન

ભર્તૃહરી નાટક મોટું

ત્રીઅંકી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.
બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ.
ઠે. રીચીરોડ—અમદાવાદ.

આવૃતિ ૫ મી. પ્રત ૨૦૦૦.

અમદાવાદ
ઠે. ટંકશાળમાં ધી અ. "યુનિયન" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ કં. લી. માં
મોતીલાલ શામળદાસે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૭૨ સને ૧૯૧૬.

કીંમત રૂ. ૦-૮-૦.

નાટક પાત્રો.

પુરૂષ વર્ગ.

સુત્રધાર..........નાટકનો મુખ્ય અધિકારી.
વિદુષક............મશ્કરો સુત્રધારનો મદદગાર.
ભર્તૃહરી.........માળવાનો રાજા.
વિક્રમ..........ભર્તૃહરીનો નાનો ભાઈ.
હયપાળ.........અશ્વોનો રખવાળ.
દારિદ્રદાસ......ભક્ષૂક બ્રાહ્મણ.
(પ્રધાન, સૈન્યાધીપતી, કોટવાળ, બ્રાહ્મણનો છોકરો, યોગીઓ, પ્રજાવર્ગ છડીદાર વિગેરે.)

સ્ત્રી વર્ગ.

નટી.............સુત્રધારની સ્ત્રી.
પિંગળા.........ભર્તૃહરીની મુખ્ય રાણી.
કામલતા........પિંગળાની દાસી.
અનંગસેના....ગુણકા.
(સખીઓ, ભર્તૃહરીની બીજી રાણીઓ તથા તેમની દાસીઓ, બ્રાહ્મણની સ્ત્રી વીગેરે.)

॥ શ્રી પરમાત્મ નમઃ ॥

શ્રી નવીન ભર્તૃહરી નાટક.

અંક પહેલો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ રંગભુમી.

પાત્ર–સુત્રધાર–વિદુષક–અને નટી.

સુત્રધાર—સરસ્વતિની પ્રાર્થના.

જય જય સરસ્વતિ ભગવતિ ગુણવતિ,
ભારતી, દુઃખ સંહારતી, મુઢ જનના. જય.
મૂર્ખને બુદ્ધિશાળી કરતી, જીવ્યા અગ્રે આવિ વસતી;
નિલકંઠ પીઠપર તું વિચરતી, વિણા પુસ્તક કરમાં ધરતી.
ચરણનું શરણુ લહું, આશિશ અ'રનિશ ચહું. માતા,
ફળદાતા, ગુણગાતા, શેવક આનંદે અતી. જય.

(સ્તુતિ કરી રહ્યા બાદ)—અહો આર્ય ભ્રાતો, અને ભગનીઓ ? આપ સર્વને આ નાટય ભુમિમાં પધારેલા જોઇ ઘણોજ આનંદ પામુ છું. આજરોજ રાજનગર નિવાસી હરીલાલ કૃત માળવાના મહારાજા ભર્તુહરીનું નાટક. આપની સમક્ષ ભજવી બતાવવાને અતિ ઉત્સુક થયો છું. તેમાં જે કાંઇ દોષ આપની દ્રષ્ટીમાં માલમ પડે તે લક્ષમાં નહી રાખતાં તેની માફી આપશો એવી આશા રાખું છું.

વિદુષક—(પ્રવેશ કરી) અલ્યા ઓ મુરખના સરદાર, પથરના ભમરડા, સંધળા લોકોને એકઠા કરી શું કરવા ધાર્યું છે ? વળી આ લોકોને વશ કરવા મોહજાળનો મંત્ર કયારનો ભણી રહ્યો છે ? કયું રાજ લેવા વિચાર છે ? અને તેમાં આ લોકની મદદ ચાહે છે. કે તારી ડોશીનું બારમું તેરમું કરવું છે તેમાં આ

લોકની સલાહ પુછેછે ? જે હોય તે આ બંદાને ઝટને પર કહી દે કે જે તારૂં કાર્ય હોય તેમાં યોગ્ય સલાહ આપે.

સુત્રધાર—(વિદુષકને) અલ્યા તને અત્રે કોને એકદમ દાખલ કીધો. પૈસા ખરચીને આવ્યો છું કે વોલંઇઆમાં ?

વિદુષક—અરે ગાયનો ભાઇ તને ખબર નથી કે આ બંદાને તો પૈસા ખરચવાની કે હાથ પસારવાની પંચાતજ નથી, પણ ઉલટા ભાઇ સાહેબને તો બબે હાથે મોટા મોટા જનો નમસ્કાર કરી આમંત્રણ કરી આંહી લાવે છે.

સુત્રધાર—અલ્યા તું જણાય છે તો ચાલાક અને હુશિયાર; જો તું મારા કામમાં મને મદદ કરીશ તો તેમાં તને બહુ મજા પડશે.

વિદુષક—અરે હૈયાના ફુટેલ ! તે તો મેં તને પહેલેથીજ કહેલું છે. તો વારે વારે શું પુછે છે. તેથી જ્યાં બંદાને મજા પડે ત્યાં અડે, અને જો મિષ્ટાન મળે તો ત્યાંથી હજાર આદમી ઉપાડે તો પણ બંધા ઝાડની પેઠે જરાએ ખસે નહીં.

સુત્રધાર—જો સાંભળ, આરે કાંઇ રાજ લેવાનું નથી; તેમ કોઇ જમણવાર પણ કરવાનો નથી. પણ (આંગળી બતાવીને અત્રે પધારેલા આ ગૃહસ્થો સમક્ષ માળવાના નૃપતિ ભર્તુહરીનું નાટક ભજવી બતાવવાનું છે તેમાં જો તું સારી રીતે વખતો વખત મદદ કરીશ તો તારો મિષ્ટાન પાણીનું પણ થઇ રહેશે.

વિદુષક—(ખુશી થતો થતો) તો તો હું તમારા કામમાં બનતી મદદ જરૂર કરીશ.

નટી—(પ્રવેશ કરી સુત્રધારને નમન કરે છે) પ્રાણનાથ ! શી આજ્ઞા છે ? પાત્રો સઘળા તૈયાર થઇ રહ્યા છે ફક્ત આપની આજ્ઞાનીજ વાર છે.

વિદુષક—(નટીને દેખી ચમકીને સ્વગત) અરે આતો કોઇ પરી, વ્યંતરી કે કોઇ ડાકણી છે ? પગ તરફ જોઇ માથું ધુણાવી ! ના ના, ડાકણી તો ના હોય કારણ કે ડાકણને તો પગ પાછળ હોય છે ને આના તો પગ આગળ, માટે છે તો કોઇ મનુષ્ય સ્ત્રી છે ! પણ લાવ પુછું તો ખરો, (ચાસન) અલ્યાભાઇ ! આ કોણ છે ? આને જોઇ મને બીક લાગે છે.

સુત્રધાર—(વિદુશકને) બીહીશમાં ભાઇ ! એ મારી સ્ત્રી છે.

વિદુષક—(જાણે ખીજવાયો હોમ તેમ) વળી અહીંઆં સ્ત્રીનું શું કામ ? આ એક આંખે કાંણી બાંણી છે કે કેમ ! (બંને

આખ નિહાળી જુએ છે.)

સુત્રધાર—ના ભાઇ ના. કાંણી તો કાંઇએ નથી.

વિદુષક—ત્યારે શું તે એક આંખે થોડું જોઇ શકે છે.

સુત્રધાર—નહીં. તે તો બંને આંખોએ સુદ્ધ જોઇ શકે છે,

વિદુષક—ત્યારે તેને પ્રાણનાથ, પથરાનાથ કહી, દેવને નમસ્કાર કરે તેમ બે હાથ જોડી નમન કર્યું; ને આ બંદાના તો સામુએ જોતી નથી, તેનું શું કારણ ?

સુત્રધાર—લે ભાઇ લે તને પણ નમન કરે છે. (નટીને) પ્રીયા તેને પણ નમન કરો.

નટી—જેવી પ્રાણનાથની આજ્ઞા. (વિદુશકને નમન કરે છે.)

વિદુષક—(ખુશી થનો હોય તેમ જરા હશીને) હવે કેવી સમજી ! પહેલાંથી આ બંદાને નમસ્કાર કર્યો હોત તો આટલી મારે તસ્દી લેવી પડત ! ! !

(પડદાની અંદર પિંગળા—ચાલો સાહેલીઓ ચાલો, હવે વિલંબ ન કરો. આંહીથી ક્રીડોદ્યાન થોડુંકજ દુર છે),

નટી—(એ સાંભળીને) પ્રાણનાથ! જુઓ સર્વ પાત્રો તૈયાર થઇ આ તરફ આવતા લાગે છે; માટે ચાલો અહીં ઝાઝી વાર નકરો.

સુત્રધાર—ચાલો પ્રીયા. (બંને જાય છે.)

વિદુષક—(સુત્રધરને) અલ્યા છેતરીને જતો રહ્યો કે ? જોઉંછું તું કેટલેક દુર જાય છે તે ? ! (એમ કહી તે પણ સુત્રધારની પછવાડે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ ક્રીડોદ્યાન.

પાત્ર—પિંગળા અને તેની સખીઓ તથા દાશી વીગેરે.

પિંગળા-સખિ વસંતિ ! જોને આજ કાલ વસંતનો કેવો બહાર છે ?

વસંતી—હા બાઇ, તેની તો હાલ પુરી જુવાની ચાલે છે ને ! ! ?

મધુમુખી—તેને આ ઉદ્યાન કેવું રમણીય કરી મુક્યું છે ?

પિંગળા—અને વળી તેનો મિત્ર ગુલાબ પણ કેવો બેહેકી રહ્યો છે.

મૃગાનેની—પણ સલિલે ક્યાં બાકી છે તે.

કૃશોદરી-સમિરે પણ તેના મિત્રને ઉંઘમાંથી જાગૃત કરવા મથન કરે છે.

પિંગળા—સખિઓ ! વસંત, પુષ્પો, સલિલ સમિર અને સમર એ પાંચે મિત્રો આ સમયમાં બહુ મજા મારે છે, પોતાના મન્દ

ગમતા સ્થળે વિચરે છે. અને વીરહણીને બહુજ દુખ દેછે.

સુવર્ણખરો—પણ દંપતીના જોડલાને જરા પણ દુઃખ નહી દેત અપાર સુખને આપે છે.

પીંગલા—ચાલો ત્યારે તો આજ તેનાજ વર્ણનનું ગીત ગાઇએ.

(સર્વ સખીઓ ગીત ગાય છે.)

સર્વસખીઓ— ગરબો.

સખિઓ જુઓ વસંતનો બહારજો, જોઈ આનંદ થયો;
રમે રાગ રંગે નરનાર જો, ધારી શૃંગાર સદાયે.
ખિલે પુષ્પોના બાગ, બહુ ઉડે પરાગ;
મન થાયે સરાગ, લોક બોલે છે ફાગ;
બોલે કોયલ મનહર બોલ જો વિયોગીને તે બાળે.

સાખી—નવિન પલ્વ વૃક્ષો ધરે, શીતળ સમીર સુગંધ,
વસંતોત્સવ ઘર ઘર કરે, થઇ બહુ આનંદ. સખીઓ.

(ત્યાં આગળથી હયપાળ બણીઠણીને નીકળે છે તેને દેખી પિંગળા તેના ઉપર મોહ પામે છે. બંનેની દ્રષ્ટી એકમેક થતાં બન્નેના ઉપર મનમથદેવ હુમલો કરે છે, પિંગળા એકદમ મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વીપર પડે છે તેથી સખિઓ ગભરાય છે તેને સાવધ કરવાના સાધન લેવા આમ તેમ દોડી જાય છે. વસ્ત્ર એક સખી તેની આગળ બેશી રહી પોતાના વસ્ત્રના અંચળાથી પીંગળાના મુખ ઉપર મંદમંદ પવન નાખે છે, તેથી જરા શુદ્ધિમાં આવી આંખ ઉઘાડીને પુછે છે.)

પિંગલ—બેની મધુમુખિ ! સર્વ સખીઓ ક્યાં ગઇ ?

મધુમુખી—તમે એકદમ પડી ગયાં અને બેશુદ્ધ થઈ ગયા તેથી તમોને શુદ્ધીમાં આણવા માટે ઉપચાર લેવા ગઇઓ છે.

પિંગલા—હવે ઉપચાર કરવાની કાંઇ જરૂર નથી, કારણ કે મારા શરીરને હવે ઠીક છે.

મધુમુખી—બેની એકદમ આમ થવાનું કારણ શું ?

પિંગલા—(ઊંડો નીશ્વાસ મુકી) કાંઇ નહી બેન, એતો શેજ.

મધુ૦—તમને કાંઇ મોટું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું હોય એમ ભાસે છે ?

પિંગલા—ફક્ત માથામાં ચક્કરી આવવાથી હું પડી ગઇ. બીજું કાંઈ નથી બેન !

મધુ૦—બેન સારૂ વાત છુપાવોછો ? જે વખતે પેલો છેલ પુરૂષ જતો હતો, તે વખત આપે તેની સામી દ્રષ્ટી મેળવી

ત્યારથીજ હું આપના મનનો ભાવ જાણી ગઇ છું.

પિંગલા—(શરમાઇને) બેન મારાથી શરમને લીધે કેવાયું નહી. પણ માફ કરજે જ્યારથી મેં તેને જોયો છે ત્યારથી તે મારી રગે રગે વ્યાપી રહ્યો છે; અને તે મારા ચિત્તને ચોરી ગયો છે. (એમ કહેતાંની સાથે મુખ બહુ ગ્લાન થાય છે, તે જોઇ).

મધુમુખિ— અબોલા શાને લ્યો છો, એ રાહ,

શાને વદો આવું વેણ બાઇ આમ શાને વદો છો. એ ટેક.

ભાગ્યોદયે ભરથાર કહ્યામાં મોજ મજા લ્યોને માણી, બાઇ.

છે રહેવાને મહેલ બગિચા શાને ઉચરો આવી વાણી બાઈ

સર્વે આપ સુખી છો બાઈ દુઃખ નથી કાંઈ શાણી. બાઈ.

પિંગલા— એજ રાહ

સર્વે વાતે સુખી હું છું તો પણ એક વાતે દુઃખદાઇ.

મધુ૦—બાઇ આમ શાને વદો છો.

પિંગલા—દુઃખ સંસારમાં વીરહનું મોટું એ વિના સુખ ન કાંઇ.

મધુ૦—બાઈ આમ શાને વદો છો.

પિંગલા—મહેલ બગિચામાં મુકવો પુળો, જો ન થાયે કામ શાંતી,

મધુ૦—બાઈ આમ શાને વદો છો.

સમતા હશે તો મળશે બધુંએ.

પિંગળા—ક્યાં સુધી સમતા રહું આણી અરે સખી કહે તુ મનેરે,

કહે તું મને મારી શાણી, અરે સખિ.

મધુ૦—નહી કરવું બાઇ યોગ્ય આ તમને એમાંછે પાપની ખાણી બાઇ.

પિંગલા—નથી જોઇતી શીખ મારે કાંઇ કહિશ ને એકે કહાણી.

જા તું અહીંથી નથી ખપ તારો હવે ઉચાર ન વાણી.

મધુ૦—ભુંડી તુ ભુલ ખામાં અરે તું ધુળ ખામાં,

વગર વિચાર્યું ડગ ભરવાથી વિણસે સઘળું કાજ

જગતમહી બહુ હાંસીથાએ ઉભય કુળની જાય લાજ ભુંડી

અમૃત પાન મુકી તું શાને વિષ ભોજનને ખાય

અમર સમ તું સુખ તજીને દુઃખ ગૃહવા કેમ ધાય ભુંડી.

પિંગલા—(ક્રોધથી) બસ ? મારે તારી શિખની જરૂર નથી. મારા મનના પતિને મેળવીશ અને મોજ માણીશ જેને મારા ચિતની ચોરી કરી છે તેને શિક્ષા હું પોતેજ કરીશ.

મધુમુખિ—આટલા ક્રોધાતુર ન થાઓ અને પ્રેમજાળમાં ન

ગમતા સ્થળે વિચરે છે. અને વીરહણીને બહુજ દુખ દેછે.

સુવર્ણખરો—પણ દંપતીના જોડલાને જરા પણ દુઃખ નહી દેતાં અપાર સુખને આપે છે.

પીંગલા—ચાલો ત્યારે તો આજ તેનાજ વર્ણનનું ગીત ગાઇએ.

(સર્વ સખીઓ ગીત ગાય છે.)

સર્વસખીઓ— ગરબો.

સખિઓ જુઓ વસંતનો બહારજો, જોઈ આનંદ થયો;
રમે રાગ રંગે નરનાર જો, ધારી શૃંગાર સદાયે.
ખિલે પુષ્પોના બાગ, બહુ ઉડે પરાગ;
મન થાયે સરાગ, લોક બોલે છે ફાગ;
બોલે કોયલ મનહર બોલ જો વિયોગીને તે બાળે.

સાખી—નવિન પલ્લવ વૃક્ષો ધરે, શીતળ સમીર સુગંધ,
વસંતોત્સવ ઘર ઘર કરે, થઇ બહુ આનંદ. સખીઓ.

(ત્યાં આગળથી હયપાળ બણીઠણીને નીકળે છે તેને દેખી પિંગળા તેના ઉપર મોહ પામે છે. બંનેની દ્રષ્ટી એકમેક થતાં બન્નેના ઉપર મનમથદેવ હુમલો કરે છે, પિંગળા એકદમ મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વીપર પડે છે તેથી સખિઓ ગભરાય છે તેને સાવધ કરવાના સાધન લેવા આમ તેમ દોડી જાય છે. વસ્ત્ર એક સખી તેના આગળ બેશી રહી પોતાના વસ્ત્રના અંચળથી પીંગળાના મુખ ઉપર મંદમંદ પવન નાખે છે, તેથી જરા શુદ્ધિમાં આવી આંખ ઉઘાડીને પુછે છે.)

પિંગલ—બેની મધુમુખિ ! સર્વ સખીઓ ક્યાં ગઇ ?

મધુમુખી—તમે એકદમ પડી ગયાં અને બેશુદ્ધ થઈ ગયા તેથી તમોને શુદ્ધીમાં આણવા માટે ઉપચાર લેવા ગઇઓ છે.

પિંગલા—હવે ઉપચાર કરવાની કાંઇ જરૂર નથી, કારણ કે મારા શરીરને હવે ઠીક છે.

મધુમુખી—બેની એકદમ આમ થવાનું કારણ શું ?

પિંગલા—(ઊંડો નીશ્વાસ મુકી) કાંઇ નહી બેન, એતો એમજ.

મધુ૰—તમને કાંઇ મોટું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું હોય એમ ભાસે છે ?

પિંગલા—ફક્ત માથામાં ચકરી આવવાથી હું પડી ગઇ. બીજું કાંઈ નથી બેન !

મધુ૰—બેન સારૂ વાત છુપાવોછો ? જે વખતે પેલો છેલ પુરૂ જતો હતો, તે વખત આપે તેની સામી દ્રષ્ટી મેળ

ફુસાઓ આ કામમાં કોણે કાઢ્યો છે સાર તેનો દેખાડો ચિતાર.
અવળા રસ્તે ચડશો તો અથડાશો, વાગશે, પગમાં કાંટા ભાગશે,
દુખ જાગશે અને આખરે અથડાઇ પછડાઇ ઠેકાણે આવશો ત્યારે
મારા વેણુ સંભાળશો ???

પિંગલા—(વધારે ગુસ્સાથી) તને એક વાર કહ્યું મારે તારી શી-
ખામણ જોઇતી નથી તું તારે ચાલીજા? હું મારાં લાગ્યા ભોગવી લઇશ.

મધુ૦—માન માન મારૂં કહેવું એની માન

બન નહી નદાન ભુલિ ભાન તું હેરાન માન,
તજી શાન ખો ન પ્રાણ થાશે હાણ,
રાખ ન ગુમાન કાઢીશ શા લાણ;
થાશે જ્યારે જાણ ઉગે દુખ ભાણ ગાન.

(ગદ્ય) મારા દરેક બોલો તમને આ સમયે કડવા ઝેર જેવા લાગે
છે પણ યાદ રાખજો કે જે સમયે મહારાજાને જાણ થશે તે વખતે
મારા દરેક અક્ષરો અમૃતના ઘુંટડા સમાન લાગશે માટે આ છેલ્લું
કહું છું એ વાત દુર કરી ફકત પતીભકિતમાંજ ધ્યાન રખો.

પિંગળા—(ક્રોધથી) બસ? મારે તારો એકે શબ્દ સાંભળવાની
જરૂર નથી તું તારે એકદમ અહીંથી ચાલી જા. (મધુમુખી
જાય છે અને તરતજ કામલતા પ્રવેશ કરે છે તે પીંગળાને)

કામલતા—બાઇ સાહેબ? આપની સખીઓના મુખથી આપના
સમાચાર સાંભળી હું એકદમ દોડી આવી હવેતો આપના
શરીરે ઠીક છે તેઓ સઘળો ઉપચાર લઈ આ તરફ આવે છે.

પિંગળા—(ક્રોધથી અને (નરતેજ વદનથી) બાળો એ ઉપચારને.

મદુ૦તા—બહુ સારૂં બાઇ સાહેબ. તેઓને પાછી વાળી સત્વર
આવું છું (જાય છે.)

પિંગળા—જ્યારથી મેં તે છેલ પુરૂષને જોયો છે ત્યારથીજ મારૂં
મન તેને મળવાને ઉત્સુક થઇ ગયું છે. મારા ચિતડાનો ચોર,
મારા મનનો, પતી મારા હૈયાનો હાર, મારી આંખોની, કીકી, મારા શી-
રનો સરદાર, અને અપાર સુખનો દેનાર, મોજ મજા આણનાર, એવાને
તે હું ક્યાંથી મેળવીશ. હું જો તેનું સ્થાન જાણીતી હોત તો સ્વમેવ
જઇ તેને મળત. અને મારા કામાગ્નિને તેના વચન સલીલથી શાંત
પમાડત પણ લાચાર. એટલામાં કામલતા પાછી આવે છે તેને
કામલતા તેઓ સઘળીને તું પાછી વીદાય કરી આવી તે ઠીક થયું.
હવે આપણે અહીંથી ચાલો. કેમકે મને આ રમણીય ઉદ્યાન ઉજડ

વેરાન જેવું લગ છે. વળી સખિ, અગ્નિની જ્વાળા સમાન દેહ બાળે છે. મારા અંગે અંગ જ્વરથી બળી રહ્યાં છે. મને અહીંથી એક ડગ ભરવા જેટલી પણ શક્તિ નહી નથી. વિદ્યુત્પ્રભાતના તેજથી મારી દરેક દરેક રગો ખેંચાઈ ગઈ છે. (એમ કહી ઉંડો નિસાસો મુકે છે એ જોઇ)

કામલતા—કહું શું નશીબે દુઃખીઓ કીધો છે, એ રાહ.

શોકમાં ગરકાવ છો કેમ બાઇ, શાને માટે આપ છો દુખદાઇ. શો.
નિસ્તેજ મુખ શે આજે થયું છે, શાની ચિંતા તમને મનમાંઈ. શો.
આજ શું મા'રાજ તમને ખીજ્યા છે, કહો દુઃખદાસીને ખરૂં હોય બાઇ શો.
આપ સુખે બાઇ સુખ છે મુજને આપ દુખે થઉં અતિ દુખદાઇ શો.

બાઇ સાહેબ! આપને એકાએક શોક સદનમાં ડુબવાનું શું કારણ છે? આપના સુંદર વદને ગુલાબી વસ્ત્ર તજી સફેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે એ શું!! વળી જાણે મહાસાગર મથન કરવાને મંડયા હો એમ જણાવ છે. હાથે છાશને વલોવાથી જો માખણ આવતું હોત, તો લોક રવૈયાને શું કરવા ઘરમાં રાખત? અને જો એકજ હાથે સઘળું કામ થતું હોત તો બીજો હાથ નકામોજ થઇ પડત! એકલા દાંતેજ ખવાતું હોત તો જીભની શી જરૂર હતી? માટે બાઇ સાહેબ! આપના હૃદયની વાત પ્રકાશો અને આપના મનનું દર્દ ઓછું કરો

પિંગળા—મારી વહાલી દાસી, તું બહુ ડાહી અને ચતુર છું તેથીજ તારી આગળ મારી વાત પ્રકાશવામાં પાછી પાની કરતી નથી. મને નિશ્ચે ખાતરી છે કે તું મારૂં કામ જરૂર બજાવીશ. મધુમુખિને કહેતાં તે મારા ઉપર ક્રોધ કરી ચાલી ગઈ પણ ફીકર નહીં (રક્તનેત્રે) તેની મને શું પરવા છે? (નમ્રપણે) સાંભળ! અમો સઘળી સખીઓ અત્રે ક્રિડા કરતી મોજ માહતી હતી; એટલામાં એક પુરૂષ દેવાંશી જેવો અત્રેથી નીકળ્યો. બંનેની દ્રષ્ટી ભેગી થતાં જાણે મને કોઇએ કટારીનો ઘા માર્યો હોય તેવી થઇ ગઇ, અને પછીથી શી વાત બની તે તો તું સખિઓના મુખથી માહીતગાર થઈ હઇશ (નિશાશો નાંખી) શું તેના રૂપનું વખાણ કરૂં? જાણે કોઇ દેવ આકાશમાંથી આ પૃથ્વીને વિષે આવ્યો ન હોય! વળી પહેરવેશ પહેરવાની શી તેમની છટા! ચાલ પણ મનને મોહ પમાડે તેવી! માથે મડીલ બાંધેલી તે જાણે શિરપર સુવર્ણનો મુગટજ ધારણ કર્યો ન હોય તેનું જો બરાબર વર્ણન કરૂં તો કલાકના કલાક વહી જાય જો તે પુરૂષને તું મેળવી આપે તો હું તને દરેક વાતે સુખી કરીશ. અને

કેસાઓ આ કામમાં કોણે કાઢ્યો છે સાર તેનો દેખાડો ચિતાર.
અવળા રસ્તે ચડશો તો અથડાશો, વાગશે, પગમાં કાંટા ભાગશે,
દુખ જાગશે અને આખરે અથડાઇ પછડાઇ ઠેકાણે આવશો ત્યારે
મારા વેણ સંભાળશો ? ? ?

પિંગલા—(વધારે ગુસ્સાથી) તને એક વાર કહ્યું મારે તારી શી-
ખામણ જોઇતી નથી તું તારે ચાલીજા? હું મારાં લાગ્યાં ભોગવી લઇશ.

મધુ૦—માન માન મારૂં કહેવું બેની માન
બન નહી નદાન ભુલિ ભાન તું હેરાન માન,
તજી શાન ખો ન પ્રાણ થાશે હાણ,
રાખ ન ગુમાન કાઢીશ શા લાણ;
થાશે જ્યારે જાણ લગે દુખ બાણ માન.
(ગદ્ય) મારા દરેક બોલો તમને આ સમયે કડવા ઝેર જેવા લાગે
છે પણ યાદ રાખજો કે જે સમયે મહારાજાને જાણ થશે તે વખતે
મારા દરેક અક્ષરો અમૃતના ઘુંટડા સમાન લાગશે માટે આ છેલ્લું
કહું છું એ વાત દુર કરી ફકત પતીભકિતમાંજ ધ્યાન રાખો.

પિંગળા—(ક્રોધથી) બસ ? મારે તારો એકે શબ્દ સાંભળવાની
જરૂર નથી તું તારે એકદમ અહીંથી ચાલી જા. (મધુમુખી
જાય છે અને તરતજ કામલતા પ્રવેશ કરે છે તે પીંગળાને)

કામલતા—બાઇ સાહેબ ? આપની સખીઓના મુખથી આપના
સમાચાર સાંભળી હું એકદમ દોડી આવી હવે તો આપના
શરીરે ઠીક છે તેઓ સઘળો ઉપચાર લઈ આ તરફ આવે છે.

પિંગળા—(ક્રોધથી અને નિસ્તેજ વદનથી) બાળો એ ઉપચારને.

કામલતા—બહુ સારૂં બાઇ સાહેબ. તેઓને પાછી વાળી સત્વર
આવું છું (જાય છે.)

પિંગળા—જ્યારથી મેં તે છેલ પુરૂષને જોયો છે ત્યારથીજ મારૂં
મન તેને મળવાને ઉત્સુક થઇ ગયું છે. મારા ચિતડાનો ચોર,
મારા મનનો, પતી મારા હૈયાનો હાર, મારી આંખોની કીકી, મારા શી-
રનો સરદાર, અને અપાર સુખનો દેનાર, મોજ મજા માણનાર, એવાને
તે હું ક્યાંથી મેળવીશ. હું જો તેનું સ્થાન જાણતી હોત તો સ્વમેવ
જઇ તેને મળત. અને મારા કામાગ્નિને તેના વચન સલીલથી શાંત
પમાડત પણ લાચાર. એટલામાં કામલતા પાછી આવે છે તેને
કામલતા તેઓ સઘળીને તું પાછી વીદાય કરી આવી તે ઠીક થયું.
હવે આપણે અહીંથી ચાલો. કેમકે મને આ રમણીય ઉધાન ઉજડ

વેરાન જેવું લાગે છે. વળી સખિર, અગ્નિની જ્વાળા સમાન દેહ બાળે છે. મારા અંગે અંગ જ્વરથી બળી રહ્યાં છે. મને અહીંથી એક ડગભરવા જેટલી પણ શક્તિ રહી નથી. વિદ્યુતપ્રભાતના તેજથી મારી દરેક દરેક રગો ખેંચાઈ ગઈ છે. (એમ કહી ઉંડો નિસાસો મુકે છે એ જોઇ)

કામલતા—કહું શું નશીબે દુઃખીઓ કીધો છે, એ રાહ.

શોકમાં ગરકાવ છો કેમ બાઇ, શાને માટે આપ છો દુખદાઇ. શો.
નિસ્તેજ મુખ શે આજે થયું છે, શાની ચિંતા તમને મનમાંઈ. શો.
આજશું મા'રાજ તમને ખીજ્યા છે, કહો દુઃખદાસીને ખરૂં હોય બાઇ શો.
આપ સુખે બાઇ સુખ છે મુજને આપ દુખે થઉ અતિ દુખદાઇ શો.

બાઇ સાહેબ! આપને એકાએક શોક સદનમાં ડુબવાનું શું કારણ છે? આપના સુંદર વદને ગુલાબી વસ્ત્ર તજી સફેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે એ શું!! વળી જાણે મહાસાગર મથન કરવાને મંડ્યા હો એમ જણાય છે. હાથે છાશને વલોવાથી જો માખણ આવતું હોત, તો લોક રવૈયાને શું કરવા ઘરમાં રાખત? અને જો એકજ હાથે સઘળું કામ થતું હોત તો બીજો હાથ નકામોજ થઇ પડત! એકલા દાંતેજ ખવાતું હોત તો જીભની શી જરૂર હતી? માટે બાઇ સાહેબ! આપના હૃદયની વાત પ્રકાશો અને આપના મનનું દર્દ ઓછું કરો

પિંગળા—મારી વહાલી દાસી, તું બહુ ડાહી અને ચતુરછું તેથીજ તારી આગળ મારી વાત પ્રકાશવામાં પાછી પાની કરતી નથી. મને નિશ્ચે ખાતરી છે કે તું મારૂં કામ જરૂર બજાવીશ. મધુમુખિને કહેતાં તે મારા ઉપર ક્રોધ કરી ચાલી ગઈ પણ ફીકર નહીં (રક્તનેત્રે તેની મને શું પરવા છે? (નમ્રપણે) સાંભળ! અમો સઘળી સખીઓ અત્રે ક્રિડા કરતી મોજ માણતી હતી; એટલામાં એકપુરૂષ દેવાંશી જેવો અત્રેથી નીકળ્યો. બંનેની દ્રષ્ટી ભેગી થતાં જાણે મને કોઇએ કટારીનો ઘા માર્યો હોય તેવી થઇ ગઇ, અને પછીથી શી વાત બની તે તો તું સખિઓના મુખથી માહીતગાર થઈ હઇશ (નિશાશો નાંખી) શું તેના રૂપનું વખાણ કરૂં? જાણે કોઇ દેવ આકાશમાંથી આ પૃથ્વીને વિષે આવ્યો ન હોય! વળી પહેરવેશ પહેરવાની શી તેમની છટા! ચાલ પણ મનને મોહ પમાડે તેવી! માથે મંડીલ બાંધેલી તે જાણે શિરપર સુવર્ણનો મુગટજ ધારણ કર્યો ન હોય તેનું જો બરાબર વર્ણન કરૂં તો કલાકના કલાક વહી જાય જો તે પુરૂષને તું મેળવી આપે તો હું તને દરેક વાતે સુખી કરીશ. અને

ફેસાઓ આ કામમાં કોણે કાઢયો છે સાર તેનો દેખાડો ચિતાર. અવળા રસ્તે ચડશો તો અથડાશો, વાગશે, પગમાં કાંટા ભાગશે, દુખ જાગશે અને આખરે અથડાઇ પછડાઇ ઠેકાણે આવશો ત્યારે મારા વેણુ સંભાળશો ? ? ?

પિંગલા—(વધારે ગુસ્સાથી) તને એક વાર કહ્યું મારે તારી શીખામણુ જોઇતી નથી તું તારે ચાલીજા? હું મારાં લાગ્યાં ભોગવી લઇશ.

મધુ૦—માન માન મારૂં કહેવું બેની માન

બન નહી નદાન ભુલિ ભાન તું હેવાન માન,
તજી શાન ખો ન પ્રાણ થાશે હાણુ,
રાખ ન ગુમાન કાઢીશ શા લાણુ;
થાશે જ્યારે જાણ ડગે દુખ ભાણુ માન.

(ગધ) મારા દરેક બોલો તમને આ સમયે કડવા ઝેર જેવા લાગે છે પણુ યાદ રાખજો કે જે સમયે મહારાજાને જાણુ થઇ તે વખતે મારા દરેક અક્ષરો અમૃતના ઘુંટડા સમાન લાગશે માટે આ છેલ્લું કહુ છું એ વાત દુર કરી ફક્ત પતીભકિતમાંજ ધ્યાન રાખો.

પિંગળા—(ક્રોધથી) બસ ? મારે તારો એકે શબ્દ સાંભળવાની જરૂર નથી તું તારે એકદમ અહીંથી ચાલી જા. (મધુમુખી જાય છે અને તરતજ કામલતા પ્રવેશ કરે છે તે પીંગળાને)

કામલતા—બાઇ સાહેબ ? આપની સખીઓના મુખથી આપના સમાચાર સાંભળી હું એકદમ દોડી આવી હવેતો આપના શરીરે ઠીક છે તેઓ સઘળો ઉપચાર લઈ આ તરફ આવે છે.

પિંગળા—(ક્રોધથી અને નિસ્તેજ વદનથી) બાળો એ ઉપચારને.

મધુકાંતા—બહુ સારૂં બાઇ સાહેબ. તેઓને પાછી વાળી સત્વર આવું છું (જાય છે.)

પીંગળા—જ્યારથી મેં તે છેલ પુરૂષને જોયો છે ત્યારથીજ મારૂં મન તેને મળવાને ઉત્સુક થઇ ગયું છે. મારા ચિતડાનો ચોર, મારા મનનો, પતી મારા હૈયાનો હાર, મારી આંખોની, કીકી, મારા શીરનો સરદાર, અને અપાર સુખનો દેનાર, મોજ મજા માણનાર, એવાને તે હું કયાંથી મેળવીશ. હું જો તેનું સ્થાન જાણીતી હોત તો સ્વમેવ જઇ તેને મળત. અને મારા કામાગ્નિને તેના વચન સલીલથી શાંત પમાડત પણ લાચાર. એટલામાં કામલતા પાછી આવે છે તેને કામલતા તેઓ સઘળીને તું પાછી વીદાય કરી આવી તે ઠીક થયું. હવે આપણે અહીંથી ચાલો. કેમકે મને આ રમણીય ઉધાન ઉજડ

રાન જેવું લ ગ છે. વળી સમિર, અગ્નિની જ્વાળા સમાન દેહ બાળે છે. મારા અંગે અંગ જ્વરથી બળી રહ્યાં છે. મને અહીંથી એક ડગમરવા જેટલી પણ શક્તિ રહી નથી. વિદ્યુત્પ્રભાતના તેજથી મારી દરેક દરેક રગો ખેંચાઈ ગઈ છે. (એમ કહી ઉંડો નિસાસો મુકે છે એ જોઇ)

કામલતા—કહું શું નશીબે દુઃખીઓ કીધો છે, એ રાહ.

શોકમાં ગરકાવ છો કેમ બાઇ, શાને માટે આપ છો દુખદાઇ. શો.
નિસ્તેજ મુખ શે આજે થયું છે, શાની ચિંતા તમને મનમાંઈ. શો.
અંજશું મા'રાજ તમને ખીજ્યા છે, કહો દુઃખદાસીને મરૂં હોય બાઇ શો.
આપ સુખે બાઇ સુખ છે મુજને આપ દુખે થઉં અતિ દુખદાઇ શો.

બાઇ સાહેબ ! આપને એકાએક શોક સદનમાં ડુબવાનું શું કારણ છે ? આપના સુંદર વદને ગુલાબી વસ્ત્ર તજી સફેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે એ શું ! ! વળી જાણે મહાસાગર મથન કરવાને મંડયા હો એમ જણાવ છે. હાથે છાશને વલોવાથી જો માખણ આવતું હોત, તો લોક રવૈયાને શું કરવા ઘરમાં રાખત ? અને જો એકજ હાથે સઘળું કામ થતું હોત તો બીજો હાથ નકામોજ થઇ પડત ! એકલા દાંતેજ ખવાતું હોત તો જીભની શી જરૂર હતી ? માટે બાઇ સાહેબ ! આપના હૃદયની વાત પ્રકાશો અને આપના મનનું દર્દ ઓછું કરો

પિંગળા—મારી વહાલી દાસી, તું બહુ ડાહી અને ચતુરછું તેથીજ તારી આગળ મારી વાત પ્રકાશવામાં પાછી પાની કરતી નથી. મને નિશ્ચે ખાતરી છે કે તું મારૂં કામ જરૂર બજાવીશ. મધુમુખિને કહેતાં તે મારા ઉપર ક્રોધ કરી ચાલી ગઈ પણ ફીકર નહીં (રક્તનેત્રે તેની મને શું પરવા છે ? (નમ્રપણે) સાંભળ ! અમો સઘળી સખીઓ અત્રે ક્રિડા કરતી મોજ માહતી હતી; એટલામાં એક પુરૂ દેવાંશી જેવો અત્રેથી નીકળ્યો. બંનેની દ્રષ્ટી ભેગી થતાં જાણે ।. કોઇએ કટારીનો ઘા માર્યો હોય તેવી થઇ ગઇ, અને પછીથી વાત બની તે તો તું સખિઓના મુખથી માહીતગાર થઈ હઇશ (નિશાશો નાંખી) શું તેના રૂપનું વખાણ કરૂં ? જાણે કોઇ દેવ આકાશમાંથી આ પૃથ્વીને વિષે આવ્યો ન હોય ! વળી પહેરવેશ પહેરવાની શી તેમની છટા ! ચાલ પણ મનને મોહ પમાડે તેવી ! માથે મંડીલ બાંધેલી તે જાણે શિરપર સુવર્ણનો મુગટજ ધારણ કર્યો ન હોય તેનું જો બરાબર વર્ણન કરૂં તો કલાકના કલાક વહી જાય જો તે પુરૂષને તું મેળવી આપે તો હું તને દરેક વાતે સુખી કરીશ. અને

તને મોં માગ્યું ઇનામ આપીશ.

કામલતા—(મનમાં બીજો કોઇ નહીં પણ તે મારો પ્યારો હયપાળજ હોવો જોઇએ. કારણ કે તેના શિવાય કોઇ અવર પુરૂષ એવા દમામથી ફરતો નથી. જે સ્ત્રીની નજર તેના ઉપર પડે તે સ્ત્રીનું મન હરણ કરી લેવાની શક્તિ તેનામાંજ છે. (ચાસન.) પણ બાઇ સાહેબ ? તે પુરૂષનું નામ ઠામ તો બતાવો ? નામ વગર ક્યાંથી ને શી રીતે મેળવી આપું.

પિંગળા—જો મને તેના નામની ખબર હોત તો તને પહેલાંજ ન બતાવી દેત, મને તારો પક્કો ભરૂસો છે કે તું નામ ઠામ વગર જ તેનો પત્તો મેળવી શકીશ.

ઇંદ્ર સભાની ગજલ.

કામલતા—

બાઇ કરો વખાણ જેના, એ મુરખ સરદાર;
અક્કલ એમાં કાંઇ નથી, એ છે અતિ ગમાર. બાઇ.
આનંદમાં રહો હમેશાં, આપ પતિ સાથ;
આમ તેમ ફાંફાં મારે, કાંઈ ન આવે હાથ. બાઈ.
ભૂપ ભાગ્યશાળી મુકી, ચિત ચુકાવો કેમ;
બાણું લક્ષનો છે ધણી, સુખ પામો આપે જેમ. બાઇ.

(ગદ્ય) બાઇ સાહેબ ! આપ સમજુ થઇ નિંચ કામ કરવા કેમ ઇચ્છા રાખો છો ? વળી જો આ કૃત્યની મહારાજાને ખબર પડે તો તમારૂં તથા મારૂં બંનેનું નિકંદન કાઢી નાંખે; માટે મારૂં કહેલું માનો તો એ કામ જવા દ્યો.

પિંગલા—તું પણ બધુમુખિની બેન નીકળી. હું તને આટલી બીહીકણ ને નાહિમતવાન જાણતી નહોતી ખેર ? મારા લાગ્યા હું ભોગવીશ ! (નિરાશ વદને) જ્યારે માણસનો અવગૃહ થાય છે ત્યારે પંદર સ્નેહી પરાંગ મુખ થાય છે. (એમ કહી ઉંડા નિસાસો મુકે છે)

માઢનો રાગ.

કામલતા—

શોક નહીં ધરો બાઇરે, મનમાં શાને મુંજાઓ. મનમાં.
દીલગીર તમે નવ થાઓરે.
જાઉં છું હું સત્વર અહીંથી, કરજો આપનું કામ;
વેગે લાવું એને હું હમણાં, મનમાં ધારો હામરે. મનમાં.
ચાતુરી ચલાવ ી બાઇ, કરજો આ નું કામ;
જાહેર જગમાં થાયે નહી મન, રાખો એટલી હામરે. મનમાં.

પિંગળા—તેની ચિંતા ધરવી ન તારે, જો તું મારૂં ચાતુર્ય.

મહારાજાને કેવો રમાડુ, જાણે શું મગદુરરે,
મનમાં શાને મુન્જાય, મનમાં શાને મુજાયરે,
નહીં ચંતા કરતું કાય.

(ગદ્ય) અહીઆં મને ઘણો વખત થઇ ગયો છે, માટે હવે અહીંથી સત્વર જવું જોઇએ; મેહેલે મહારાજા વાટ જોઇ રહ્યા હશે ને ચિંતા કરતાં હશે. તું અહીંથી તારા કામે સીધાવ અને હું મારા મેહેલે જાઉં છું.

કામલતા—બહુ સારૂ બાઇ સાહેબ, પધારો. (બંને જણા જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—મધુમુખિ એકલી.

મધુમુખિ— રાગ આશાગોડીનો.

સમરની વેદના ભારી, અહો ઇશ સમરની વેદના ભારી. એ ટેક.
ઇંદ્ર જેવો મહારાજા ભર્તુહરી, તે છાંડી કરે નિચ સંગ યારી. અહો.
ત્રણસેને સાઠ મુકી એકને ઇચ્છે, તેનાં દીલમાં છે જારી છીનારી. અ.
અહો ઇશ્વર-તેં આ શું સુજાડયું, શું મતિ ફરીછે તારી. અહો.
ફેરવ બુદ્ધિ તું બાઇ મારીની, એવી વિનતિ છે મારી. અહો.

(ગદ્ય) અહાહા !!! શી કામદેવની પ્રબળતા છે ? મોટા મોટા ચક્રવતિને પણ થોડા સમયમાં જીતી લે છે. સતિત્વપણાનો ધારણ કરનારી સ્ત્રીનું સત ચુકાવવા પાછો હઠતો નથી; યોગીઓનો યોગ્ય મુકાવવા હમેશ મથ્યા કરે છે. તેને દેવ ગણુનારને ધિઃકાર છે, દેવને જે પુજે છે તેને દુઃખનું નામ સ્વપ્નામાં પણ આવતું નથી. આને તો જે સમરે છે તેને ઉલટી પીડા ભોગવવી પડે છે; તેમજ થોડું સુખ આપી દુખ સાગરમાં ધકેલી દેછે. અનેક નરનારીઓનું મુળમાંથી નિકંદન કાઢે છે. તો તેવાને દેવ ગણવા અને દેવપણાની બુદ્ધિથી તેની સેવના કરવી એનુ કારણ શું ? અરે હવે વિપરીત થવા બેઠું છે. હાય અફસોસ ? (એમ કહી નિસ્તેજ ચેહેરે પોતાના ઘર તરફ જાય છે).

તને મેં માગ્યું ઇનામ આપીશ.

કામલતા—(મનમાં) બીજો કોઇ નહી પણ તે મારો પ્યારો હયપાળજ હોવો જોઇએ. કારણ કે તેના શિવાય કોઇ અવર પુરૂષ એવા દમામથી ફરતો નથી. જે સ્રીની નજર તેના ઉપર પડે તે સ્રીનું મન હરણ કરી લેવાની શક્તિ તેનામાંજ છે. (પ્રગટ) પણ બાઇ સાહેબ ? તે પુરૂષનું નામ ઠામ તો બતાવો ? નામ વગર ક્યાંથી ને શી રીતે મેળવી આપું.

પિંગળા—જો મને તેના નામની ખબર હોત તો તને પહેલાંજ ન બતાવી દેત, મને તારો પક્કો ભરૂસો છે કે તું નામ ઠામ વગર જ તેનો પત્તો મેળવી શકીશ.

ઇંદ્ર સભાની ગજલ.

કામલતા—

બાઇ કરો વખાણ જેના, એ મુરખ સરદાર;
અક્કલ એમાં કાંઇ નથી, એ છે અતિ ગમાર. બાઇ.
આનંદમાં રહો હમેશાં, આપ પતિ સાથ;
આમ તેમ ફાંફાં મારે, કાંઈ ન આવે હાથ. બાઈ.
ભૂપ ભાગ્યશાળી મુકી, ચિત ચુકાવો કેમ;
ખાણું લક્ષનો છે ધણી. સુખ પામો આપે જેમ. બાઇ.

(ગદ્ય) બાઇ સાહેબ ! આપ સમજુ થઇ નિચ કામ કરવા કેમ ઇચ્છા રાખો છો ? વળી જો આ કૃત્યની મહારાજાને ખબર પડે તો તમારૂં તથા મારૂં બંનેનું નિકંદન કાઢી નાંખે; માટે મારૂં કહેવું માનો તો એ કામ જવા દો.

પિંગલા—તું પણ બધુમુખિની બેન નીકળી. હું તને આટલી બીહીકણ ને નાહિમતવાન જાણતી નહોતી. ખેર ? મારા લાગ્યા હું ભોગવીશ. (નિરાશ વદને) જ્યારે માણસનો અનુગ્રહ થાય છે ત્યારે પુંઠે સ્નેહી પરાંગ સુખ થાય છે. (એમ કહી ઉંડા નિસાસો મુકે છે.)

માઢનો રાગ.

કામલતા—

શોક નહીં ધરો બાઇરે, મનમાં શાને મુંજાઓ. મનમાં.
દીલગીર તમે નવ થાઓરે.
જાઉં છું હું સત્વર અહીંથી, કરજો આપનું કામ;
વેગે લાવું એને હું હમણાં, મનમાં ધારો હામરે. મનમાં.
ચાતુરી ચલાવ ી બાઇ, કરજો આ નું કામ;
ચાતુરી ચલાવ ી બાઇ, કરજો આ નું કામ;
જાહેર જગમાં થાયે નહીં મન, રાખો એટલી હામરે. મનમાં.
જાહેર જગમાં થાયે નહીં મન, રાખો એટલી હામરે. મનમાં.

પિંગળા—તેની ચિંતા ધરવી ... જો ને ત મારૂં ચાતુર્ય.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ હયપાળનું ઘર.

પાત્ર— હયપાળ અને પાછળથી કામલતા દાશી.

હયપાળ—(એકલો મન સાથે) જ્યારથી મેં તે મનહર મુર્તિ નીરખી છે ત્યારથી મારૂં મન એકે વસ્તુ ઉપર લાગતું નથી. જ્યાં જોઉં છું ત્યાં તેનીજ છબી સામી આવીને ઉભી રહે છે અને તે ચિત ચોરક ચતુરા મને કયાંથી મળે? કોયલને કાગડાનો સ્પર્શ કેમ થાય? અપ્સરા મૃત્યુ લોકના મનુષ્યને કેમ ઇચ્છે? તેમ તે મન મોહના મને કયાંથી મળે? હરેક રીતે મારા મનને સમજાવું છું પણ કોઇ પ્રકારે તે સમજતું નથી, રાત દીવસ તેનુંજ શમરણ થયા કરે છે. કદાચ તેનું મન મારા પ્રત્યે નહી હોય તો પછી મારી કેવી માઠી દશા? પણ જે વખતે બંનેની દ્રષ્ટી એક થતાં તેનો ભાવ મારા ઉપર જણાતો હતો. તેથી આશા રહે છે કે મારૂં દુખ થોડા વખતમાં દુર થવું જોઇએ. (એવામાં કામલતા આવી હયપાળની આંખો દાબે તે તેથી ગભરાઇને) કાંટા સરખા હાથ મારી આંખે કાને દાબ્યા? જે હોય તે હાથ ખસેડી લ્યો મને દરદ થાય છે.

કામલતા—શું કમળમાં કાંટા ઉગ્યા કે?

હયપાળ—(કામલતાનો શબ્દ સાંભળી) કોણ પ્રિયા કામલતા? અત્યારે તું કયાંથી? (મનમાં) આ પીડા વળી આ વખતે કયાંથી પડી? હવે તો જેમ તેમ કરી જલદીથી બલા કાઢું તો ઠીક (ચાસન) પ્યારી, આજતો મારી તબિયત ઠીક નથી, માટે કૃપા કરી પાછી ચાલીજા (મનમાં અહીંયા જેટલો સમય કાઢશે તેટલો વખત મારા દુખમાં વધારો થશે પણ હવે જેમ તેમ પટાવ્યા વગર છુટકો છે?)

કામલતા—(હયપાળ વગર બોલ્યો ઉભો રહે છે તે જોઇ) કેમ! નહી બોલો કે??? હવે અમારૂં શું કામ છે? અમારા કરતાં રૂપાળાં રંગીલાં તમને મળવાનાં છે??

હયપાળ—(મનમાં) આ ગંડે મારી વાત સાંભળી હોય એમ લાગે છે, નહીં તો આમ બોલે નહીં, હવે તેને હરેક રીતે સમજાવી, મનાવી, પટાવી વિદાય કર્યા શીવાય છુટકો નથી. (ચાસન હસતે ચહેરે) વાહ! આટલું કહેતામાં ચીડાઇ ગઇ કે! આવીજ તારી નીતની રીત કે?! આજ જરા મારી તબિયત ઠીક નહિં હોવાથી એમ કહ્યું. અરે પ્યારી, મારી મધુરી, તારા વિના અને

તારા કરતાં અધિક બીજી મને કોણ મળવાની છે? ખોટું ખોટું બોલી મારા દુખમાં વધારો ન કર.

કામલતા—પુરૂષ કેવા ઠગારા હોયછે પોતાનો કસુર ન ગણુતા બીજાના શીરપર ગુનોહ મુકેછે વાહરે તમારા ઢોંગ મારા કરતા જે અધીક મળવાની તે મળવાનીજ શાને છુપાવો છો મારા દીલદાર હવે અમારા માંન ઉતારવાના અને અમારી સામુ જોવાના સોગન લેવાના.

હયપાળ—(જરા ક્રોધથી) મસ્કરી જવા દેને બીજી વાત કર.

કામલતા—બીજી વાત કેમ કરૂ જે વાત જે સમયે ચાલતી હોય તેજ વાત થાય કે બીજી.

હયપાળ—(મનમાં) રાંડે નક્કી વાત જાણી એમાં કંઇ પણ સંસય નહી જો બીજાની પાસે વાત કરશે તો મારૂ જરૂર કાસેળ નીકળશે માટે આ વાત તેના મનમાંથી દુર થાય એવો યત્ન કરવો જોઇએ એને ફલાવી ફુલાવી ખુશી કરી તેનામાં પેઠેલા શાલને દુર કરૂ (પ્રાશન) અરે ગાંડી આ તું શું લવેછે આજ તને કઇ પ્રેત બેત વળગ્યું છે કાંઇ ઘેલી થઇ છે.

કામલતા—પ્રેત તો તમને વળગ્યું છે અને તેને લીધે તમે ગાંડા બની ગયા છો હું જે કહું છું તે ખરૂંજ કહુંછું જે હસે તે થોડા સમયમાંજ જણાશે.

હયપાળ—તું આવી વહેમી ક્યાંથી થઈ તારા સમ જો હું કાંઈ જાણતો હોઉતો.

કામલતા—મારા સોગન જુઠા ન ખાઓ હવે તો મને મારવાને ચાહશો તો હું મરૂ એટલે તમારે વચમાંથી પીડા ટળી જાયે. પણ યાદ રાખજો કે મારા વગર એ કામ બનવાનું નથી પછી તમે મને ગમે તેમ ઉડાવો હું બધું જાણુછું હો!

હયપાળ—(મનમાં) ખરેજ મનહર સુરતીએ મોકલેલી તેની આ દાસી છે એમ જણાય છે નહી તો આ બધી વાત ક્યાંથી જાણે (પ્રાસન) બોલ તું શું જાણે છે।

કામલતા—જેટલું હું જાણુછું તેના કરતા તમે ઓછુ જાણો છો પણ હવે મારે મુખેથી કહેવરાવી શું કરસો તમારા મનને પુછીનેજ ખાત્રી કરીને લ્યો. હું હવે જાઉછું કારણ કે મારા ખોટી થવાથી તમારા મનને દુઃખ થતું હશે (જવા માંડેછે એટલે હયપાળ તેનો હાથ પકડી ઉભી રાખેછે તેથી) શું કામ મારો હાથ પકડો

છો. તમારા કહેવાથી જાઉ છું માટે જવા દયો નકામી મને રોકવાથી
તમારા દર્દમાં વધારો થશે.

હયપાળ—અરે ગાંડીરે ગાંડી તુતો મશ્કરીમાં ઠઠ્ઠો કરતી
જણાયછે ને શું (મનમાં) આનાથીજ મારૂં કાંઇ ... એમ
જણાય છે માટે હવે તેને પાસમાં લઈ કામ કાડી લઉ પછી છેતરે
વાત (ચાસન બોલ તું જાણેછે તે કહીશ

કામલતા—એ એમ કહેવાનું રસ્તામાં નથી પડયું એ પ-
હેલા મારો બંદોબસ્ત કરો પછી તમારૂં મનગમતું કરો જો તમે
થશો મારા તાબેદાર તો તમારો બેડો પાર જો મને લટકાવી તો
તમને દઇશ અટકાવી.

હયપાળ—પણ હવે કાંઈ બોલીશ કે માથુકુટ કરીશ.

કામલતા—પહેલા તમે બોલોકે હું આ તે કેવો ન્યાય, સારૂ
કેમ થાય તે જાણો છો કે નહી.

હયપાળ—જો મારૂ કામ કરીશ તો હું તને ખુશી કરીશ પછી કાંઇ.

કામલતા—હું કાંઈ પૈસાની ભુખી નથી તે પૈસો લઇ ખુશી થાઉં.

હયપાળ—તારા કામનો બદલો શાથી ચાહે છે.

કામલતા—જે હું ચાહું છું તે તમે નથી ચાલતા.

હયપાળ—(જરા ક્રોધથી) હવે કાંઈ બોલીશ કે મશ્કરી કર્યા કરીશ

કામલતા—(લટકો કરતી નીરતેજ મુખે) જાઓ મારે કાંઇ
નથી જોઇતું હું તો મારે આ ચાલી.

હયપાળ—(મનમાં) વળી છટકી (હાથ પકડી જતી અટકાવીને)
(ચાસન) વાહરે મારી લટકારી મટકારી આ શું કેવું દીવાનાપણું.

કામલતા—હા હો હું દીવાની નાદાની હેવાની પણ ગુમાની
કરી કોકે પણ હવે તો હું જઇસ બહુવાર થઇ મને છોડો વેચનાર
તૈયાર પણ લેનારની મરજી નહી તો દલાલ શું કરે. ખાલી માથાફોડ
કરાવીને નકામો વખત ગુમાવવો છટ (ચાલવા માંડે છે એટલે હય-
પાળ તેનો હાથ જોરથી પકડે છે તેથી) છોડો મારો હાથ તુટશે તો
કામકરતી અટકીશ તમારામાં શું શુકરવાર વળવાનો છે, આટલી મહે-
નતના બદલામાં ઉલટો હાથ ગુમાવવો વાહરે! લેને ગઇ પુત ને
ને ખોઇ આવી ખસમ। એવી રીત કરવા ધારી છે અજાણ! વાહરે!
દુનિઆના ઢોંગ સોંગ (હયપાળને) છોડો મારો હાથ, સાર નહી
વાતમાં તો વળવું શું પંચાતમાં.

હયપાળ—ગુનો પોતે કરે ને કલંક બીજાને લગાવે. આ રીત

તું ઠીક શીખી. લેત દેત બંને તૈયાર છે. ફક્ત વાંધો દલાલીનો છે. વાંધો ભાગ્યો કે શોદો થયો, બોલ હવે શું કહે છે.

કામલતા—શું કહે, મેં પ્રથમથીજ કહ્યું કે હું પૈસાની પ્યાસી નથી.

હયપાળ—ત્યારે તારે શું જોઇએ છીએ. વાડી, ગાડી, બંગલો ઘર, સોનુ રૂપું, હીરા, માણેક, મોતી કે જરીયન વસ્ત્ર!

કામલતા—તેને તો હું સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છતી નથી. મારા માલીકની મહેરબાનીથી હું સર્વે વાતે સંપુર્ણ છું.

હયપાળ—ત્યારે એથી તો વધારે હું શું આપી શકું? એ કાંઇ સમજાતું નથી. એ કરતાં બીજી એવી શી અમૂલ્ય ચીજ છે જે તું લેવા ચાહે છે.

કામલતા—એ ચીજ એવી છે કે એના આગળ દુનિઆની દેખીતી તમામ ચીજો નકામી છે જે લેવા ધારે છે તેને કરોડો રૂપિયા ખરચતાં પણ મળતી નથી, અને જે આપવા ધારે છે તેની પાસેથી વિના મુલ્યે પણ કોઈ ખરીદતું નથી. પણ અરસપરસ એક બીજાની મરજી હોય છે તો થોડી મહેનતે અને વિના દામે તે ચીજ મેળવી શકે છે.

હયપાળ—એવી શું ચીજ છે કે જેને માટે તું આટલી બધી ભાંજગડ ચલાવી રહી છે.

કામલતા—જે છે તે છે. બોલો તમે આપી શકશો કે કેમ?

હયપાળ—મારૂં કામ થશે તો જરૂર આપીશ. પછી કાંઇ.

કામલતા—તમે આપવા હા કહો કે તમારૂં કામ ફતેહ.

હયપાળ—હા કહું ને પછી મારૂં કામ ન કરે તો?

કામલતા—રહેવા દયો ત્યારે તમારી મરજી, વિશ્વાસ આવતો હોય તો હા કહો નહી તો મારે કાંઇ તેની જરૂર નથી, પણ અમો બૈરાં તમારા જેવાં એવડાં નહીં હોકે! એક થોડી શી વાતમાં કેટલી બધી માથાકુટ! વારૂ બેસો ત્યારે. (જવા માંડે છે તેને)

હયપાળ—હું હાર્યો તું જીતી પછી કાંઈ? બોલ શું માગવા ચાહે છે.

કામલતા—જ્યાં વિશ્વાસ નહી ત્યાં વાત શી? નકામી ભાંજગડ શું કરવા કરો છો? ખાલી ખોટી કરી માલીકનો ઠપકો ખવરાવશો જવા દો. ના રોકો. બેવિશ્વાસુ આગળ શબ્દનો ઉચ્ચાર શો?

હયપાળ—ભુલ્યો, જખમારી માફ કર. (બે હાથ જોડી
નમસ્કાર કરી પગે લાગવા જાય છે (તેને)
કામલતા—જાઓ જાઓ તમે વળી પુરૂષ ચરીત્ર કરવા શી-
ખ્યા કે ? સ્ત્રી ચરિત્ર તો બહુજ અને બધે જોયું પણ પુરૂષ ચરિત્ર
તો આજે તે આંહીજ જોયું, ઢગબાજી કરી ભોળી ભામાને શું કરવા
ભમાવો છો ? આપવા સામર્થ હો તો હા કહો નહી તો ના કહો એટલે
પત્યું સૌ સૌને રસ્તે તો લાગે. ખોટી થવા કરવામાં શું સાર છે ?
હયપાળ—આજ તો તેં મને પુરેપુરો થકવ્યો છે. બોલ તું
શું લેવા ચાહે છે, ? હું આપવા તૈયાર છું મારૂં કામ થાય ચાય નહીં.
કામલતા—હાશ ! હવે ઠેકાણે આવ્યા. પ્રથમથીજ કે-
બુલ કર્યુ હોત તો આટલી ભાંજગડ કરવી પડત ?
હયપાળ—(હાથથી પોતાનું માથું દાબતો) હશે જે બની
તે ખરી હવે ઝટ બોલી દે.
કામલતા—હું કહું ને મારૂં વેણ ખાલી જાય તો ?
હયપાળ—તારો એક અક્ષર પણ ખાલી નહી જાય બોલ.
કામલતા—જો જો હો ! આપો વચન જોઇએ.
હયપાળ—લે આ બાપ દાદાનો કોલ. (વચન આપે છે)
બોલ તું શું ચાહે છે.
કામતાલ—તમારો પ્યાર.
હયપાળ—(ચકિત થઇને) અરે નાદાન ! આટલા વાસ્તે આ
ટલી બધી પંચાત ? બૈરાં બુદ્ધી તે બૈરાં બુદ્ધી. તેતો મેં તને કેટલા
દીવસોથી આપેલોજ ને તેમાં વળી તેં નવું શું માગ્યું ? બાયડીઓમાં
બુદ્ધિ ઓછી હોય છે તેનો અનુભવ મને આજ ખરેખરો થયો.
કામતાલ—અમે બૈરાં જાત ઓછી બુદ્ધિનાં ખરાં પણ પુરૂષ
જેવાં નગરાં નહી હોકે ? ગુમડું ફૂટે અમે વૈદને વેરી ન ગણીએ.
અમારી ગાંઠ સુતરની ન સમજવી. જો રેશમની ગાંઠ જેવા પુરૂષો
હોત તો તમને આટલું કહેવું પડત ? તમારો આપેલો પ્યાર જુનો
થઈ ગયો બચપણથી યુવાન થતાં હવે વૃદ્ધાવસ્થા આવી છે. હવે
તેના દરેક અવયવો અણગમતાં થવા લાગ્યાં છે. હાલ તે મરણ પથા-
રીએ પડેલો છે તે થોડા દીવસ પછી મરણના શરણ થઇ ગયો હતો
નહોતો થઈ જશે. મારા મેહેરબાન. માફ કરજો વધુ બોલાયું હોય
તો ફરીથી તેને જોવા ને રાખવા ઇચ્છા હોય તો, અને મને નિભા-

વવા મરજી હોય તો પુનઃ-તેને જન્મ આપી તેનો ઉદ્ધાર કરો, કે જે લાંબો વખત સુધી નભી ટકી શકે.

હયપાળ—અરે ગાંડીરે ગાંડી, જે બીજ રોપી છોડવો થઇ મોટું વૃક્ષ થયું તેને પોતાને હાથે કોણ મુર્ખ નાશ પમાડે ?

કામતલા—તે વાત ખરી, પણ માણસનું મન હમેશાં એક સરખું રહેતું નથી, તેથી ભય રહે છે કે કદાચ કુહાડીથી તેનું છેદન કરી મુળમાંથી નાશ કરે. અગર સંસારનો પવન લાગતાં પડી તે ભાંગી જાય તેની શી ખાત્રી ? માટે એના નાશનો ભય રહે નહીં તેવું થાય એટલે બસ.

હયપાળ—ત્યારે શું તને તે બાબતનું લખત કરી આપું ?

કામલતા—લખત બખતની કાંઇ જરૂર નથી, પોથાં તે થોથાં ને ડાચાં તે સાચાં. મન ફરે ત્યારે વખતને શું ધોઇ પીવું ? માટે તેને હમેશ જન્મ પર્યંત નીભાવવા વચન આપો એટલે બસ.

હયપાળ—(મનમાં) હાલ તો વચન આપવા દે. પછી જોઇ લેવાશે. (ચાસન) લે આ વચન, (વચન આપે છે) પછી કાંઈ ?

કામલતા—જો જા હો. બેવફા ના થતા.

હયપાળ—અરે ભોળી આ શું બોલે છે ! એતો કદી બને. ?

કામલતા—ઠીક ત્યારે એક વચની રહેજો (પીંગળાએ આપેલો હાર કાઢી) ત્યારે લ્યો આ મુક્તા હાર પ્યારના સાટાનું પ્રથમ બાનું. પણ મારૂં માગેલું મહેનતાણું વિસારતા નહી હો કે ?

હયપાળ—વાહરે મારી દીલદાર ! છો તો બહુ હુશીઆર, પ્યારનો સાર તો તું જાણે છેને ?

કામલતા—હુશીયારી ન રાખું તો આવી જોખમદારી કેમ ઉઠાવું. મહારાજ જાણે તો કાંઇ બાકી રહે કે ? તમારે પણ ખબરદારી રાખવી અને ચાલાકી વાપરવી સદા ચેતતા રહેવું કે આ કામ કોઇના કળવામાં ન આવે. મારી બાઈ છેતો બહુ હુશીયાર તેની ચાતુરીનો કોઈ પામશે નહી પાર, અને કોઇ વાતનો જાણવા દેશે નહી સાર, પણ દેવ આગળ લાચાર. (સાડી બતાવીને) પેહેરો આ સાડી અને લાજ કાઢી ચાલો મારી સાથે.

હયપાળ—હું મરદ થઇ સ્ત્રીનો પોશાક પેહેરૂં ?

કામલતા—હું કયાં કહું છું તમારી મરજી હોય તો પહેરો ? ચાલો ઝટ વાર ન કરો. થઇ છે બહુ વાર માટે મારી બાઇ

ચેન ના પડે.
કોઇ દિન પ્યારા સ્વામીરે.
આપ વિયોગથી, દુખ થાય અપારરે;
જોઇ મુખ, કહું અમુક, પામું સુખ, તજું છું દુઃખ,
ચેન ના પડે.
મળો છો આપ જ્યારેરે.

શ્રી હાનો કના.

ભર્તુહરી— ત્ર ગભરા તું રહીશ હું આંઇ. પ્રાણ.
પ્રાણપ્રિયા, નત્ર રાખું જુદાઇ, તુમવિણ રહેવું ગમે નહીં કાંઇ. પ્રાણ.
ચંચળ ચતુરા ચતુર છો પ્રિયા, દેખી ઠરે પ્યારી દીલની માંહી. પ્રાણ.
જોબન તારે જલકી રહ્યું તે, સ્વર્ગ મુકી કેમ આવી તું આંહી. પ્રાણ.
વાણી મનોહર રૂપે તું રંભા, આનંદસાગર મુજ જાય છલકાઇ. પ્રાણ.
મધુર વચન તારાં સુણીને પ્યારી, તુજ વિયોગ લાગે દુઃખદાઇ. પ્રાણ.
પ્યારી મારી તું ન રહે મુજથી ન્યારી, માનવતી તું જઇશ મુંઝાઇ. પ્રાણ.
ત્રણસો સાઠમાં છે તું પટરાણી, આપની વિતી કહી

(**પિંગળા—**પ્રાણનાથ! આપેજ હમણાં આપના કરતાં પણ મને વિયોગનું
તો મને કેમ વિતતું નહીં હોય? એક પળ એક વરસ સમાન લાગે છે. માટે
વધારે દુઃખ લાગે છે. આ તમારી દાસીને અલગ
સ્વામીનાથ! (આંખમાં આંસુ લાવી)
કરતા નહીં.

ભર્તુહરી—પ્રિયા, આમ ગાંડી ન થા તારા સુખને માટે તો
મેં મારૂં બધું કાર્ય છોડી દીધું છે. તેમજ રાજકાજની પણ કાંઇ
દરકાર રાખી નથી. વહાલી! તેં તો મને તારા પ્રેમરૂપી ઘરમાં
બંધીવાન કરી લીધો છે. મનહર સુખની બેડી એવી તો સજ્જડ જડી
છે કે તે તોડી કાંઇ પણ દુર જવાતું નથી, વળી ગુલાબ પુષ્પોએજ
મોહીત થઇ તમારી ઉપર વાસ કર્યો છે. નેત્રના કટાક્ષ પ્રહારથી
શુક પોતાની નાસિકા અત્રે ભુલી ગયો છે. મુખકૃતિ જોઇ પરવાળા-
એ ખુશી થઇ પોતાનો રંગ અરપણ કર્યોછે. એવી રીતે ફળો, ફુલો
અને દેવો તમારાથી મોહ પામી દુર રહી શકતા નથી તો મારે ગ-
જું શું કે તમારાથી દુર રહી શકું!

પિંગળા—પ્યારા પ્રિતમ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપે
પણ મોહજાળમાં એવી ગુંથેડી છે કે જરાએ હાલી ચાલી શકતી
નથી. નિરૂપાય છું કે આપને બહાર જતાં અટકાવી શકાતા નથી.
હવે તો કૃપા કરી વિયોગ દુઃખ ન દયો તો સારૂં.

ભર્તુહરી—પ્રિયા! હું હવે તમારાથી દુર નહીં રહું. દુઃખી
ન થાઓ.

પિંગળા—સ્વામીનાથ ! સ્ત્રિઓનો એવોજ સ્વભાવ હોય છે વિયોગ દુઃખ તેનાથી ઘડીભર પણ સહન થઇ શકતું નથી. મુર્ખ પુરૂષો વરસોના વરસો સુધી પરદેશમાં પડી રહે છે તેની સ્ત્રિઓની શી દશા થતી હશે ? મદન મહારાજનો અમલ બહુ જોરાવર છે.

ભર્તુહરી—તેઓ બિચારી વગર અગ્નિએ બળતી હશે. અને પ્રદ્યુમના સર્વે શાસ્ત્રોથી વિંધાઇ જતી હશે ? મુર્ખાને એ, સંબંધીનું ક્યાં ભાન હોય છે કે સંસારમાં સ્ત્રીઓ સુખનું સ્થાન છે; અને તે વિરહ દુઃખથી દુઃખી થતી હશે.

ચળી— નારીના કટાક્ષ પાસે પુરૂષ છે ગુલામ. એ રાહ.

જગમાં જેને જન્મ ધરી, લાવો ન લીધો લગાર,
કોમળાંગી માણી નહી, ધરીને આ અવતાર.
પ્રિયા સંગે બેશિને, કર્યું ન પ્રેમ પાન;
મોજ વિલાસ સુખ તણું દીધું ન જાણે દાન.
જનમ્યો પણ ના જનમ્યા જેવો, જાણ્યો ન કામ શૃંગાર;
તેને જન્મ ધરીને દીધો, વૃથા ભુમિને ભાર.
મનુષ્ય તણા સુખને માટે, નારી નિપજાવી;
તેને તજી દુર રહે તે, છે મહા પાપી.

પિંગળા—યથાર્થ છે પ્રાણનાથ ! દાસી એ દાસી ? (દાસી આવી)

સુશીલા—(નમન કરીને) શો હુકમ છે બાઇ સાહેબ ?

પિંગળા—મહારાજાને માટે ગુંથેલા હાર, અને છુટા પુષ્પો લાવ, (દાસી ફુલના હાર વિગેરે લાવે છે તે લઇ પિંગળા ભર્તુહરીના કંઠમાં હાર આરોપવા જાય છે, તેને)

ભર્તુહરી—કોમળાંગી ? તમારા કરને તસ્તી ન આપતાં લાવો મારા હાથેજ પહેરી લઉં.

પિંગળા—સ્વામીનાથ ? આપ એ શું બોલોછો ? દાસીની તે પછી શું કામ આવવાની છે ? પિંગળા, ભર્તુહરીના કંઠમાં હાર નાંખે છે, તેને ભર્તુહરી ચુમન કરે છે. સામી ઉભી રહી છુટા પુષ્પોથી મહારાજાને વધાવે છે.)

ભર્તુહરી—(બહુ ખુશી થઇ) વાહવા પ્રિયા ! આજ તો તે આનંદસાગરને ઉછાળી નાંખ્યો !

સુશીલા—વારૂ બાઇ સાહેબ, બીજો શું હુકમ છે ?

પિંગળા—જા, પેલાં નવિન આવેલા સુંદર ફળો લઇ આવ.

સુશીલા—વારુ બાઇ સાહેબ. (કહી ફુલ લેવા જાય છે. તેને દ્વાર પાસે વિક્રમ મળે છે. તે મહેલ અંદર જતો હોવાથી તેને અટકાવે છે તેથી).

વીક્રમ—કેમરે મને અટકાવ કરવાનું શું કારણ છે?

સુશીલા—(નમનતાઇથી) બાઇ સાહેબ! પિંગળા રાણી સાહેબનો એવો સખત હુકમ છે કે કોઇ જંતુ સરખાને પણ અંદી પ્રવેશ થવા દેવો નહી જો કોઇ પ્રવેશ કરશે તો તેને સખત શીક્ષા કરવામાં આવશે.

વીક્રમ—(આ સાંભળી મનમાં) અહોહો! આટલી બધી તેની સત્તા? અને મારા બાઇને સખત કેદખાનું? શો જુલમ શો જુલમ! બિચારા ભોળા નરને ક્યાં ખબર છે કે મહેલમાં અને રાજમાં શું થાય છે? ક્યાંથી ખબર પડે! લેશ માત્ર પણ બહાર નીકળવાનીજ જેની સત્તા નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છેકે "અતિ સર્વ વરજીતમ" તેમ આમાંથી કોઇક દિવસ વિપરીત પરિણામ થવાનું. અને રાજ ધુળ મળી જવાનું, જ્યાં સ્ત્રિઓનું રાજ્ય, ત્યાં નખોદની પાટી. કેણ જેનાર છે કે કોણ પુછનાર; ધાર્યું કરવું. અને સ્વાર્થીઓનું પેટ ભરવું. માટે મારે હવે ત્વરિત મહારાજની આંખ ઉઘાડવી અને તેમની બહેર મારિ ગયેલી સઘળી ઇંદ્રિયોને પાછિ સતેજ કરવી (ચાનસ) કેમ મને પણ જવાની રજા છે કે?

સુશીલા—સાહેબ એ વાત હું આપને પ્રથમજ કહી ચુકીછું કે ગમે તે આવે અને ગમે તેટલું કહે પણ તેને અંહિ આવવાજ દેવો નહિ, તેમ તેની અરજ પણ અંહિ આવિ કરવિ નહિ.

વીક્રમ—તે(ક્રોધથિ) શો જુલમ! કેમ મને જવા દેછે કે નહિ?

સુશીલા—ના સાહેબ? મારાથિ એ નહિ બને. (એટલું કહેતામાંજ દાશીને ધક્કો મારી મહેલ અંદર દાખલ થાય છે. વિક્રમને આવેલો જોઇ બંને ચકિત થાય છે. બંનેને વિક્રમ નમન કરે છે.

પિંગળા—(સક્રોધ) કેમ તમને અંહિ આવતા કોઇએ અટકાવ્યા નહિ? અમર્યાદશીલ કેમ થયા? શું તમોને ખબર નથિ કે મહારાજ રાણિ વાસમાં બિરાજેલા છે? છેક શરમ કેમ તજી? તમારે આવવું હતું તો પ્રથમ કોઇની સાથે કહેરાવી રજા મંગાવિ હતી.

વીક્રમ—(નરમાશથિ) માતુશ્રી મારે માટે રજા? હું તો તમારો છોરૂ, વળિ બચ્ચાંને માબાપ આગળ આવવું તેમાં શરમ શી

અને મર્યાદા છોડાવી શી ! તેમ રજા લેવાનું કારણ પણ શું !

પિંગળા—મહારાજા અત્રે બીરાજેલા છે એટલે કોઇ વાતની હરકત નથી પણ આજનો સમય બહુ ખોટો છે સહેજ વાતમાં પણ લોકો આળ ચડાવવા ચુકતું નથી.

વિક્રમ—માતુશ્રી ! આપની વાત સત્ય છે મારે માટે મના હશે એ તો હું નહોતો જાણતો.

પિંગળા—સમજુ થઇને આ શું બોલ્યા ? દંપતી જ્યાં બીરાજેલા હોય છે ત્યાં હરેક કોઇને જવા આવવાની સ્ત્રીનીજ બંધી છે સમજુ થઇ છેક છોકરવાદી કરવી એ કાંઇ ઠીક નથી.

ભર્તુહરી—છોકરાઓની ભુલ ચુક લક્ષમાં લેવી નહી એ તો આપણું બચ્યું.

પિંગળા—ત્યારેજ કાંઇ ઉપાય નથીને (આસન બતાવીને વીક્રમને) બેશો ભાઈ આ આસન ઉપર (બેસે છે)

ભર્તુહરી—પ્રિય બંધુ વિક્રમ ! આજે તારૂં એકદમ અને ઉદ્ધતાઇ ભરેલું આવવું કેમ થયું !

વિક્રમ—(હાથ જોડી નમન કરીને)પ્રીય ભ્રાતા ! આજ અત્રે પધારવા સબંધી હકીકત શી કહું આપે હવે રાજની લગામ તદન છોડી દીધી છે તેથી જ્યાં જોઉં છું ત્યાં આપના વીના અંધારૂ ઘોર લાગે છે. રાજમાં એટલી ઉથલ પાથલ થઇ છે કે જે કહેતાં કહેતા જીભ ઉપડતી નથી ખંડીઆ રાજાઓ દરબારીઓ તથા સર્વ પ્રજા મંડળ પોતપોતાની મરજી મુજબ વર્તે છે અને તેઓને માથે કોઇ ધણી ન હોય તેમ વીચરે છે વધારે શું કહુ. ભ્રાતા હવે તો કૃપા કરી કચેરીમાં પધારો અને રાજ સુધારો એક હાથે ખાબોચીયું પણ તરાતું નથી પણ બે હાથ સાથે મળી મોહું સરોવર તરાય છે નિરૂપાયે અને બહુ સહન નહી થવાથી છેવટે મર્યાદા મુકી આંહી આવ્યો છું.

ભર્તુહરી—કેમ પ્રિયા ! આ વાતમાં તમારી શું સલાહ છે.

પિંગળા—તમે કહેતા હતાને મારો વિક્રમ ભાઇ આ રાજ્ય વિગેરેનું સર્વ કામ કરવા શકિતમાન છે, પણ જોયું ભરૂસાની ભેસે પાડો જણ્યો એ તો જેના કામ જે કરે છોકરાથી છાશ પીવાતી હોત તો પછી મોટાનું કામ ન પડત, (મનમાં) આંહી હવે ઓછો સમય રોકાય તેજ સારૂ માટે તેવોજ ઉપાય લઉ. કર્યું તો મહા ખોટું પણ મારા લાભમાં ફાયદો થયો આ પીડાને

ટાળવાની અને મહેનત પડત તે હવે સહેજમાં પીડા ટળી જશે. તે રાજકાજમાં રોકાશે તેટલા વખતમાં મારા વાહાલા રસીકથી હું મોજમજા માણી લઇશ. જ્યાં પુન્ય પધારા ત્યાં પુન્ય આંધળા નશીબ સીધું ત્યાં સર્વે સીધુંજ થયા કરે. ગૃહ ઘેર ત્યાં સર્વ લીલા લહેર અને સુખની મહેર ભાગ્યશાળીને ઘેર ભૂત રળે અને વીના અડચણે સર્વ વીઘ્ન ટળે ધન્ય છે પ્રભુ તારા મહીમાને તારી મરજી મારા ઉપર અપાર છે એજ મારા સુખનો સાર છે (ચાસને તેઓ પણ ધન્ય છે તેમને જે આટલું કાર્ય એજ ચલાવી શકે. તેમનું કહેવું ખરૂં છે અને તે સબંધી બંદોબસ્ત કરવો જોઇએ.

ભર્તુહરી—બંધુ વીક્રમ તું કોઇ વાતે મુઝાઇશ નહી, તેમ અભરાઇશ નહી હું થોડો થોડો સમય કચેરીમાં આવ્યા કરીશ.

વિક્રમ—તો તો મારા મોટા ભાગ્ય રાજ્યનો અને પ્રજાના સૂર્યનો પણ ઉદય થયો ગણાશે; તેમ હજારોના શુભ આશીરવાદ આપને મળશે હવે મને જવાની આજ્ઞા છે.

ભર્તુહરી—પ્રિય વિક્રમ! ઘણાં દીવસે મેળાપ થયે છતાં આમ ઉતાવળ શું કરે છે! દાસી ફળ લેવા ગઇછે તે આરોગીને પછી જા.

વિક્રમ—બહુ સારૂ ભ્રાતા જેવી આપની આજ્ઞા (દાસી ફળ લઇને આવે છે તે પિંગળા લઇને બંનેને પિરશે છે અને પોતે પણ તેમાંથી વધેલા ફળ ખાય છે ખાતાં ખાતાં)

વિક્રમ—અહાહા! શી ફળની સુંદરતા અને મધુરતા! આવાં મીઠાશવાળાં ફળતો આજ સુધીમાં મેં કોઇ દીવસે જોયા નથી તો શી! માતુશ્રી! આવા ફળ તો આપણા રાજની હદમાં થતાં હોય તેમ મને તો લાગતું નથી.

પિંગળા—આપનું કહેવું ખરૂં છે દીયરજી! આ ફળ તો મારા પિતાશ્રીને ત્યાંથી આવેલા છે.

વિક્રમ—(આશ્ચર્યતાથી) એમ કે!

ભર્તુહરી—ચાલો બંધુ વિક્રમ! આપણે મહાકાળેશ્વરના મંદીરે દર્શન કરવા જઇએ.

વિક્રમ—ચાલો ભ્રાતા.

ભર્તુહરી—પ્રિય! હું સત્વર પાછો આવું છું તમે વિયોગ દુઃખ ધરતા ના.

પિંગળા—બહુ સારૂ સ્વામીનાથ! પણ જેમ બને તેમ પાછા

જલદીથી પધારજો. બહુ વખત રોકાશો નહીં. (ગદગદ કંઠે) મને તમારા વિના ઘડી પણ નહીં ગમે.

ભર્તૃહરી—પ્રિયા, ગભરાઓ નહીં. હું તો આ આવ્યો. વિક્રમ તથા ભર્તૃહરી જાય છે.

પીંગળા—(હોઠ પીસીને) કાશ ગઇ. હાશ ? હવે નિરાંત થઇ. (અતિ ઉછરંગથી) પ્યારા સંગે. અતિ ઉમંગે મોજ માણીશું વિત્ર રંગે પણ દાસી હજુ સુધી કેમ કાંઇ ખબર લઇને આવી નહીં. (વિચાર વમળમાં પડે છે એવામાં કામલતા હયપાળને સ્ત્રી વેશે લઇને આવે છે તેને જોઇ કામલતાને) કેમ કામલતા ? શું ખબર લાવી, કાંઇ પતો મળ્યો કે ? વળી આ નવીન બાઇ કોણ છે ?

કામલતા—(મોં દાવડું રાખીને) બાઇ સાહેબ બધે તપાસ કર્યો અને આખા નગરમાં ફરી ફરી થાકી ગઇ તો પણ તેનો કાંઇએ પતો લાગ્યો નહી. આખરે થાકી પાછી ફરી, અત્રે આવતાં રસ્તામાં મારી સખી મળી તેને લઇ અહિં આવી છું.

પીંગળા—કામલતાનાં વેણ સાંભળી ભૂતના વળગાડની પેઠે બેહોસ થઇ વ્યાધિગ્રસ્ત થએલી હોય તેમ દીન વદને ધીમે સાદે) ત્યારે તું આવી ચતુર છતાં મારે દુખસાગરમાં ડુબવું ? તારી મહેનતનો બદલો નહી ભુલું. મારાં ઉપર કૃપા કરી ફરી તપાસ કર અને ગમે તેમ કરી વિરહાગ્નિથી મને બળતી ઉગાર (ગભરાટથી) હું બળું છું. મને કોઇ બચાવો, મારાથી કામાગ્નિ સહન થઇ શકતો નથી.

કામલતા—બાઇ સાહેબ ! આમ છેક શું ગભરાઓ છો એ તે કાંઇ બજાર ચીજ છે તે ઝટ લાવી હાઝર કરૂં ! આ કામ કેવી રીતે કરવાનું છે તે તો તમો સારી રીતે જાણો છોને ! સમજુ થઇ આમ કરો તે ઠીક કહેવાય. બીજું કામ હોય તો પુછતાંએ પતો મેળવાય પણ આનો તો એક અક્ષરે ના ઉચારાય. જો મેં તેને નજરે દીઠો હોત તો તેને ઘેર જઇ બોલાવી ન લાવત પણ હવે મારે શી રીતે કરવું. વિચારમાં પડી હોય એમ ડોળ કરે છે)

પીંગળા—(ગળગળે સાદે) ત્યારે શું તું હવે મને દુખમાંજ રાખવા ચાહે છે ? (જરા ગુસ્સાથી) તું ઉડાવવું જવાબ દઇ મને અધીરી ન બનાવ ? તારા પ્રત્યેક બોલ મારા કર્ણને ભેદે છે. આ વખત મશ્કરીનો નથી. ડોળ કરવું મુકી દે, ખરૂં હોય તે કહી દે.

કામલતા—(સ્મિત મુખે) વાહ ! બાઇ વાહ ! તમે તો પુરા

કામાધિન થઇ ગયાં છોને શું ? તમે ક્ષત્રાણી, બહાદુર કહેવાઓ તો
ક્યાં ગઇ તમારી હિંમત ! ફક્ત એકનેજ વશ કરી નથી શકતાં તો
રણમાં હજારોને શું હઠાવશો, ?

પીંગળા—વહાલી દાસી ! તું બહુ મને સતાવે છે. હવે તો
હું છેક લાચાર થઇ ગઇ છું. જો તું મને દુઃખસ ગરથી કાંઠે લાવવા
ચાહતી હોય તો તારા વચન પ્રહાર રહેવા દઇ કાર્ય સાધવાની હીંમત
રૂપી દોર ફેંક કે જે ગૃહી હું સુખ રૂપી નાવમાં બેશી કાંઠે આવું.

કામલતા—બાઇ સાહેબ ! આપ ધીરજ ધરો, આજ સુધી હું
કાઇ કામમાં પાછી પડી છું ? તે આ કામ કરવામાં અશક્ત થાઉં
લાવો મારૂં ઇનામ.

હયપાળ—(સ્ત્રીવેશે) મનમાં રાંડ કેવી લુચ્ચી છે ? પોતાના
માલીકને કેવા ઉડાવે છે ? બડી જબરી ?

પીંગળા—તે ક્યાં છે

કામલતા—જ્યાં છે ત્યાં છે ઇનામ. આપવું છે કે કેમ ?

પીંગળા—(સરમાશથી) તે કોણ ના કહે છે. પણ તેને
આંહી લાવ્યા વિના !

કામલતા—આપે લાવવાનું સાદું કર્યું હતું ? ફક્ત શોધ કરવા
કહ્યું હતું.

પીંગળા—ખોળવાનું ને લાવવાનું જુદું કહેવું પડે ખરૂં કે ?

કામલતા—અમને ચાકર માણસને શું ખબર પડે કે બંને
એકનું કહેવાનું હશે આપે ખોળવાનું કહ્યું હતું તે ખોળી લાવી. લા-
વવાનું કહ્યું હોત તો સાથે લેતી આવત.

પીંગળા- (છેક કાયર થઇ) હું તો હવે તારાથી થાકી, હવે
તારી સામે એક શબ્દ બોલવાની મારી શક્તિ નથી. જેમ તને મારૂં
બહેતર જણાય તેમ કર, પણ આ તારી સાથ સખી આવેલી તે
કાંઇ બોલતી નથી તેમ કોઇ પુરૂષ આંહી નહી છતાં લાજ કાઢી આમ
તેમ ઘુમ્યા કરે ને એ શું !

કામલતા—ભાઇ સાહેબ ! એ મારી સખી બહુ શરમાળ છે
તે કોઇના બોલાવ્યા વીના બોલતી નથી પણ જ્યાં તેનું મન મળે
છે ત્યાં શરમ કે લાજ જરાએ રાખતી નથી. એ મારા કરતાં એટલી
ચાલાક છે ? આપ એને ઘડી પણ સુની મુકવા ચાહશો નહિ એને
હરેક રીતે ખુશી રાખશો તો તો તે તમારો સંગ મુકશે નહિ. પણ
હદથી વધારે ખુશી કરશે. પણ કદાચ કોઇ વાતનું વચકુ પડશે તો

ફરીથી તમારા મુખ સામું તો શું પણ તમારા દ્વાર સામું પણ જોશે નહિ એ એવી હઠીલી ને અડંગી છે માટે સાવચેતથી કામ લેજો અને સભ્યતાથી વર્તજો. બીજી દાસીઓ ઉપર હુકમ કરો છો તેમ તેના ઉપર આપનો હુકમ કે આજ્ઞા ચાલશે નહિ હુકમ ઉઠાવવા તથા આજ્ઞા પાળવામાં હઠીલી અને આળસુ છે. તમારાથી બરાબર જળવાય તો સ્નેહ ધરજો, મીજાસની ભરેલી છે, ને ખુશામત કરવામાં ખામી વાળી નથી પછી જેવી આપની મરજી.

હયપાલ—(મનમાં માળા પેઠે ફેરવે છે માકડાની પેઠે નચાવે છે ને બાળકની માફક બહેકાવે છે તો પણ હજી પોતાનો ભરમ ફોડતી નથી વાહરે વાહ!

પીંગળા—તું તારે હમેશ તારી સાથે લેતી તો આવજે એ તો બધું ઠીક થશે.

કામલતા—બાઇ સાહેબ મારી સાથે લાવવા કરવાની કાંઇ એ જરૂર પડે તેમ નથી સ્નેહ થયો અને તમારૂં તથા એનું મન મળ્યું એટલે મારાએ ભાવ પુછશે નહિ. એ તો આપો આપ પોતાની મેળેજ આવશે. જ્યાં મોજમજા મહાલવા મળે ત્યાં મુરખ હોય તે ન આવે. જે વૃક્ષ શીતળ છાયા આપતું હોય તેને કીયો મુર્ખ તજી તડકાથી તપતા વૃક્ષની ગરમ છાયા નીચે બેસે. હવે હું આપનું કાર્ય બજાવવા જાઉં છું. જોજો તેના કૃત્ય ઉપર ગુસ્સે થશો નહી કારણ કે તે ગામડાની અંદર હલકા લોકમાં રહેલી તેથી રાજકાજના નીયમની શી ખબર. જો આના ઉપર ગુસ્સો કરી એને ખીજવશો તો તમારૂં સઘળું ધુળ મળ્યું સમજો. પછી મારા હાથમાં કાંઇ બાજી રહેશે નહી.

પીંગલા—બહુ સારૂં તેની જરાએ તારે ફીકર કરવી નહી. હવે તું તારા ઠામે સીધાવ. (કામલતા જાય છે અને હયપાળ સ્ત્રી વેશે છે તેને (આવ બાઈ આવ આંહી બેસ, ધીરે ધીરે જઇ પિંગળાની સોડમાં બેસે છે તેને) લાજ કાઢેલી કાઢી નાંખ. આંહી કોઇ પુરૂષ નથી શરમાય છે શાને (લાજ કાઢી નાંખતી નથી તેથી) ગાંડી આંહી તે વરી સ્ત્રીઓના આગળ લાજ હોય (પિંગળા હયપાળે કાઢેલી લાજ કાઢી નાખે છે અને હયપાળને જોઇ અચંબો પામી ઉભી થઇ) કોણ મારા વહાલા પ્રિતતમ!!!! એમ કહી ભેટે છે ક્રીડોદ્યાનમાં બાણ મારી ગયા હતા તેજ કે (હસતા વદને) લુચ્ચી કામલતાએ મને છેતરી. મેં મુર્ખીએ તેના મર્મ વાક્યનો ભેદ ન કર્યો.

હયપાલ—ત્યારે પ્રથમ મને કટારી મારી તેજ કે। ઠીક થયું કે મારા ગુનેહગારને કામલતાએ મને મેળવી આપ્યો.

ચીંગલા—ત્યારે તો તમારો ને મારો બન્નેનો ગુનો એક સરખો થયો માટે બન્નેમાંથી એકને સજા ન થવી જોઇએ.

હયપાલ—પિંગળા ઉભી રહી છે તેને પ્યારી હવે ઉભી થઇ રહીશું કરીશ અત્યાર સુધી તો મારૂં ચીતવન કરતાં જરાએ અચકાતી નહોતી અને મળવા ઉત્સુક થઇ રહી હતી તો હવે શરમાય છે શું કરવા.

પીંગલા—સ્ત્રીઓને શરમ તો હોયજ પણ ફક્ત હું તો આપની આજ્ઞાનીજ રાહ જોતી હતી હવે આપની આજ્ઞા થઇ તો આ બેઠી (બેસેછે.) પ્યારા જ્યારથી તમારૂં મને દર્શન થયું હતું ત્યારથી મારૂં ચીત આપની પાછળ ભમરાની પેઠે ફરતું હતું સઘળી વસ્તુઓ ઉપરથી મારૂં મન ઉઠી ગયું હતું. મને આ મહેલ અને અવાસ શૂળી સમાન લાગતા હતા. શૃંગાર અંગારની પેઠે બાળતો હતો. મારી સર્વ ઇંદ્રિઓ પોતાનું કામ કંટાળા ભરેલી રીતે કરતા હતા. મારૂં મન કમળ સંકોચાઇ ગયું હતું. અને તન પુષ્પ કામ તાપથી કરમાઇ ગયું હતું. આજ આપનાં દર્શન થવાથી મારૂં સઘળું દુખ દર્દ નાશ પામ્યું છે ને ભ્રમણતા મટી ભાન ઠેકાણે આવ્યું છે જેને હું દુખરૂપ જાણતી હતી તથા અરૂચી ધરાવતી હતી તે સર્વ સુખકારી અને અમૃત સરખું થઇ ગયું છે પ્યારા ! હવે હું હરેક વાતે સુખી થઇ છું.

હયપાલ—પ્રેમનો એવોજ મહીમા છે પ્યારી ! એ ભલભલાના ભાન ભુલાવે છે ને ચતુરને ચગડોળે ચડાવે છે.

પીંગલા—કોઇ હાજર છે કે (અંદરથી)

સુશીલા—બાઇ સાહેબ શો હુકમ છે,

પીંગલા—મીઠાઇ મેવો અને દ્રાક્ષરસ લાવ અને તેની સાથે તાંબુલની પેટી લેતી આવજે.

સુશીલા—(અંદરથી) વારૂ બાઇ સાહેબ ! આ લાવી સર્વ સામાન લઇ ધીમે ધીમે ચાલતી લંગડાતી આવે છે તેને.)

પીંગલા—કેમ સુશીલા ! આજ આમ કેમ ચાલે છે. શું કોઇ દરદ થયું છે કે,

સુશીલા—બાઇ સાહેબ દર્દ બર્દ તો કાંઈ થયું નથી પણ આપની આજ્ઞા પાળવાની આ પ્રસાદી મળી છે. (આંખમાં આંસુ લાવે છે ને મીઠાઇ વીગેરેનો થાળ નીચે મુકે છે.

પીંગલા—શું તું પડી ગઇ છે.

સુશીલા—પડી નથી ગઇ પણ પાડી નાંખી.

પીંગલા—કોણે

પીંગલા—આપના દીયેરજીએ.

પીંગલા—શા માટે.

સુશીલા—આપની પાસે નહી આવવા દેવાથી

પીંગલા—ગાંડી, પુરૂષ સાથે એવડી હુજત કરીએ.

સુશીલા—ત્યારે શું આપના કોપના તાબે થઇએ.

પીંગલા—જા જઇને દવા બવા લગાડ.

સુશીલા—વારૂ બાઇ સાહેબ (જાય છે જતાં જતાં) બાઇ સાહેબની મતી બગડી છે. બાણુ લક્ષણવાળા પતીને તજી આવા કાણીયા સાથે યારી કરી એ ખુવાર થવાની નીશાની છે મોટા માણુસને કોણ કહે, હવે આંહી ચાકરી કરવાનો આપણો ધર્મ નથી. (અફસોસ કરતી જાય છે.)

પીંગલા—(હયપાળને) પ્રિતમ આરોગો આ સુંદર ફળો ને સ્વાદીષ્ટ મીઠાઇ!

હયપાલ—શું હું એકલો ખાઉં, આટલું બધું મારા એકલાથી ખવાય!

પીંગલા—હું તેમાંથી મારા માટે અલગ કાઢી લઉં છું. પછી તો ચાલશેને!

હયપાલ—એમ કે, અલગ કાઢી લેવાનું કાંઈ કારણ.

પીંગલા—આપની સામે બેસી ખાતાં વટલાઇએ.

હયપાલ—(જરા રક્ત નેત્રે) ત્યારે પ્રિત કરતાં નહી વટલાય એમ હતું ત્યારે તો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઇતો હતો.

પીંગલા—(હાથ જોડી) આમ દાસી પર ગુસ્સે ન થાઓ આ દાસી આપનો સર્વ હુકમ ઉઠાવવા તૈયાર છે.

હયપાલ—પ્યારી વહાલામાં વટાળ હોય નહિ લે આવી જા (બંને જણ ભેગાં જમવા બેસે છે પિંગળા એક હાથે હયપાળને પંખો નાંખે છે અને એક બીજાને આમન સામન ખવરાવે છે). પ્યારી આ ફળ તો બહુ મીઠું છે. (પોતાના ખાધેલા ફળને)

છે કે તમને એક
પીંગલા—(ગુસ્સાથી) હું છતાં કોની મગદુર
આંગળી પણ કહી શકે? વિક્રમભાઇ તે કોણ? તમારે કોઇની
પરવા ન રાખવી. આ તન મન અને ધન એ તમને અરપણ. તમારે
જોઇએ તેમ કરો. બંને ભાઇઓ મારા આગળ ચાંચણુ જેવા છે.
ચાહું તો ચટ વારમાં ચોણા નાંખું. એ ફીકર રહો રસીક!
હયપાલ—પ્યારી તારૂં કહેવું ઠીક છે! પણ હઠ કરવી એ
યોગ્ય નથી, જ્યાં જાસ્તી ત્યાં ઝટ નાસ્તી. માટે હવે રજા આપવા
વિલંબ ન થવો જોઇએ.
પીંગલા—(સજળ નેત્રે અને ગદ્દગદ કંઠે) પાછા ક્યારે
પધારશો પ્રાણાધાર! તમારો વિયોગ મને બહુ દુ:ખ દેશે.
હયપાલ—આમ નિરાશ ન થા. તું જે વખતે તેડાવીશ તે
વખતે સર્વ કામ છોડી તારી સમક્ષ આવીને ઉભો રહીશ.
પીંગલા—(નિરાશ વદને) પધારો પ્રીતમ. પાછા સત્વર
પધારજો. (હયપાળને જતો જોઇને)

ઇંદ્ર સભાની ગજલ.

પ્રિતમ મારો જાય છે, કેવો લાગે ફક્કડ નર;
ચાલ કેવી ચાલે છે તે વાંકા રાખી કર.
મંડિલ માથે શોભતી, મુગુટની પરે;
વેશ ભુપતિ સમાન, જણાય છે ખરે.
આંખથી ઇશારતો કરી કેવો ચાલે;
ચાલ ચાલે હંસની જેમ મગનમાં મા'લે.
સુંદર કેવી સુરત શોભે ઇંદ્રની સમાન;
ખોટ કોઇ વાતે નહીં, વાહ! શું ગુમાન.
(દેખાતો બંધ થાય છે એટલે ગદ્ય) પ્યારા! પ્યારા! હવે
તું પાછો ક્યારે મળીશ? (એમ કહી મુર્છાગત થાય છે)

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ કચેરી.

પાત્ર—પ્રધાનજી, સૈન્યાધિપતિ, વેત્રધાર, વિક્રમ, ભર્તૃહરી, ગુણકા, બારોટ, ખજાનચી, ન્યાયાધીશ, કોટવાળ, શાહુકાર, મારવાડી, પારશી, વીગેરે અને પાછળથી દારિદ્રદાસ તથા તેનો છોકરો.

પ્રધાનજી—પણ અરે ! હવે આ રાજ્યની શી વ્યવસ્થા થશે. મહારાજાએ સુળગું કચેરીમાં આવવું બંધ કર્યું, લુચ્ચા લોકોનો તોર અને જોર બહુ વધ્યું છે. સઘળા દરબારીઓ અને ખંડીઆ રાજા સ્વતંત્ર બની ગયા છે બીચારા વિક્રમ ભાઇને કોણ ગાંઠે છે ? ગમે તેટલા તારા ચળકાટ મારે પણ ચંદ્ર વિના પૃથ્વિ ઉપર પુરતો પ્રકાશ પડતો નથી. સુર્ય નહિ ઉગવાથીજ ઉષ્ણકાળમાં લોકો છત્ર રહિત અને ઉપાન વગર ઉઘાડે પગે નિડર બની ચાલે છે. અરે હાય ! અફસોસ ! અફસોસ ! (ઉંડો નિસાસો નાંખે છે તેવામાં સૈન્યાધિપતિ આવે છે પ્રધાનજીને વિચારમાં લીન થએલા જોઇ.

સૈન્યાધીપતી—(નમન કરીને કેમ પ્રધાનજી સાહેબ આપ શા વિચારમાં પડ્યા છો ? વળી આજ કાંઇ નવું ટીખળ જાગ્યું છે કે શું ?

પ્રધાનજી—(નિસ્તેજ વદને) નવું તો કાંઇએ નથી પણ દિવસે દિવસે રાજ્યની ઉલટા સુલટી ન થાય–એવામાં મહારાજ આવવાની નેકી પોકારાય છે.

વેત્રધાર—(અંદરથી) ગૌબ્રાહ્મણ, પ્રતિપાળ, અખંડ પ્રૌઢ પ્રતાપી, અરિદળ ગંજન, પરદુખ ભંજન, નેક ન્યાયવંત, ક્ષત્રિ કુળ દિપક, પ્રજાપાલક, દિન દુઃખ ટાળક સુર્યવંશી, મુગટમણી, માળવ પતિ મહારાજકુ ઘણી ખમા આ આ (આ નેકી સાંભળી બન્ને અત્યંત ખુશી થતાં)

પ્રધાનજી—અહો ! આજ તો ધન ઘડી ધન દહાડો આજ, સુર્ય કેણી તરફ ઉગ્યો ? હવે તો રાત્રિ વિતિ ને પ્રભાત પ્રગટ થયું !

સૈન્યાધીપતી—અને તે સાથે દુષ્ટ ઘુવડોની આંખો પણ બંધ થઈ.

વેત્રધાર—(પ્રવેશ કરીને) અજુએ બાજુસે નિંધા રાખીઓ મહેરબાન ! અપની અપની અદબસે બિરાજીએજી. મહારાજ કચેરીમે પ્રવેશ કરતે હય. (સર્વે તેમને નીચા વળી નમન કરે છે. વિક્રમ પણ તરત પ્રવેશ કરે છે ને પ્રણામ કરે છે)

વેત્રધાર—બ્રાતા, વિક્રમભાઇકી સલામ પે નિંધા રખિઓ મહેરબાન ! (ભર્તૃહરી તથા વિક્રમ બંને પોતાને યોગ્ય આસને બીરાજે છે એટલે) મહારાજ સાહેબ, ગુણકા પ્રવેશ કરનેકુ રજા મંગતી હે.

ભર્તૃહરી—જલદી પ્રવેશ કરાવ (ગુણકા પ્રવેશ કરે છે અને તે મહારાજને નમન કરી ઉભી રહે છે તેને) સમય જોઇને કોઇ

એવી ચીજ માગો કે કચેરીમાં બીરાજેલાનાં મન પ્રફુલિત થાય.

ગુણીકા—બહુ સારૂં રાજા ધિરાજ જેવી આપની આજ્ઞા.

યૌવન ખીલ્યું આવ્યા પછી રસપાન કરો. એ રાહ.

આજે આનંદ આનંદ સર્વ વ્યાપી રહ્યા;
ભાનુ પ્રગટ થયો, શોક દૂર ગયો. આજે.
આપે પધારી ઉપકારી કીધા અમને,
દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રભુજી પ્યારા આપો તમને;
જન્મ સફળ થયો, ઉર આલ્હાદ થયો. આજે.
આપે બીરાજી આસન પાવન કર્યું,
નેત્ર સફળ થયાં પ્રજા દુઃખ હર્યું;
ચંદ્ર છાઈ રહ્યો, જય જયકાર થયો. આજે.

(મહારાજા સુંદર સાડી શીરપાવમાં આપી ગુણકાને વિદાય કરે છે.)

વીક્રમ—(નમન કરીને) ભ્રાતા! આજે આપે પધારી અમને ભારી ઉપકાર કીધા છે. અમારો સુખનો સૂર્ય ઉદય થયો છે તે સાથે આ રાજ્યનો તેમજ પ્રજાના સુખનો સુર્ય ભુમંડળમાંથી પ્રગટ થયો છે.

ભર્તૃહરી—ભ્રાતા વિક્રમ! મહાકાળેશ્વર મહાદેવજીની મહેર. આનીથી સહુ સારાંવાનાં થશે. (પ્રધાનજી તરફ નજર કરીને).

નારીના કટાક્ષ પાસ પુરૂષ છે ગુલામ. એ રાહ.

કહો પ્રધાન મારા તમે, રાજ્ય તણો વૃત્તાંત;
સુખી કે દુખી પ્રજા છે, કહો ન રાખી ભ્રાંત.
દુષ્ટ જનો કાર્યમાં ફાવે છે કે નહિં;
રાજ્યમંડળ કેવી રીતે, ચાલે છે અહીં.
નિશાળમાં વિદ્યા દેવીનું કેવું ચાલે છે જોર;
હુન્નરકળા કૌશલ્યતાનો કેવો ચાલે છે શોર.

ઉપલી રાહ.

પ્રધાન—
મહારાજ આપ રાજ્ય તણું પૂછો ન વૃતાંત;
કહેતાં જીભ ચાલે નહીં, મન થાએ કલ્પાંત.
રાજ્ય મંડળનું શું પુછો; સ્વતંત્ર તે થયા;
વિદ્યા હુન્નર દેશમાંથી મંદ થઇ ગયા.
ન્યાય તો થયો વિદાય, સુખ પ્રજાનું ગયું;
આપ નહી પધારવાથી, આ અંધારૂં થયું.

આજ આપ આવવાથી, શોક દૂર ગયો;
પ્રજાનો દુઃખ ભાર ઓછો, આજથી થયો.

ભર્તૃહરી—(સાંભળતાની સાથે એકદમ ક્રોધાતુર થઈ પ્રધાન વીગેરેને) તમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તમોને રાજનો કારભાર સોંપ્યો તેનું આ ફળ? મારો તમારા ઉપર પુર્ણ વિશ્વાસ હતો. અને પુર્ણ ખાત્રી હતી કે મારૂં રાજ્ય મારા વિના યથાસ્થિત ચાલશે, પણ તે ધારવું મારૂં ભુલ ભરેલું નીકળ્યું તમે બધા પ્રમાદી થઈ તમે પણ મારી પેઠે મોજ શોખમાં પડી ગયા; ને બીચારી રાંકડી પ્રજાને દુઃખના બોજા તળે કચડી નાંખી તમોને જાણે રાજ તરફની ઓછી ચિંતા હોય! પણ વિક્રમે શું કર્યું? તેને પણ તમારા મંડલમાંભળી એશઆરામમાં તલીન થઇ રાજ ખટપટની ચટપટ મુકી દીધી (જરા નરમ થઇ) પણ એમાં તમારો શો દોષ છે? મેંજ મોટી ભુલ કરી કે તમારા ઉપર ભરોંસો રાખી રાજ લગામ તદન છોડી દીધી. (નિઃશ્વે જ મુખે) અરેરે! મેં મારા બાળકની પેઠે પાળેલી પ્રજા, તે આવા અતુલ સંકટમાં આવી પડી? પણ જે થયું તે ઠીક થયું? કે વૃક્ષ ઉગતાંજ ખબર પડી વૃક્ષ મોટું થયા પછી જો જાણ થઇ હોત તો તેને છેદવા ભારે મહેનત અને અતિ અડચણ પડત ખેર જે થયું તે ખરૂં (ક્રોધથી) મારાં બંધ થએલાં નેત્ર આજે ખુલ્યાં, અને મોજ ઉંઘમાંથી જાગ્રત થયો. હવે હું સારી રીતે ચોતરફ જોઇ શકીશ, અને મારી નજરમાં જે ખરાબ માલમ પડશે તેને હું મારી દ્રષ્ટીથી દુર કરીશ.

પ્રધાનજી—(હાથ જોડી) મહારાજ સાહેબ આપ! આટલા ગુસ્સે ન થાઓ. શાંત થાઓ, અમારા ઉપર ખોટો આરોપ ના મુકો અમોને જે મહેનત પડે છે તે અમારૂં મન જાણે છે. અમે પ્રમાદી તથા નિમકહરામ નથી થયા. અમોએ અમારી બનતી કોશેષ કરી છે, પણ ધણી વીના ઢોર સુનાં છે એ પ્રમાણે હાલ તો બન્યું છે.

વીક્રમ—(હાથ જોડી) બંધુ! જ્યેષ્ટ બંધુ! આપ સેવકપર પ્રકોપ ન કરો. જ્યાં સુધી આપનું લુણ આ પાપી પેટમાં પેસે છે ત્યાં સુધી આ સેવક આપનું માઠું ચિંતવવા મથન કરશે નહીં. ઉષ્ણકાળમાં માથે ગમે તેટલું કપડું ઓઢો પણ છત્ર વિના પુરી છાયા મળતી નથી તેમ આપની હાજરી વિના અમારી મહેનત મિથ્યા થઇ છે અમો એક પળ પણ પ્રમોદને તાબે થયા નથી, અને થવાના પણ નથી. મહારાજ આપનાં કઠોર વચનો આ મારા પાપી કાન સાંભળવાને લાયક થયા તેથી મને બહુ અફસોસ થાય છે.

ભર્તૃહરી—તમારી અથાગ મહેનત છતાં આવું પરિણામ કેમ આવ્યું ?

વીક્રમ—આવા ધણીની ગેરહાજરીને લીધે લોકો નિડર થયા અને માથે બીક રાખી નહિ. જેથી અમો નિખાલસ અને નિમક-હલાલ સમજતા હતા તે લોકો લાંચિઆ તરકટી અને જુલમી જણાયા પ્રજાનો પોકાર કાનપર આવતાં અમે અમારી બનતી કોશેશ કરી લોકોનાં પોગળ જાણ્યાં અને તેઓને આપની હજુરમાં જાહેર કર-વાનો આજ ઉપાય યોજ્યો છે.

ભર્તૃહરી—(ગુસ્સાથી) ક્યાં છે તે હરામીઓ ? જલદી તેઓને મારી પાસે લાવો કે સખત શિક્ષા કરી મારા ઉકળેલા લોહીને શાંત કરૂં.

વીક્રમ—બંધુ આપ શાંત થાઓ, હમણાંજ અત્રે સઘળું આપને જાહેર થશે.

ભર્તૃહરી—(નરમ પડી) ઠીક ત્યારે (સૈન્યાધિપતિને)

ઓખાહરણના રાગની રાહ.

સુણો સૈન્યાધિપતી તમે મારા, કેમ સૈન્યમાં ચાલે તમારા;
રોજ કરાવો કવાયત, ઘોડા દોડાવો કરી સરત.
કેમ ? બખતર રહે છે કે સારૂં, સમરાવીને રાખો છો આપ.
રાખો હથીઆર આપ સુધારી, આવે કોક દીએ કામભારી.

સૈન્યાધીપતી—મુજ ઉપર ગુજરી પીતા પાદશાહ જાણી એ રાહ.

નવ ચીંતા રાખો કાંઇ, તમે મહારાજ;
રીતસર ચાલે છે, સૈન્ય તણું સૌ કાજ.
સૌનાપર રાખી દાબ, ચલાવું સમ ;
કદી શીર ઉઠાવા તણી કરે નહી મરજી.
થાયે આપ હુકમ જે વખ્ત, તૈયાર સહુ થાએ.
દુશ્મનની શી મગદુર જીતીને જાએ,
પણ મહેર કરી મહારાજ, અર્જ સ્વીકારો;
નિત્ય દર્શન દેવા, સેવકને ચિત્ત ધારો.

વેત્રધાર—જેવી મહારાજની આજ્ઞા. (જાય છે અને કોટવાળ તથા ન્યાયાધીશને બોલાવે છે. અને તરતજ પાછળથી ખજાનચી પણ આવે છે. ત્રણે જણા મહારાજાને નમન કરે છે.)

ભર્તૃહરી—(કોટવાળ, ખજાનચી તથા ન્યાયાધીશ વિક્રમને જોઇ ધ્રુજે છે તેથી (લુચ્ચા હરામખોરો ! હવે શું ધ્રુજો છો દુષ્ટો તમારા

ઉપર મે પુર્ણ વિશ્વાસ રાખી તમને પુર્ણ સત્તા આપી તેનો આ બદલો

વેશધાર—(નમન કરીને) મહારાજ કોઈ બારોટ આપના દર્શનની ઇચ્છાએ બહાર ઊભો છે હુકમ હોય તો અહીં પ્રવેશ કરાવું.

ભર્તુહરી—બહુ સારૂ જલદી પ્રવેશ કરાવ (બારોટ આવી નમન કરીને)

બારોટ—ખમાં બાપુને ખમાં! ભર્તૃહરી ભુપકો ધણી ખમા!

કવીતની રાહ.

ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ દીન ભંજન દયાળ;
સબ ધર્મકુ દેવે પુષ્ટી સુસ્ત નરોકી ઉડાવે સુસ્તી;
દુષ્ટકુ કરે એહા, ધર્મ રૂપી માલવ મહારાજે હે.
કેસ સે કરે કુસ્તી એસા રાજ ક્ષત્રી વાદ હે.
સુખે શોભો શામ માને રઇત રાજ રામ;
દુઃખકો ન જાણે નામ એસો નેક ન્યાયી ભુપ હે.
હે રાજમે પ્રભુ કી મહેર બડો છરકો માલવ શહેર;
દેખનકી બડી લહેર ધામ બડો બીશાલ હે,
દુસ્મનકો દળ હરાવે લડાઇમે ફતેહ પાવે;
કાયર દેખ ભાગ જાવે એસો માલવ પતિ બિકાલ હે;
મે ફરિઆય બહોત ગામ દેખે બહોત રાજ ધામ;
પહેલવાન કે પેખે કામ મગર ભર્તૃહરી હદ કીયોહે;
અચ્છે અચ્છેકી પીછાન દેવે દીનકુ અભય દાન;
શરણાગતકુ પુત્ર સમાન રખણવારો ભયોહે.
કહત હે હરીજન સુનો સબ સભા જન;
સબ બાબતોમે હે પ્રબિન દાના માલવ પતિ મહીપાળહે;

ભર્તુહરી—પ્રધાનજી ખજાનચી ઉપર ચીઠી લખી આ બારોટજીને એક હજાર સુવર્ણ મહોર તથા સેલા પાઘડીનો શીરપાવ અપાવો.

પ્રધાન—જેવી રાજેદ્રની આજ્ઞા.

વિક્રમ—અને તે સાથે તેમને અત્રે આવવા આમંત્ર પણ કરવું.

પ્રધાનજી—બહુ સારૂ (પ્રધાનજી ચીઠી લખી માહારાજની સહી કરાવી બારોટને આપે છે તે લઈ બારોટ નમન કરી વિ-થાય છે.)

વિક્રમ—ભ્રાત ! કોટવાર, અને ન્યાયાધિશને બોલાવવા હુકમ થવો જોઇએ.

ભર્તુહરી—તેઓનું આજે શું કામ પડ્યું છે ?

વિક્રમ—જે કામ છે તે સઘળું ખજાનચી કોટવાળ તથા ન્યાયાધિશનુંજ છે તેઓજ આપણા રાજની પાયમાલીના પાયો નાખનાર છે તેના કર્તવ્યની વાત રાજાના કાનમાં કહે છે તેથી.

ભર્તુહરી—(આશ્ચર્યતાથી) એમ કે ! (સંકેતથી વેત્રધારીને) જાઓ કોટવાર તથા ન્યાયાધિશને બોલાવી લાવો.

વેત્રધાર—જેવી માહારાજાની આજ્ઞા (જાય છે અને કોટવાળ તથા ન્યાયાધિશને બોલાવી લાવે છે અને તરતજ પાછળથી ખજાનચી પણ આવે છે ત્રણે જણા મહારાજને નમન કરે છે.

ભર્તુહરી—(કોટવાળ તથા ખજાનચી તથા ન્યાયાધિશ જે વિક્રમને દેખી ધ્રુજે છે તેને) લુચ્ચા હરામખોરો હવે ધ્રુજો છો શું દુષ્ટો તમારા ઉપર મે પુર્ણ વિશ્વાસ રાખી તમને પુર્ણ સત્તા આપી તેનો આ લાભ કે ! પ્રપંચીઓ પ્રજા પીડી તમારૂં કાળુ મોહુ આંહી શું કરવા દેખાડ્યું કુતરાઓ મારૂં લુણ ખાઈ હરામ કીધું વિક્રમ આ હરામખોરોની સઘળી મીલકત તાબે કરી તેમને કેદ કરો અને આ પારસી શેઠ જ્યાં સુધી સંતોષ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓને તમારાથી બને તેવી રીતે શીક્ષા કરો. આ પારસી શેઠ તેમની માલમતા પુર્ણ રીતે પામે એટલે આ બંને દુષ્ટોને મારા રાજ્યની હદ બહાર કરી દેજો એ સબંધી હવે મને કાંઇ પુછવા પણ રાખશોજ નહી; દોલતચંદ શેઠ અને પુનમચંદ મારવાડી માટે નંબર ૧૯૦૩ અને ૧૯૫૯ ના બંને સીપાઇને પકડી મંગાવી તેઓની પાસેથી સદરહુ બંને સેઠોની માલમતા લઇ તે શેઠોને પાછી સોંપો અને ખુટતી રહે તે આપણી તીજોરીમાંથી પુરી કરી બંનેનું મનસંતોષ થાય તેમ કરો બંને સીપાઈઓને જીવતા સુધી શુળી ઉપર લટકાવી રાખો કે ફરીથી આવો અન્યાય કોઇ પણ કરે નહી (કોટવાળ તથા ન્યાયાધિશને સીપાઇઓ બાંધી કેદખાનામાં લઈ જાય છે જતાં જતાં)

કોટવાલ—હાથના કર્યા હૈયે વાગ્યા પાપ કોઇનું સગુ થતું નથી.

ન્યાયાધિશ—બાયડી છોકરાઓનું શું થશે ? (બંનેને લઇ ગયા પછી)

વિક્રમ—જોયું ભ્રાતા ! આપની આ ઢીલી રાજ લગામનું ફળ ? જ્યારથી મારે કાને વાત આવવા લાગી ત્યારથી હું તેની તપાસમાંજ મથ્યા કરતો હતો.

ભર્તુહરી—શાબાશ છે વિક્રમ ! તેં આજ મારી પુરી આંખ ઉઘાડી ! અને મારી કુંભકર્ણની ઊંઘમાંથી હું આજજ જાગતો હોઉં એમ જણાયું. હું જેના આધારે આ સુખ અને વૈભવ ભોગવું છું. તેણેજ મેં દુઃખના બોજા તળે કચડી નાંખી છે. મને બધી પ્રજા પાળક કહે છે પણ હું તે નામને યોગ્ય નથી. પણ પ્રજાપીડતા નામને લાયક છું આખું રાજ્ય જેના વડે શોભી રહ્યું છે અને જેના લીધે હું બળવાન બન્યો છું. વળી જેઓ મારી આજ્ઞાને ઉલ-ઘન કરવાને આનાકાની કરતા નથી તેઓને એકદમ મેં ભર સમુદ્રમાં હડસેલી મુકયા છે. કેવી મારી મુર્ખાઈ ? ધિક્કાર છે મને કે સર્વેનું સુખ હરી લઈ હું એકલો સુખ સાગરમાં મહાલું છું આ અન્યાયનો જવાબ હું ધર્માસન આગળ શું દઇશ (અફસો કરે છે. અને પુર્ણ પસ્તાય છે).

વિક્રમ—(તે જોઇને) ભ્રાતા ! જેષ્ટ ભ્રાતા ! " ગત ન સોચામી " જે વાત બની ગઈ તેનો શોચ કરવો એ મિથ્યા છે; હવેથી કામ ન વિણશે એવો ઉપાય યોજવા જોઇએ. જાગ્યા ત્યારથી સવાર ગણી દરરોજ કચેરીમાં પધારવા મહેરબાની કરશો તો પ્રજા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો ગણાશે, અને આપનો કોઇ પણ અવર્ણવાદ ગણશે નહીં. બાકી તો અમે આપની છાયામાં છીએજ !

વેત્રધાર—(નમન કરીને) મહારાજ સાહેબ ! બહાર ઉભેલો બ્રાહ્મણ આપને મળવાને ઇચ્છે છે ! હુકમ હોય તો પ્રવેશ કરાવું.

ભર્તુહરી—જલદી પ્રવેશ કરાવ ?

વેત્રધાર—જેવો મહારાજા સાહેબનો હુકમ. (નમન કરી જાય છે અને દારિદ્રદાસને છોકરા સહિત તેડી લાવે છે. કચેરીમાં પગ મૂકતાજ કચેરીનો ઠાઠ જોઈ ચકિત થઇ જઇ પાછે પગે પાછો જવાની તૈયારી કરે છે તે જોઇ).

ભર્તુહરી—ભુદેવ ગભરાઓ નહીં અહીં આવો (દારિદ્રદાસને છડીદાર આગળ ઠેલે છે તે પાછો જતો જાય છે એટલે) બીશો માં બીહો છો શા માટે ? સુખેથી પધારો.

દારિદ્રદાસ—કચેરી અંદર પ્રવેશ કરી મહારાજાને ઉત્તર ન આપતાં મોટા તખતા ભણી જોઇ મનમાં) ચાલ ! ચાલ ! પેલું સામું બારણું ઉઘાડું છે ત્યાંથી નાશી જાઉં (વળી વિચાર કરીને) ના! ના! નાસવું એતો ઠીક નહી. નાઠે કામ સી રીતે થશે ? (ખુરશી તરફ જોઇને) આતે કેવું આસન ? નિચે વળી જગ્યા ને અધર બેસવાનું ? આતો સઘળા મુર્ખજ જણાય છે. આવા રૂપાળા રંગીલા લુગડાં અને ઘરેણા ગાંઠાં પહેરીને આવ્યા છે તે શું કાંઇ આંહી લાડુ ખાડુ જમવાના છે કે શું ? વળી આમાં કેટલાક બેઠા છે, કેટલાક ઉભા છે, એ શું ? એમને બેસવા માટે આસન ન હોય તો ભોંય બેસવામાં તેમના બાપનું શું જાય ? વળી આ અધર બેઠેલા હાથમાં પતરાળું રાખી જમશે કે શું ? ભલે બધા ગમે તે રીતે જમે, પણ બંદાતો ખાસું પત્રાળુ પાથરી પલાંઠા વાળી મોટે કોળીએ જમશે.

છોકરો—બાપા ! બાપા ! શા વિચારમાં પડયા છો ? (આંગળીથી દેખાડીને) આ બધી ચીજો આપણા ઘરમાં હોય તો કેવું સારૂં ?

દારિદ્રદાસ—(છોકરાનું મોં દાબી બોલતો બંધ રાખે છે ને હળવેથી) છાનો રે મુરખ !

ભર્તુહરી—મહારાજ છોકરાનું મોં કેમ દાબો છો ? છોકરો શું કહે છે ?

દારિદ્રદાસ—(જાણે ઉંઘમાંથી જબકી ઉઠતો હોય તેમ કાંઇ નહી રાજાધિરાજ ! એતો સહેજ છોકરૂં મુર્ખ છે તે મિથ્યા બકવા કરે છે.

છોકરો—બાપા ! બાપા ! (મહારાજાનું આસન બતાવી) પેલું પીળું પીળું દેખાય છે તે મારે બેસવા માટે માગી લેજો હો કે ?

દારિદ્રદાસ—(છોકરાને લપડાક મારીને ધમકાવે છે) પાછો બોલ્યો નાદાન ! (છોકરો રડે છે તે જોઇ).

ભર્તુહરી—મહારાજ ? કેમ છોકરાને રડાવો છો ? તેને શું જોઇએ છીએ ? ને આપનું પધારવું કેમ થયું છે ?

દારીદ્રદાસ—(બે હાથ જોડી નમન કરતો).

હરીગીત છંદની ચાલ.

માલપપતિ મહારાજ આજે,

આપ પાસે આવીઓ;
અમર કરવા આપને હું.
(ઝોળીમાંથી કાઢીને) અમરફળ આ લાવીએ.)
આરાગીને આપ થાઓ અમર,
પાળો પ્રજા પુત્ર તુલ્ય,
ન્યાય ચુકવો નેકી થઇને,
આવે નહી કોઇ દીન ભુલ.
રામ રાજ્ય છે આપનું,
નથી દુઃખ અહિં કોઈ વાતનું;
ફળ લઇ શીરપાવ આપો,
કાપો દુઃખ રંક જાતનું.

ભર્તુહરી—(ફળ જોઇને) મહારાજ ! આ ફળ આપની પાસે ક્યાંથી આવ્યું.)

દારિદ્રદાસ—કૃપાસાગર મારી દરિદ્રતાના દુઃખથી હેરાન થઈ તે દુખ દુર કરવા માટે મેં શીવશંભુની આરાધના કરવા માંડી, સારી ચાકરી તપાસી જોઈ તથા તેમની તરફ સંપુર્ણ ધ્યાન જોઈ મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ આ એક ફળ આપ્યું છે. તે આપતી વખત કહ્યું છે કે જે આ ફળ ખાશે તે અમર થશે. માટે તે ફળ, આપને યોગ્ય જાણી, આપને અર્પણ કરવા સારૂં આવ્યો છું. મારા જેવા દારિદ્રને આ ફળ ખાવાથી શું ફાયદો ? આપ જેવા સંપતિવાન, પ્રજા પાળ, સર્વ ભોગ્ય અને અનેક સુખનાં ભોગી આ ફળ ખાઈ અમર થાય તો ઉભયને સુખની શીમા રહે નહી માટે મહારાજ ! આ ફળ લઈ મારી મનો કામના પુરણ કરો.(ફળ આપે છે તે લઈ.)

ભર્તુહરી—ભુદેવ, તમારી શી ઇચ્છા છે ?

દારિદ્રદાસ—ભાગ્યવાન આગળ શું ભાખવું ? જેવી ભુપતિની મરજી !

ભર્તુહરી—(વિક્રમને) ભ્રાતા વિક્રમ ! આ ભુદેવને ચાર લાખ સુવર્ણ મહોર અને પાકુ સીધું તથા સેલાં પાઘડી અને કડાંનો શિરપાવ આપી સુખાસનમાં બેસારી બહુ માનથી વિદાય કરજો.

વિક્રમ—જેવી જેષ્ટ ભ્રાતાની આજ્ઞા ? (દારીદ્રદાસને) ચાલો મહારાજ ? (જવા માંડે છે એટલે.)

ભર્તુહરી—(દારિદ્રદાસને) કેમ કાંઈ બીજી ઇચ્છા છે ? જે

કાંઈ તમારી ઇચ્છા હોય તે સુખેથી બોલજો શરમાતો નહી.
(મહારાજાનું આસન બતાવીને)

છોકરો—બાપા ! બાપા ! (મહારાજાનું આસન બતાવીને)

પેલું મેં દેખાડયું હતું તે અપાવો ને? નહી તો હું તો નહી આવું. આવું આ ઉભો. કહી અદબ વાળી ઉભો રહે છે તે જોઈ).

ભર્તુહરી—કેમ ! છોકરાને શું જોઈએ છીએ ?

દારિદ્રદાસ—અહો કૃપાવતાર ! જે માગ્યા મેઘ વૃષ્ટિ કરે અને કલ્પવૃક્ષ જેમ મનની ઇચ્છા સંપુર્ણ કરે તેમ આજે આપે મારા ઉપર અતિ કૃપા કરી છે, અને મારા ધાર્યા કરતાં મને ચોગણું મળ્યું છે, હવે મારે બીજી કાંઈ ઇચ્છા નથી પણ આ છોકરો આપના આસન જેવું આસન લેવા માટે રડે છે અને તે હઠ લઈ અહીંથી આઘો ખસતો નથી. (છોકરાને મુર્ખ ! મારો મુર્ખ, આપણે તે એવું આસન શોભે કે? (છોકરાનો હાથ પકડી ખેંચીને) હાલ ! હાલ ? એ કરતાં સરસ તને બીજું આસન અપાવીશ (ઉભેલી જગ્યાએથી ખસતો નથી એટલે)

ભર્તુહરી—(વિક્રમને) તેને આપણી જુની પડેલી કંચનની ખુરશી આપી રાજી કરજો. બાળ હઠ છે. નાદાન છોકરાં કાંઈ સમજે છે !

છોકરો—(ખુશી થતો થતો) બાપા ! એ આસન ઉપર હું બેસીશ હો !

વિક્રમ—(નમન કરી) બહુ સારૂં "છોકરાને" ચાલ છોકરા વિક્રમ દારિદ્રદાસને છોકરો ત્રણે જણ જાય છે જતાં જતાં અખંડ કલ્યાણ ! શિવમસ્તુ ! પ્રસન્ન સ્તુ ? " કહેતો કહેતો જાય છે,"

ભર્તુહરી—પ્રધાનજી જે આ ત્રણ જગ્યાઓ ખાલી પડી છે તેના ઉપર યોગ્ય ને ખાનદાન માણસોની નીમનોક કરીએ. આવા નાદાનોની આવી જોખમદારી જગો આપશો નહીં.

પ્રધાનજી—બહુ સારૂ મહારાજ ! આપ એ ફીકર રહો.

ભર્તુહરી—તમો તથા ભાઈ વિક્રમ બંને જણ મળી પુરમાં તથા આપણા તાબાના અવર રાજ્યમાં તપાસ કરી જે જે દોષો તમારી દ્રષ્ટીમાં આવે તેમાં જે કાંઈ સુધારો તથા વધારો ઘટાડો કરવો પડે તેમાં મારી સંમતી લઈ તમારી મરજી મુજબ બંદોબસ્ત કરવો.

પ્રધાનજી—! જેવી મહારાજની મરજી હુકમને આધીન છું.

સૈન્યાધીપતિ—મહારાજ ! ખજાનચીની બેવકુફાઇથી લશ્કરનો પગાર બહુ મહીનાનો ચઢી ગયો છે માટે અપાવવા હુકમ થવો જોઇએ.

ભર્તુહરી—બહુ સારૂં ! તેની તજવીજ કરી અપાવવાનો હું બંદોબસ્ત કરીશ. મને અત્રે આવવા ઘણો વખત થઈ ગયો છે માટે હવે કચેરી બરખાસ્ત થવી જોઇએ.

પ્રધાનજી—જેવી મહારાજા સાહેબની મરજી. (વેત્રધારીને) કચેરી બરખાસ્ત કરો.

વેત્રધારી—કચેરી બરખાસ્ત (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ અશ્વશાળા.

પાત્ર—ઘોડાના ખાસદારો, સ્વારો, વિક્રમ, અને પાછળથી હયપાળ. (કેટલાક ઘોડાઓને નવરાવે છે કેટલાક ઘોડાની ચાકરી કરે છે, કેટલાક ઘોડાની પાસે પાસે પડેલી લાદ તથા ખરાબ થયેલી ઘાસના ટોપલા ભરી બીજાને આપે છે, કેટલાક ખરાબ થએલી ઘાસ વીગેરેના ટોપલા ઉકરડામાં નાંખવા જાય છે, કેટલાક ઘોડાને માટે દાણાના તોબરા ભરી લાવી ઘોડાના મોઢે ચડાવે છે, કેટલાક ગાડીઓ વીગેરે સાફ કરે છે, વીગેરે કામ ચાલી રહ્યું છે. એવામાં વિક્રમ આવી પ્રવેશ કરે છે. સર્વ પોત પોતાના કામમાં ગુંથાયેલા હોવાથી કોઇને વિક્રમ આવવાની ખબર પડતી નથી અને ઠઠ્ઠાબાજી કરે છે. તે જોઇ.

વિક્રમ—કેમ હયપાળજી નથી કે ? આ શબ્દ સાંભળી બધા વીક્રમ સામુ જોઇ સ્તબ્ધ થઇ જાય છે એક નોકર પાસે આવી.

નોકર—(નમન કરી) ના સાહેબ. તેઓ તો કાંઈ બહારે ગયેલા છે.

વિક્રમ—શા કામ પ્રસંગે ?

નોકર—સાહેબ કામનું તો—(એમ કહી બોલતા અચકી જાયછે

૨ નોકર—(મનમાં લાગ તો ઠીક આવ્યો છે રોજ હેરાન કરે છે માટે સમય આવ્યો મુકવો નહી લાવ વાટી નાંખુ સારે (૧ લા નોકરને ભાઇ અચકાય છે શા કાટે ? જે જાણતો હોય તે કહી દેને.

ક્યાં ગયા છે તેની મને ખબર નથી.

૧ **નોકર**—ક્યાં ગયા છે તેની મને ખબર નથી. કોણ જાણે

૨ **નોકર**—અહીં બરાબર રહે છેજ ક્યાં ? કોણ જાણે

ક્યાં ફરે છે.

૩ **નોકર**—(મનમાં આને ઠીક કહ્યું હવે મારે બોલવું શા-

વશે અને વિક્રમ ભાઇની ધ્યાનમાં પણ ઉતરશે (આસન) મહા

રાજ દીવસમાં એકાદ કલાક અત્રે રહેતા હોય તો તેમનું પુરૂં ભાગ્ય.

ઘડીક આવી ઘોડાનો તપાસ કર્યો કરી ન કર્યો અમને ભળાવી તરત

પાછા ચાલ્યા જાય છે.

વિક્રમ—ઠીક ચાલો જોઇએ અંદર (વિક્રમ આગળ અને

પાછળ બીજા મળી ઘોડાઓની પાસે જાય છે વિક્રમ ઘોડાઓને

તપાસે છે તેમાં કેટલાક દુર્બળ કેટલાક દર્દી કેટલાક મરણ પથા-

રીએ પડેલા કે જેમાંથી જીવ જતા કેટલાકને ગીધ ગરજણ તથા

કાગડા કોચી રહ્યા છે આવો દેખાવ જોઇ ત્રાસ પામી ખુબ ગુસ્સે

થાયછે તેથી નોકરોને) હરામખોરો ? તમે આવો તપાસ રાખોછો ?

તમારાથી ઘોડા સંભાળતા નથી એવકુફો ? આ શી સત્યાનાસતી !

પાટી વાળી છે મહારાજાનો પગાર શું હરામનો આવ્યો છે જુઓ !

બીજી વખત આ પ્રમાણે માલમ પડશે તો તમારે માટે મારે મોટો

વિચાર કરવો પડશે (એવામાં હયપાળજી બહારથી આવેછે તે વિક્ર-

મને જોઇ ચમકે છે ને જરા નરમ થઇ જાય છે તો પણ સલામ

કરી ઉભો રહે છે તેને (કેમ હયપાળજી તમે તો અસ્વશાળાની

તપાસ બરોબર રાખો છોને? અશ્વોમે તો બહુ સારા સુધ્રાર્યા અસ્ત્રોની

તો આટલી બધી આવજત થાય છે બચારા બિછાના ઉપરથી ઉઠ

વાને પણ શક્તિમાન નથી ધન્ય છે તમોને તમારા જેવી બધા નો-

કરી કરતા હોય તો બિચારા માલીક તે અસ્ત્રો વિગેરે રાખવાની

જરૂર પડે નહી. આખો દહાડો બહાર ફરવું ને સેલ સપાટા કરવા

ધણીનો પગાર ચઢેછે પછી ફીકર શી છે તમારા જેવા નફ્ટ અને

નીમકહરામ નોકર આજ સુધી મે કોઇ જોયો નહી શરમાઓ શર-

માઓ ને ધણીના પૈસા હક કરીને ખાઓ બહુ બે દરકારીપણું અને

બિનકાળજીઆ થવું એ સારૂં નહી જો ફરીથી આવી તમારી વર્તણુક

માલમ પડશે તો મારે તમારા માટે મહારાજા સુધી જવું પડશે.

હયપાળ—કૃપાનાથ માફ કરશો ફરીથી આવું જોવામાં

નહી આવે (મનમાં) ફરીથી આંહી આવવા પામીશ નહી તો ?

વીક્રમ—હાલ તો હું જોઉં છું પણ યાદ રાખજે કે ફરીથી આમ થાય નહી.

હયપાળ—બહુ સારૂં સીધાવો. સાહેબ વિક્રમ જાય છે. તેને (મનમાં બચ્યા વિક્રમ તને થોડીજ ખબર છે કે હું કેવા હોદ્દા ઉપર છું અને કોનો માનીતો છું ધારૂં તો ભર્તુહરીને પણ ભસ્મ કરી નાંખુ તો તું શા વિચારમાં છે. મે જે તારા આટલા વેણુંસહન કર્યા છે તે ફક્ત તારી આબરૂ જાળવવા માટે જ હવે જોજે કે આનું પરિમાણ શું આવે છે કોણું લાંથી કાપવું એજ વધારે ઉત્તમ છે (ચાસન) કેમ અલ્યાં પાનિઆ તમોને કાંઈ વિક્રમ ભાઈ બોલ્યા કે!

પાનિઓ—સાહેબ અમારી તો ધુળ કાઢી નાંખી અને એટલા બધા ધમકાવ્યા કે અમે તો સાહેબ એક શબ્દ પણ ન બોલી શકયા.

હયપાળ—(મોટા ગુમરથી) અહી ઠીક છે જોઈ લાવશે.

લાલિઓ— (મનમાં હો તારી હુની આ તો કોઇને નેહી ગાંઠે હું એનો માજક વિક્રમભાઇને હું જોઈ લેવાનો ?

પાનિઓ—સાહેબ ઘોડાને દાણા અપવાને વખત થયો છે.

હયપાળ—(ક્રોધથી મોટે સાદે) બહુ સારૂં! લે આ કુંચી. કોઠારમાંથી દાણા કાઢી ઘોડાને મુકે ગધેડાઓને કોઈ વાતની ગમજ ના પડે એમને અંદર લાવવાની શી જરૂર હતી ?

લાલિઓ—એમ તે હું કરીએ પોતેજ એકદમ અંદરે આવ્યા, વીને ઉભા તે હું કાઢી મુકીએ ?

હયપાળ—(ગુસ્સાથી) બધાં માંડી મુઆ હસો બડાર કોઇ મરે સારે ખબર પડેને જાઓ લાદ ઉઠાવી ઝાડુ ભાડુ કાઢી સાફ કરો અને પછી ઘોડાઓને દાણો મુકો.

પાનિઓ—બહુ સારૂં (કહી લાલિઓ પાનિઓ વિગેરે જાયછે)

હયપાળ—(ખુશી થતો)

મારા ભગ્ય તણો નહી પાર એ રાહ.

મારા નસિબ તણો નહી પાર,
મને મળી પિંગળા નારી.
માળવ પતિની તે છે મહિલા રૂપ તણો ભંડાર;
મન મોહક થઇ માનુનિ મારી ધન્ય મારો અવતાર. મારા,
એહ રતી હું પતિ તેહનો કામદેવ અવતાર;
નિત્ય નવ નવિ મોજ મણાવે ઇનામનો નહી પાર, મારા,

તુજ થકી આ દેહ મારી નભે છે. પ્રિયા સહી;
અમર કરવા આવ્યો પ્યારી, ફળ પાસે લઇ તાહરી
રાણી મારી મૃગાનેની, જોઇ ખુશી થાઉં વેણી
મુખનો મટકો તે વળી લટકો, ચટકે શુદ્ધ હરી માહરી.

પિંગળા—પ્રાણનાથ ! આ ફળ ખાઇને હું શું કરૂં ! એ ફળ તો આપનેજ યોગ્ય છે. આપ અમર રહેશો તો મને અને સઘળી પ્રજાને સુખી કરી શકશો.

ભર્તુહરી—પણ વહાલી, એ બધું તમારા વિના વૃથા છે.

પિંગળા—પ્રાણેશ્વર ! આપ સમજુ થઇ કેમ ભુલો છો ? જો સ્ત્રીથીજ રાજનાં કાજ થતાં હોત ! તથા સંસારનો સઘળો ભાર ઉઠાવવા સમર્થ હોત, તો પછી પુરૂષ સુજવાનું કામ શ્રષ્ટીકાર શું કરયા કરત ? વળી—

છપ્પો.

નરપાખી જે નાર, કલંક કરોડો બેસે;
નરનાખી જે નાર, પરાયા નર ત્યાં પેસે
નરનાખી જે નાર, પુંઠ સૌ તેની જુએ;
નરપાખી જે નાર, પાણી પોતાનું ખુએ.
નરપાખી નારી એકલી, વડો તેહમાં વાંક છે;
વળિ વિશ્વમાં નારી નર વિણ હશે, એતો આડો આંક છે.
નરપાખી જે નાર, છેક હળવી તે તરણું;
નરપાખી જે નાર, હોય રણમાં જેમ હરણું.
નરપાખી જે નાર, જેમ વગડાની વાગળ;
નરપાખી જે નાર, કરે છે નિંદા પાગળ.
નરપાખી જે નાર, એકલી, શ્રષ્ટી સુની સરવ છે;
વળી માન ન પામે માનુની, ગળી જાય જસ ગરવ છે.

(ગદ્ય) માટે પ્રાણનાથ તમે આરોગો.

ભર્તુહરી—વહાલી ! હું અમર થઇ તારી વિરહ વ્યથા હું કેમ સહન કરી શકું ? તારા વડેજ મારો દેહ આ ઉજ્વળ છે, ને તુંજ મારો જીવનહાર છે, તુંજ મારા સર્વ સુખનું સ્થાન છે. તુંજ મારી ચક્ષુ છે, તું જ મારૂં ચૈતન્ય છે; તુંજ મારૂં તનમન છે. અને તારા વડેજ હું સૃષ્ટિના સર્વ કામ કરી શકું છું, માટે વહાલી આ ફળ તો તમેજ પ્રાસન્ન કરો.

પીંગલા—નાના, પ્રાણનાથ! એ તે કેમ બને! એ તો આપજ આરોગો; મારા સમ હવે વધુ બોલો તો.

ભર્તૃહરી - પ્યારી સોગન ના દીયો. એ તો તમારેજ આરોગવું પડશે. તમારા વિના મને સર્વ સુખ અકારાં છે.

પીંગલા—પ્રાણનાથ! આ તો અજુગતુ કહેવાય? ઠીક છે લાવો ત્યારે (ફળ લે છે.)

ભર્તૃહરી—કેમ વહાલાં? વળી શા વિચારમાં પડયા! આરોગી જાઓને.

પીંગલા—સ્વામીનાથ! સ્નાન પુજન કર્યા પછી જમવું એ ઉત્તમ છે

ભર્તૃહરી—જેવી તમારી મરજી. પ્રિયા! દર્શનનો સમય થયો છે માટે હવે મને જવાની રજા છે?

પીંગલા—મારે આપને રજા શી આપવાની હતી! ફક્ત એટલુંજ કે પાછા વહેલા પધારજો. આ દાસીને હૃદયથી દુર રાખશો નહી.

ભર્તૃહરી—નયનાનંદ! આમ છેક ગાંડા કેમ થાઓ છો? હું તો આ આવ્યો? (ભર્તૃહર જાય છે ને પિંગળા ફળ જોઇ વિચારે છે)

પીંગલા—અરે! આ ફળ ખાઇ હું શું કરૂં? આ ફળ તો મારા દયાનંદને યોગ્ય છે! તે અમર થાય તો મને સુખની કાંઇ બાકી રહે નહિં. મને મારા જીવન પર્યંત મોજ વિલાસ મળ્યા કરે. હું અમર થવાથી મારૂં શું હીત થવાનું હતું? મહારાજા તેની આગળ શું વિસાતમાં છે? કેવો મારા વાલાનો રોફ? કેવી તેની ચાલવાની છટા! કેવો તેનો ચક્ષુ મિલાપ! કેવી તેની નેન નચાવવાની ખુબી! શી તેના મુખની સુંદરતા! રમણીય તેનું હસવું! કર્ણને આલ્હાદકારી તેનું મૃદુ ભાષણ! વારી જાઉં મારા વાલમ! અહાહા! ઇશ્વર તેં મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી મારા યોગ્યજ પુરૂષ મને મેળવી આપ્યો છે. તો હે કૃપાનાથ! તે પ્રીત હમેશાં નભે એવી મારી અરજ છે. બસ! બસ? આ ફળ આરોગવાને યોગ્ય તો એજ છે? માટે લાવ તેને બોલાવી મંગાવું? દ્વાર તરફ જોઇ દાશી!

કામલતા—(અંદરથી) એ આવી બાઇ સાહેબ? (આવેછે તેને)

પિંગળા—દક્ષણી રાગની લાવણી રાહ.

દાસી એ વિના, નહી પડે ચેનરે
અરર હાય ! કંપે કાય, મન મુંઝાય, દુઃખ થાય,
એ વિના એ દાશીરે. દાશી.
પ્યારો નીરખી, મોહ બહુ પામુ રે;
મળવા મન, મારૂં તન, વિકળ મત, દિશે આ વન.
ઉઠે અગન, પ્યારા વિના. દાશીરે દાશી.
કેમ કરૂં હવે, સુખ નહીં પામુ રે;
જલ્દી લાવ, વેગે આવ, ધારી દાવ, રહીને સાવ.
મુને ભાવ, એનાપર છે દાશીરે. દાશી.

કામલતા—બાઇ સાહેબ ! ! આમ વાત કરતામાંજ અધિરા બની જાઇ આકુળ વ્યાકુળ થઇ જાઓ તે કાંઇ યોગ્ય કહેવાય નહી. આ કાર્ય કાંઇ સહેલું તથી કે ધારીએ તે વખત કરી શકીએ એ તો અવસર જોઇનેજ કરવું પડે. આ કામની કોઇને ખબર ન પડે ને આપણું કામ કરવું. અને કાંઇ નાના છોકરના ખેલ છે ? જીવ સટાનું કામ છે ? વખતે લપ છપ કરીએ તો જાણ થતાં જીવનું જોખમ થાય ! કાંઇ સમજો છો ? કહેવત છે કે " અધીરા સો બા-વરા તે ધીરા સો ગંભીર " માટે આપ શાંત ચિત રાખો ને ધીરજ ધરી, સમયોચિત સર્વ કાર્ય થશે,

પીંગલા—વંધ્યાને પ્રસવ પીડાની શી ખબર પડે ? તેવું સ્મ-રણ થતાંજ મારૂં મન આકુળ વ્યાકુળ થઈ દુખિત થાય છે, મનને ઘણું સમજાવું છું પણ તે જરાએ સ્થિર રહેતું નથી. મારાથી તેના વિરહની વેદના ખમાતી નથી. મારા તનમાં અગ્નિ પ્રદિપ્ત થયો છે. ભડકાથી બળુ છું ! બળુ છું ! (ગદગદ કંઠે) મારાપર દયા લાવ ને મારા પ્યારને ભેટાવ—એ બાકળી થઇ આમ તેમ ફરે છે.

કામલતા—તે જોઇ અરે લાલદેવ ઈસ તરફ જલ્દ.

એ રાહ.

અરે ! આમ શું ? છેક ગભરાઇ,
સમય જોઇ તેડી હું લાવું છું આંઇ
નહીં બા'ર પડે વાત આ કો સમે,
માટે હુશીઆરીથી રે'જો તમે.
જશે જ્યારે આ વાત રાજાને કાન,
નહીં આપણા દેહમાં રે'શે પ્રાણ.

પીંગળા—નારીના કટાક્ષ પાસે પુરૂષ છે ગુલામ એ રાહ.

નયન બાણુથી પુરૂષ, નારી પાસે છે ગુલામ,
હાવ ભાવ કરીને એની, હરી લઇએ હામ.
શાણી દાસી જાણે શું આ, મારી વાત કાંત;
પ્રેમામૃત પાઇ અતિ રાખું છું હું શાંત.
ગમે તેવો પુરૂષ હોય, જો એ જગપતી,
પળમાં પાડી નાંખીએ, જો હીંમત હોય અતી.
આપણા ચરિત્ર જાણે, તે પુરૂષ કહેવાય;
બાકી બધા પુરૂષ પણ તે, આપણાથી જાય.

કામલતા—(હસતે વદને) વાહ! બાઇ વાહ! તમે તો પુરો પ્રપંચ પાઠ શીખ્યા કોને શું? હું તો જાણતી હતી કે આપ કાંઇક કાચાં હશો? હું પરિક્ષા કરવામાં કેવી ઠગાઇ? હવે જુઓ આપનું કામ (ચપટી વગાડીને) આમ કરૂં છું પણ બાઇ સાહેબ! આમાં મને શું લા'ણ? બસ! ખાલી વેઠ કરાવશો ને પે.તેજ પેટ ભરાવશો કે? જાઓ ત્યારે તો હું નથી જાતી. આ બેઠી હેઠી. (બેસવા જાય છે એટલે)

પીંગળા—(નમ્ર વચનથી) પ્યારી કામલતા! આ સમય મશ્કરીનો નથી. જે પળ જાય છે તે વરસ સમાન લાગે છે. કામદેવે મારાપર હલ્લો કરી મારૂં સરસ્વ લુંટી લઇ મને નિરાધાર કરી છે. વિરહવ્યથાએ મારી સર્વ ઇંદ્રીયો શુન્ય કરી મુકી છે, હું અકળાઉં છું, મુંઝાઉં છું કામ જરાએ કળ વળવા દેતો નથી, મારૂં મન અને નેત્રો તેના ભણી આકર્ષાઇ રહ્યાં છે. તારી આ મહેનતનો બદલો હું કદાપી નહિં ભુલું? (પોતાના ગળામાંથી મોતીની માળા કાઢી) લે આ ફુલની પાંખડી? (આપે છે કામલતા લે છે) કેમ હવે ખુશી થઇ? જા. હવે સત્વર જઇ મારૂં કામ બજાવી વહેલી આવ. ને વિરહ વ્યથાથી મુક્ત કર.

કામલતા—(મોતી માળા લઇ ખુશી થતી)

રાગ કાલીંગડાની ઠબનો.

શોચ તમે નહી કરો કાંઇ, વેલી લાવું ભાઇ;
જાઉં છું હું વેગે તેડવાને કાજરેજી
રંગ ભોગ ભોગવો, નચિંતથી ઓ બાઇ;
હયપાળજી સાથ તમે આજરેજી.
માફ કરો વેણ હું જે બોલી મારી બાઇ;

કેણુ આની મારૂં તમે આજરેજી.
જાઉં અશ્વશાળામાં હું વેગે મારી આઇ;
શાંત મન કરવા આય આજરેજી,

(ગદ્ય) મારૂં શીર તમારે ખોળે છે હો ! જોજો સાવચેતીથી ચાલજો કે કામ આપણું કોઈ કળે નહીં.

પીંગળા—મારી પાસે ઘણા સમયથી રહી છતાં મારી કળા નહીં કે ? વાહ ! વાહ ! ! જા; જા; ગાંડી ન થા ને બે ફિકર રહે. તારૂં કામ ઉમંગથી ઉડાવ. સુખેથી સિધાવ અને સત્વર પાછી આવ. (દાશી જાય છે. ને પિંગળા ફળ સામું જોઇને વાહ ! ફળ વાહ ! તારા એ ધન્ય ભાગ્ય કે તું મારા પ્રેમીના હાથમાં બિરાજીસ ! તેમના કર વિશે, આકાશ મધ્યે ઉગેલા ચંદ્ર સમાન શોભાને પામીશ. એમનો એવો મૃદુ છે કે તને જરાએ પિડાકારી નહી થાય; હાલમાં તો બેશ ખાપુ આ સ્થાને, (એમ કહી કંચન કટોરીમાં મુકે છે. એટલામાં હયપાળજી રોફમાં આવે છે તેને પિગળા સામી લેવા જાય છે.

ઓ અલબેલા, આવો આવોને પ્યારા નાથ. એ રાહ.

ઓ છબીલા, છેલા, પધારો, પધારો પધારો, પધારોને
મારા રંગ ભીના, તળશું છું તળશું છું તળશું છું તળશું છુરે.
ઠીક કીધું પ્રાણુ આપ પધારી, કીધી આભારી આ તમ નારી.
પ્રેમ સુધારસ પાઓ પિઓ પ્યારા દાશીની આજે અર્જ સ્વિકારી. ઓ,
કામના તાપનો પરિતાપ ટાળો, રંગે રમંડો પલંગ પધારી;
વિનતી મારી, લ્યો ઉર ધારી, પ્રેમ પ્યારા નાથ,
નિત્ય પધારી, આપો સુખ ભારી, વિનવું જોડી હાથ;
દાસી ન મુકો વિસારી, ઓ છબીલા.

(પિંગળા, તેને જેમ જેમ ભેટવા જાય છે, તેમ તેમ તેને હયપાળ તરછોડી નાંખે છે. તેથી નીરાશ થઇ.) પ્યારા ! આજે દાસીપર આટલો બધો કોપ શો ! દાસીથી જે કાંઇ આપની અવજ્ઞા થઇ હોય તે માફ કરશો.

હયપાલ—(ક્રોધાવેશે) બસ હું તારી સાથે યારી ચાહતો નથી. તેમ અત્રે આવવા માંગતો નથી. બસ ! ખબડદાર મને અત્રે આવવા આમંત્રણ કોઇ દીવસ કર્યું છે તો ! !

પીંગળા—(હાથ જોડીને) પ્યારા આટલા ગુસ્સે થવાનું કારણ શું છે તે કાંઇ કહેશો ? દાસી આપનો હુકમ બજાવવા તૈયારછે

હયપાળ—(મનમાં) ઠીક દાવ આવ્યો છે! આપણું કામ ફતેહ? ને બેડો પાર!! (ચાસન ગુસ્સેથી) બસ! કાંઇ નહીં? નકામું મારૂં માથું ન ફોડાવ. અત્રેથી મને જવા દે? ખોટી ન કર. આંહી વાર થશે તો નોકરીપર વખતસર હાજર થવાશે નહીં, તેથી માગ ગરીબનો રોટલો ટળશે ને બીચારાં છોકરાં ભુખે મરશે તારી સંગે રહેવાથી કાંઇ મારો દી વળવાનો નથી.

પીંગલા—(નરમાશથી) પ્યારા! શાંત થાઓ! દાસી પર આટલો બધો જુલમ ન ગુજારો, દાસી આપની હરેક તરેહની સેવા ઉઠાવવા હાજર છે તેમ આપનો દરેક બોલ ઉઠાવવા ઉત્સુક છે. લ્યો! આ મુક્તાફળનો હાર અને અમર ફળ! એ ફળ આરોગીને અમર થાઓ ને દાસીને સદા સુખ આપો (આપવા માંડે છે તે લઇને હયપાળ બંને વસ્તુ ફેંકી દે છે.

હયપાળ—(ગુસ્સેથી ખભા ચડાવીને) બળ્યો તારો હાર? ને બળ્યું તારૂં અમરફળ! ઘોડાની લાદ ઉઠાવીને તો મારાં હાડ નરમ થઇ ગયાં તો હવે મારે અમર થઇને શું કરવું છે? આટલો તો પરતંત્રતાનો જુલમ છે કે સહન થઈ શકતો નથી તો વળી અમર થઇ કયાં સુધી દુઃખમાં કચડાવું? બસ! બસ! હવે મને નાહક ન રોક અને મને જવાદે. વિક્રમજી ઓચિંતા આવી ચડશે તો મારી) સુળ કાઢી નાંખશે.

પીંગળા—(ભોંય ઉપર પડેલો હાર તથા ફળ લઇને પ્યારા! આટલા બધા ક્રોધાતુર ન થાઓ દાસી ઉપર કૃપા કરી હવે શાંત થાઓ. વહાલા! ક્રોધાગ્નીથી બળું છું તેમાંથી હવે મને બચાવો વધુ પ્રજ્વલીત ન કરો. શાંત થાઓ, અને શાંત કરો દાસીપર કૃપા કરો અને ક્રોધાતુર થવાનું કારણ કહો.

હયપાળ—(મનમાં) હવે બરાબર લાગ આવ્યો છે માટે લાવ એ વીમીયાનું વાટી નાંખુ એટલે પાપ જાય ને સુખ થાય (ચાસન ક્રોધથી) શું કહું તારૂં કપાળ? (જરા શાંતતાથી) તારો રહેજ મારા ગુસ્સાનુ કારણ છે?

પીંગળા—(ગભરાતી) શું કાંઈ મારાથી અગર મારા કોઈ પણ માણસથી અપમાન થયું છે?

હયપાળ—ના, ના, તેમ તો કાંઇ નથી.

પિંગળા—ત્યારે શું? જો આપને હરકત ન હોય તો તે મને કહેશો.?

હયપાળ—જ્યાં સુધી તારો મારાપર પ્રેમ છે ત્યાં સુધી તો તારી સત્તાના બળે મને કોઇ હુંકારો કરે તેમ નથી; પણ જો તારો દીયર ! રાજાનો ભાઇ, આખા રાજના ધણી, અને તમે બંને પર પુર્ણ સત્તાધીશ, તેજ ફક્ત અત્રે આવતા મને અટકાવે છે.

પિંગળા—(ગભરાટથી) શું તેણે આપણા સ્નેહની વાત જાણી ?. તેને આ વાત કોણે જાહેર કરી ! જાણતા હોતો જટ એસો તેના શીરને શરીરથી એકદમ જુદુ કરાવું. બોલો ! મને સાંભળ્યા વિના સણુરો વળશે નહી.

હયપાળ—ગભરાઓ નહીં ! એક અક્ષર પણ જાણવા પામ્યો નથી, પણ તે ચરચા જોવા એચિંતો અશ્વશાળામાં આવે છે. મને ત્યાં હાજર નહીં જોવાથી, મારી ખાનગી તપાસ કરાવે છે. ચાર દીવસ ઉપર એચિંતો આવી બધા   કાઢી નાંખી, તેમ હું બહારથી આવ્યો એટલે મને પણ ઉધડો લીધો; માટે આપણાથી હવે આંહી અવાશે પણ નહી અને ઠપકો ખવાશે પણ નહી અત્યારથી મારે ને તારે હવે છેલ્લી સલામ છે.

પિંગળા—(ગુસ્સાથી લાલચોળ થઇ) અરે ! વિક્રમને એવી શી સત્તા છે કે જે આટલા તમારા ઉપર જુલમ ગુજારી શકયો. મારા જીગર ઉપર જુલમ ગુજારનારનું હવે મારે નિકંદન કાઢવું જોઇએ, આ સ્થળે કયાં મહારાજા પોતે નથી હોતા.

હયપાળ—પ્યારી એમ ના બોલ ! લાગતો એતો રાજ્ય છત્ર છે

પિંગળા—ગમે તે હોય પણ હવે હું તેને છોડનાર નથી. મારા પ્રાણને દુઃખ તે મનેજ દુઃખ છે. અને આપનું અપમાન કર્યું તે મારૂં અપમાન કર્યા બરોબર છે. બસ બસ ! એ દુષ્ટને કદી છોડનાર નથી મારા વિલાસ સુખનો ભંગ પડાવનારનો હું જરૂર નાશ કરીશ !

હયપાળ—પ્યારી એમ ના થવું જોઇએ. હોય ! એ તો રાજ્યનું કામ છે જાગે તે જીરે માટે ચોગરદમ તપાસ રાખવી એ વિક્રમભાઇની ફરજ છે. એમના હયાતી, રાજ્યને અને પ્રજાને સુખકારી છે. એક વાસ્તે અનેકનું સુખ ન હણવું તું મહારાણી છે. તો તારા હુકમને મારા જેવા હજારો પુરૂષ તાબે હશે. કાંઇ મનમાં ન લાવવું.

પિંગળા—(રક્ત નેત્રે) આપ એ શું બોલો છો મારા જીગર

પ્રાણ! આકાશમાં તારા ઘણા ચળકાટ મારે છે પણ ચંદ્ર વિના પૃથ્વિને પુરો પ્રકાશ મળતો નથી. (નમ્ર વચનથી) મારા હૈયાના હાર! આપ પરથી હું વારી જાઉં. ઇશ્વર આપને આબાદ રાખો? સ્વપ્નામાં પણ અવરના દર્શનનો અભિલાષ રાખતી નથી જ્યાં બંનેનું મન એકત્ર ત્યાંજ સર્વ સુખ મળે. શરિરમાં પ્રાણ તો એકજ હોય છે? આપ ધીરજ રાખો. આપનો દુખ કાંટો હું મારી મન શોધથી બહુજ સહેલથી કાઢી શકોશ, જેની આપને જરા પણ ખબર નહીં પડે આપના માટે રસ્તો એવો તો સાફ કરી મુકીશ કે પછી કાંઇ પણ આપને અડચણ નડશે નહીં.

હયપાળ—(ખુશી થતો) વાહ! પ્યારી વાહ! (ભેટે છે) ધન્ય છે તારી-ચતુરાઇને! બસ એમ થાય તો પછી આપણા સુખમાં કાંઇ ખામી રહે નહીં, ને સદાને માટે આનંદ આનંદ થઇ રહે!

પીંગલા—પ્યારા આતે શું મોટી વાત છે. ધારૂં તો એક સમે આખું માળવાનું રાજ ઉથલ પાથલ કરી નાંખુ. અમારૂં અબળા નામ યથાસ્થિત છે કેમકે અમારૂં બળ કોઇથી કળી શકાતું નથી. ધારીએ તે કરીએ, ને પુરૂષોના મન હરીએ, ને સુખે સમાધે વિના ભયથી ચિત ચાહે તેમ હરીએ ફરીએ.

હયપાળ—(વાંસો ઠોકીને શાબાશ! પ્યારી શાબાશ તારા જેની નારીઓ જગમાં થોડી હશે. જેને તારા જેવી સ્ત્રી મળી હશે, તેનો ભગ્ય ચંદ્ર પુર્ણ ખીલ્યો હશે. પ્યારી હવે રજા છે?

પીંગલા—રજા! રજા આપું તો મૌજ કોની સાથે માણું? અહં એતો નહી બને, રજા માગી સજા કયાં કરો છો! આ મુખથી એ શબ્દ નીકળવાનોજ નથી.

હયપાળ—મધુરી હવે મધુર વચનનો વરસાદ નહીં વરસાવો? હું બહુ ભિંજાઇ ગયો છું ને તેની ઠડકથી થરથરૂં છું.

પીંગલા—ગભરાઓ નહીં અકળાઓ નહીં! આમ ફક્ત એકજ ફેરામાં સ્થિલ શું થઇ ગયા?

હયપાળ—હવે તો રોકો નહી તો સારૂં.

પીંગલા—વારૂ! લ્યો આ મુક્તાફળ ને અમરફળ (આપીને) અમર થાઓને દાશીને જંન્મ પર્યંત સુખ આપો. અત્યારે તો આટલાથીજ સંતોષ માનજો. વધુ લોભ રાખીને ચોરી ના કરતા હો!

શું હું ચોર ? અને લોભી ? (એમ
હયપાળ—(ગુસ્સે થઇ) શું હું ચોર ? અને લોભી ? (એમ ઉઠાવી લઇ ફરી
કહી મુક્તાહારને ફળ ફેંકી દેછે. પીંગળા સર્વ
આપવા માંડે છે)
પીંગલા—(જરા ગુસ્સેથી) ચોર ! ચોર ! હજાર વખત
ચોર ! ! (અમરફળ તથા મુક્તાહાર દેખાડીને) આ લ્યો છો કે
નહીં તો ચુગ પાડું છું.
હયપાળ—(ગભરાઇને) અહું હું ! ! આવું બોલે છે !
આ આપીને શું મુદ્દામાલ સહીત પકડાવવો ધાર્યો છે ? સ્ત્રીઓ સદા
ઠગારી હોય છે એ વાત આજ ખરી ઠરી. મને અહી મેલાવી ફસાવવો
હતો, તો મને અશ્વશાળામાંજ ઠાર મરાવવો હતો તારા પગે લાગુ
છું (પગે લાગે છે હવે ફરી અહીં નહી આવું, કૃપા કરી મને જવા
દે (થર થર ધ્રુજે છે તે જોઇ)
પીંગલા—(હશીને) વાહ ! વાહ ! ! આટલામાંજ ગભરાઇ
ગયા કે ? જણાઇ ગયું તમારૂં પાણી, મુછોના આંકડા વાળી ફાંકડા
બની મરદાઇ દેખાવો છો તો આજ કે ? (હયપાળજી આવાં વેણ
સાંભળી સરમાઇ જાય છે તેને) શરમાઓ નહીં ? ગભરાઓ નહીં !
મારા ચિતડાના ચોર ! મારા પ્રેમના લોભી ! બોલો હવે ચોર અને
લોભી ખરા કે નહી. !
હયપાળ—(આનંદથી) અરે વાહરે વાહ ! મારી ચંચળ
ચતુરા ! તેં તો મને તારાં વચન તંતુથી બાંધી લઇ મારા મુખથીજ
ગુનો મનાવ્યો ને શું ? વાહ ! વાહ ! કેવી ઠગારી ?
પીંગલા—ઠગારી પણ તમારી પ્યારી છું હો ! ! (મુક્તાહાર
અને અમરફળ બતાવીને) કેમ હવે પ્રેમનું પગરણ લેશો કે નહીં ?
હયપાળ—(મોતીહાર લઇને) લે હવે થયું ? આ અમરફળ
તો હું નહીં લઉં.
પીંગલા—ત્યારે હું જવા નહીં દઉં. ! !
હયપાળ—અહાહા હા હા ! પ્યારી ! તેં તો હદ કરી ? પ્રેમની
સીમાજ ન રાખી ? અમરફળ લઇને (લે હવે રાજી ! કેમ હવે
જવાની આજ્ઞા !
પીંગલા—જેવી પ્રાણેશની ઇચ્છા ! (એવામાં દાસી અંદરથી)
દાસી—બાઇસાહેબ, ભોજનનો વખત થયો છે માટે વેળાસર પધારો
પીંગલા—એ આવી. (હયપાળ તરફ) મારી રાહ દેખી સૌ
ખોટી થતાં હશે માટે આપની આજ્ઞા છે ?

હયપાળ—મારી કયાં ના છે મારે પણ નોકરીનો સમય થઇ ગયો છે ફક્ત તારી રજાનીજ રાહ હતી.

પીંગલા—સીધાવો પ્રાણેશ્વર આ દાસીની ખબર લેવા પાછા વેળાસર પધારજો (હયપાળ જાય છે તેને જોતી જોતી ઓવારણા લેતી લેતી અંદર જાય છે).

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—અનંગસેના ગુણીકાનું ઘર.

પાત્ર—અનંગસેના દાસી અને હયપાળ.

દાસી—(અનંગસેના કોચપર સુતી છે અને તેને દાસી આસ્તે, આસ્તે પંખો ઉડાડતી) બાઇ સાહેબ આપનું રૂપ તેજ અને સંગારનો ભપકો તો ઓરજ છે વાહ કેવી શોભા તે આપે છે જાણે અપ્સરાજ આકાશમાંથી અત્રે આવી.

અનંગસેના—પણ એ બધુ દુનિઆને ફસાવવાની ભ્રમજાળ છે રૂપ રંગ એ બધુ નકામુ છે અને તેઓ સઘળા નર્કદ્વાર તરફ આકર્ષવાને લોહ ચુબક સમાન છે

દાસી—જ્યારે આપ એવું સમજો છો ત્યારે બિચારા પામર પ્રાણીઓના તન ધન શું કરવા હરોછો સુંદર સેથો ચટકદાર ચાંદલો મનહર માળા કામણગારા કકણ નખરાદાર નેપુર ચિતહર ચોળી અને સ્નેહ વધારનારી સાડી શું કરવા સજો છો વળી પુરૂષનું કાળજુ હરનાર કાળજનું શું કામ અંજન કરો છો? અને ગોખમાં બેસી કટાક્ષ નાખી પુરૂષોને કામાતુર કેમ બનાવો છો? આ તે તમારી કેવી સીદ્ધતા બિચારા હયપાળનું ધન હરી લઇને હવે તેને ખસેડવા માંગો છો તેજ તમે કે?

અનંગસેના—(સ્મિત હાસ્યથી) મુર્ખિ રે મુર્ખિ? આતો નિચ-કુળમાં ઉત્પન્ન થયાં એટલે પેટને વાસ્તે આવાં આચરણ આચર્યાવિના છુટકો નહી બાકી તો આ સઘળાં ચિન્હો નર્કવાસની નિશાનીઓ છે હવે પુરૂષોનો પ્યાર હું ઇચ્છતી નથી: પ્રભુજી મને એવાં કામથી દુર રાખે.

દાસી—(હાથના ચાળા કરી) વાહરે મારી ભક્તાણી બાઇ તમે તો હવે પુરા ભગત થઇ ગયાંને શું જો આવી ભક્તિ રાખશો તો ભીખ માગશો એ તો કરતાં હોય તેમ કરીએ અને છાશની દુણી ભરીએ જેવો બીજાનો ધંધો તેવો આપણો ધંધો લોકો માલ આપી ધન હરે છે તેમ આપણે મન આપી ધન હરીએ છીએ.

ચોરી અગર ખુન કરીનેજ લાવ્યો હશે એમાં જરાએ શક નહી વળી
માળા પણ બહુજ મુલ્યવાળી છે; માટે તે મારે લેવી યોગ્ય નથી,
કદાચ તે પકડાઇ જાય તો મને સપડાઇ જતાં વાર ન લાગે, મહારાજને
જાય જાણ, તો આમાંથી નીકળે નહી લાણ, થઇએ ધુળધ્રાણ ને આ-
અરે બીન મોતે ખોઇએ પ્રાણ માટે લોભી થવું એ ઠીક નથી (ચાસન)
નાના માળા તો હું નહીં લઉં, આજ લઇ શું કરૂં ઠાલી પેટીને શોભા-
વવી તેમાં શું સાર; બીજી વખતે લાવજો કે તે વખતે મારા શરીરને
ઠીકહશે તો પહેરી આપના હૃદયને આનંદ આપીને ત્રને સફળ કરીશ.

હયપાળ—બીજી વખત પહેરજો પણ હાલ તો લ્યો. મારા
સમ જો કાંઇ બોલો તો ?

અનંગસેના—અહ ! આજ તો હું લેવાનીજ નથી. આજ
મારૂં ચિત્ત ઠેકાણે નથી તે કાંઇ વિસરી જાઉ ને કોઇ લઇ જાય તો
ઉભયનું હૃદય બળે ને યાદ આવતાં સુધી કાંઇ કળ ન વળે માટે
આજ તો પાછીજ લઇ જાઓ.

હયપાળ—જેવી તમારી મરજી ! પણ આ અમરફળ તો લ્યો
તે આરોગી અમર થાઓ અને સેવકને અમર સુખ આપો.

અનંગસેના—(ફળ જોઇ મનમાં) એ લેવમાં તો કાંઇ
હરકત નથી એ નહીં લઉ તો કયા કળાઈ જશે ? ખાવું ન ખાવું
એ તો પછી આપણાજ હાથમાં છે ને ! માટે હાલ તો એ લેવા દે.
(ચાસન) લાવો ! હવે થયા રાજી (લઇને) પણ મારા શરીરને
ઠીક થશે ત્યારે ખાઇશ !

હયપાળ—જેવી તમારી મરજી પણ જરૂર ખાજો ભુલતાં નહી
મારા સમ છે, હવે સેવકને રજા છે ?

અનંગસેના—હા પધારો (હયપાળ જતાં જતાં બે ત્રણ
વાર પાછો આવી ફળ ખાવાની સુચના આપે છે જાય છે એટલે
લાંબા હાથ કરી) કાશ ગઇ ને પીડા ટલી હાશ ! હવે મારા મનને
આરામ થયો ને સર્વ રોગ ગયો (અમરફળ જોઇ) કેવું આ
સુંદર ફળ ! અરે ફળ ! મારા જેવી નીચ જાતી અને અઘોર કર્મની
કરનારીના હાથમાં તું કયાંથી આવ્યું ? કાગના કંઠે મોતીની માળા,
કોયલાની ભેગી સફેત ચીજ લસણની જોડે કસ્તુરી, કુરૂપની સાથે
સુંદર બાળા જેમ શોભતાં નથી, તેમ તું આજ મારા હાથમાં
આવ્યાથી શોભા રહીત થયું છે. અરે જેના ધન્ય ભાગ્ય અને જેનાં

પુર્ણ પુન્યનો ઉદય હોય તેનાજ હાથમાં તું આવે અરે રાંકડા ફળ તું આ ભીખારીના હાથમાં કયાંથી આવ્યું ભીખારીના હાથમાં રત્ન આવવાથી જેમ કાંકરો ગણી ફેકી દેછે તેમ આ મુર્ખે તેની ખુબી નહી જાણતા પ્રેમાધીન થઇ મને અર્પણ કર્યું પણ તે મારી પાસે રાખવા તથા મારા હાથમાં શોભવા તથા હું આરોગવા લાયક નથી (વિચારમાં પડે છે ને થોડીવારે) ત્યારે શું કરવું. મારે તો નજ ખાવું પુરવ ભવના કરેલા અશુભ કર્મના ઉદયે આ ભવમાં તો હું નીચ કૃત્યોને કરવાવાળી અધમમાં અધમ ગતિને પહોંચવાવાળી તથા પહોંચાડનારી આ વેશ્યા અવતારને પામી આ ભવમાં પણ ઘણા કુકર્મ કરી આ પાપી પેટને પોસ્યું છે તો આવતા ભવમા મારી આ કરતા પણ માઠી દશા થશે અફસોસ અફસોસ ! આ નીચ અવતારમાં આ અમુલ્ય ફળ આરોગી સદાની નીચ કૃત્ય કરનારીજ રહુ. ધિક્કાર છે નિચ કૃત્યને ! પ્રભુ હવે મને તેનાથી સદાને માટે દુર રાખો ! (વિચારમાં પડી થોડી વારે આહાહા ખરી વાત, બરાબર છે એ તો આપણા પુરપતિ માળવાધિશનાજ યોગ્ય છે. વાહ વાહ ! ધન્ય છે પ્રભુ તારી અકળ લિલાને તેં બહુ સારી મતિ સુઝાડી ! તે ભુપતિ આરોગી અમર થશે તો ! સર્વ પ્રજાને સંતોષશે. દુષ્મનોને દળશે. પ્રજાના સંકટ હરશે. ને અદલ અદલ ન્યાય મળશે માટે ચાલ જીવ ! ઝટ તૈયાર થા ને મહારાજ પાસે જઇ આ ફળ તેમને આપી અમર કર અને તું સુખી થા. જન્મ સુધી જંપીને ખાવા જેટલું ધન મળશે ને નિચ કૃત્યો કરવા ટળશે. વધારે વાર કરી મારા સ્પર્શથી મલિન નહીં કરતાં ચાલ બાપુ તને તારા યોગ્ય સ્થાને પહોંચાડું (દાસીને) દાસી ! લાવ મારો દરબારી પોશાક અને દાગીનાની પેટી.

દાસી—(અંદરથી) એ લાવી બાઇ સાહેબ ! (લાવીને આપ્યા પછી) બિચારાને આજ પણ લુંટવો બાકી ન રાખ્યો કે ? લુંટયો તો લુંટયો પણ બિચારાને જરા પણ મન આપ્યું ? કેવાં અધમ ! મન આપતાં તો અચકાયાં પણ ધન લેતા તો કાંઇ અચકાયાં નહીં, કેવાં. પકાં ? દર્દનું બહાનું કાઢી બિચારા ભોળાને ભુલમાં નાંખી કાઢી મુકયો. જાઓ મારાં બાઇ સાહેબ ! છેક તે આમ કરતા હઇશું કે ? કેમ આજ કયાં પધારવું ધાર્યું છે ?

અનંગસેના—(રક્ત નેત્રે, ઓષ્ઠ ચબાવતી ! તારે બધી વાતની શી પંચાત ! બહુ ડાયલી થઇ ગઇ છું જેમ જેમ તને છુટ આપી

મારા પ્રત્યે પ્રેમ ! જગતમાં જેને આવી સ્ત્રી મળી છે તેનો સંસાર સુખી ને તેનાં પુર્ણ ભાગ્ય સમજવાં. ચાલ જીવ ! હવે તેને વધારે વિરહ દુઃખ નહી દેતાં તેની આસના વાસના કરી તેને વિયોગ દુઃખથી મુક્ત કરૂં. (પલંગ પાસે જઇ) પ્યારી ! પ્યારી ! તમારી આવી અવસ્થા શાથી થઇ ? (નથી બોલતી તેથી પોતાના અંગવસ્ત્ર છેડાથી પિંગળાના મુખ ઉપર પવન નાંખે છે તે) કેમ કાં બોલતાં નથી. તમારા મધુર વચનથી મારા ઉદ્વેગ પામેલા મનને શાંત કરો. મારા ઉપર કૃપા કરો, મને વધારે દુખી ન કરો હું મુઝાઉં છું. મારૂં હૃદય ચીરાય છે, પ્યારી ! પ્યારી સાવધ થાઓ ને તમને જે દુખ થતું હોય તે મને કહો ? કે તેનો હું સત્વર ઉપાય કરૂં. અંગ વસ્ત્રના છેડાથી તેના મુખ ઉપર વધારે પવન નાંખે છે તે નહી ખમાઇ શકવાથી એકદમ બેઠા થઇ).

પીંગલા—(ક્રોધથી રક્ત નેત્રે) જયારથી મેં આપને બહાર જવા આવવાની રજા આપી ત્યારથી આપ મારી કયાં સંભાળ લ્યો છો ? આખો દીવસને રાત કચેરીને કચેરીજ ! આંહી ગમે તે થાય તેની તમોને શી ચીંતા છે ? (હાથથી હડસેલી) જાઓ ! કચેરીને બોલાવો. મને બોલાવશો નહી. (મોં ચઢાવી પછી અવળે પાસે સુઇ જાય છે).

ભર્તુહરી—પ્યારી આમ ગુસ્સે થવાનું શું તમને શોભે છે ? મારી ભુલ થઇ. હવે જેમ તમે કહેશો તેમ કરીશ પછી કાંઇ ? આમ રીસાઇ મને દુખી કરવો એ શું તમને યોગ્ય છે ? (પોતાની તરફ મુખ કરવા પોતાના હાથે ફેરવવા મહેનત કરે છે પણ પિંગળા મુખ નહી ફેરવતાં, ભર્તુહરીના હાથને તરછોડી નાંખી)

પિંગલા—જાઓ ! મને નાં અડકો ! મારૂં ગમે તે થશે તેની મારે શી ફીકર છે ! તમારૂં હેત મારાપર નથી તે હું કયાં નથી જાણતી. હવે મારી શી ગરજ છે ? કયાં તમારે સુંદર સ્ત્રી-ઓની ખોટ છે ? (આંખમાં આંસુ લાવી ભર્તુહરી સામું મુખ ફેરવી) આ કરતાં તો મારા માબાપે મને ગરીબ ઘેર પરણાવી હોત તો ઘણું સારૂં થાત. આમ દુઃખ તો સહન કરવું ના પડત ?

ભર્તુહરી—વહાલી ! આમ શું બોલો છો તમારા વિન અવરને સ્વપ્નમાં પણ ચહાતો હોઉં તો તમારા સમ છે. આવ કઠણ વચન ઉચારી મારૂં કાળજું ન કોરો.

પિંગલા—(ગુસ્સાથી) હું મરૂં તેમાં તમારૂં શું જાય? તમોને તો વચમાંથી આડખીલ જાય ને મન ગમતું થાય. હરાય ને ફરાય (હાથથી હડસેલી) જાઓ, જાઓ, ખસો આઘા.

ભર્તુહરી—મારા જીગર પ્રાણ? શાંત થાઓ. શાંત થાઓ, ક્રોધાગ્નિ સમાવો (પિંગળાના શરીર તરફ નજર જતાં શરીર પર હાથ ફેરવી) આ શું થયું છે? ના કહો તો મારા સમ છે.

પિંગલા—(ગુસ્સાથી) શું કહું મારૂં કરમ? હશે દુનીઆમાં અધર્મ વર્તવા લાગ્યો છે. કયાં તમારે જોવું છે કે ભાન રાખવું છે? આજ મારી આ દશા તો—(બોલતાં અટકી જાય છે તેથી ભર્તુહરી અધીરો થઇ)

ભર્તુહરી—શું છે તે કહો તો ખરાં! કેમ વાત કરતાં અચકાઓ છો? જલદી બોલો, તમને છેડનારનું તથા અપમાન કરનારનું સત્વર નિકંદન કરવા આ મારી શમશેર તલપી રહી છે.

પિંગલા—(જરા નરમ પડી) એ વાત કરવામાં કાંઇ સાર નથી. હોય, એ તો આપણાં છોકરાં છે. તે ભુલે, એના કૃત્ય સામું શું જોવું? પરાગો!તો બીહે પણ ઘરના માણસોને શાની બીક હોય(મનમાં) હવે ઠીક લાગ આવ્યો છે. આવેલો સમય ચુકવો તે મુર્ખ માણસનું કામ છે. માટે આ વખતે વિક્રમનું વાટી નાંખવા વિલંબ કરવો નહી.

ભર્તુહરી—(અધીરાઇથી) પ્યારી શું છે હું? કહો તો ખરાં શું કોઇએ તમારી આજ્ઞા ઉલંઘન કરી છે? કે તેઓએ તમોને કાંઇ કટુ વચનં કહ્યું છે? જે હોય તે વગર અચકરે સત્વર બોલો. તમારો ગુનો કરનારને કદાપી છોડનાર નથી;

પિંગલા—જવા દોને! એ વાતની હઠ શી? એમાં તમારાથી કાંઇ બનવાનું નથી. ખાલી વાત કરવામાં શો સાર કાંઇ સગાને શિક્ષા થાય તેમ છે?

ભર્તુહરી—(ગુસ્સાથી) ગમે તે હશે તેને હું શિક્ષા કર્યા વગર રહેનાર નથી.

પિંગલા—સ્વામીનાથ! આપને એમાં મોટો પસ્તાવો થશે માટે તે વાત ન કહેવરાવો તો ઠીક.

ભર્તુહરી—(ગુસ્સાથી) ગમે તે થાય! કયાં મારા શીર પર ભારે સંકટ નથી આવતું કે આખું રાજ્ય ધુળ મળી જતું તમારા સુખને માટે તે સઘળું ખમવા તૈયાર છું પ્યારી.

પિંગલા—જ્યારે તમો આવી હઠ કરો છો ત્યારે મારે લાચારીથી કહેવું પડે છે, (લજ્જાથી) તમારો ભાઈ વિક્રમજી અત્રે આવી મને પોતાને તાબે થવા ઘણી સમજાવી. જ્યારે મેં તેમનું કહ્યું ન માન્યું ત્યારે મારાપર બળાત્કાર કરવા માંડ્યો. (બતાવીને) જુઓ આ તેની નીશાનીઓ. તે દિવસે પણ એવાજ વિચારથી અત્રે આવેલા હતા પણ આપ બિરાજેલા હતા તેથી તે વાત દાબી દઇ બીજીવાત આપની પાસે કરી. દાસીએ તે દીવસે રોકવાથી ને બિચારીને કેટલી શીક્ષા ખમવી પડી છે. ! ખરી તેમની ગરજ આપને મારીને રાજ્ય લેવાની એ. (આંખમાં આંસુ આણી) પ્રભુ, તમારૂં મંગળ કરે, ને તમારા આયુષ્યની વૃદ્ધી કરે તો તમે છો તે સર્વ છે. રાજ પાટ ને માહરી મરણું આપ વડેજ છે. પ્રાણનાથ ! આ સાંભળી ગુસ્સા ન કરતા હો ! મારા સમ છે ! હોય, છોકરૂં છે તે ભુલે પણ આપે એ વાત ધ્યાનમાં ન લેવી.

ભર્તુહરી—(આ બીના સાંભળી આશ્ચર્યતાથી) શું વિક્રમ તારા ઉપર કુદ્રષ્ટી કરી ? એ આવું કામ કરે એવું મને ભાસતું નથી.

પિંગલા—સ્વામીનાથ ! હું પહેલાંથીજ જાણતી હતી કે આપને મારી વાત ઉપર ભરૂંસો નહી આવે નાહક હઠ શું કરવા કરી? એ વાતની ખાત્રી કરવી હોય તો પુછો કામલતા દાસીને.

ભર્તુહરી—બોલાવો કામલતાને (પિંગળા દાસીને બોલાવે છે આવે છે તેને) બોલ દાસી આ વાતમાં તું શું જાણે છે !

કામલતા—(અજાણી થઇને) શેમાં મહારાજ !

ભર્તુહરી—(રક્ત નેત્રે) હોય તે ખરેખરૂં કહી દે, નહી. તો તને શીક્ષા કરવી પડશે

કામલતા—મહારાજ ! કહેવાં તો મારી જીભ અચકાય છે, પણ આપના હુકમ આગળ હું લાચાર છું વિક્રમભાઈએ આપના દુશ્મનની ગરજ સારી છે. ચતુર કાગડો વિષ્ટા ઉપર બેઠો. શું કાંઈ નગરમાં ખોટ હતી ! તે ઘરમાં આવું કામ કરવા તઇયાર થયા. (ઉંડા વિચારમાં પડે છે.)

ભર્તુહરી—વિચાર શું કરે છે જેવી રીતે બની હોય તે મને અક્ષરે અક્ષર કહે, છુપાવીશ તો સજાને લાયક થઇશ.

કામલતા—(વાત કહેવામાં શરમાતી હોય તેમ) મહારાજ ! વિક્રમભાઇએ આજરોજ આંડી આવી મારી. બાઇને એકલાં જોઇ

અને ધમકાવી કાઢી મુકી તેઓ એકદમ શયનગૃહમાં દાખલ થયા. હું નિચે ઉતરતી તેમના નિય કૃત્યની રીત જાણી હું દાદર નીચે લપાઇને બેઠી. બાઇસાહેબે જેવી બુમ પાડી કે હું તરતજ દોડવી શયનગૃહ પાસે ગઇ તો અંદર ધમાધમ થતી હતી મેં બહારથી કહ્યું કે બાઇ સાહેબ શું છે ? શું છે ? તે સાંભળતાં હીમત આણી તેમને અંદરથી સાંકળ ઉઘાડી એકદમ બહાર આવ્યા ને તેઓ એટલાં બધાં ગભરાઇ ગયાં કે એક કલાક સુધી કાંઇ પણ બોલી શક્યાં નહીં. જ્યારે ઘણી આસના વાસના અને ઉપચાર વિગેરે કર્યાં ત્યારે કાંઇક શુદ્ધીમાં આવ્યાં ને વિક્રમભાઇનાં કરેલાં કૃત્યથી ડરી ઘડીએ ઘડીએ જબકી ઉઠી બિકના માર્યા મારી સોડમાં સંતાતા ઘણીજ રીતે ધીરજ દેતો જ્યારે બરાબર શુદ્ધીમાં આવ્યાં ત્યારે વિક્રમ ભાઇએ કરેલા બળાત્કારની નીશાની બતાવી, બાઇ સાહેબે મને આપને આ વાત કરવાની સખત મનાઇ કરી હતી; પણ જ્યારે આપે સખ્તાઇથી પુછ્યું ત્યારે લાચારીથી કહેવું પડે છે. આગળ પણ આ વાતને માટે કેટલો માર મારે ખાવો પડ્યો છે. વળી જતાં જતાં વિક્રમભાઇ એટલું બબડી ગયા કે ઠીક છે હું બીજી વખત જોઇ લઇશ ! એમ કહી ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં એકદમ ચાલ્યા ગયા આગળ મને પડેલા મારને લીધે આજરોજ હું કાંઇ કરી શકી નહીં અમો બૈરાનું કેટલું જોર !

ભર્તુહરી—(ક્રોધથી ધમધમી) શું તે દુષ્ટ, તેની માતા સમાન પર ધસ્યો ! અરે ઝેરી સર્પ ! મેં જો તને પ્રથમથી આવો જાણ્યો હોત તો તને દુધ પાઇ ન ઉછેરત ! ધિઃકાર છે તને કે જેને દુધ પાઇ તને ઉછેર્યો તેનેજ તું કરડવા ઉભો થયો ? તારાં કપટી વાક્યોથી લોભાઇ તારા ઉપર મેં પુરતો વિશ્વાસ રાખ્યો, તેનું આ ફળ ? અરે દુષ્ટ દગાખોર આ વખતેજ તને ઠાર મારવો ઘટે છે.

પિંગલા—(મનમાં) આપણી બાજી હવે બરાબર જામી. (ચાસન) પ્રાણનાથ ! ક્રોધ સમાવો એના ઉપર આટલું બધું ગુસ્સે થવું ઉચિત છે એ તો આપણું છોકરૂં છે. એ તો એણે અણસમજણમાં આમ કર્યું.

ભર્તુહરી—(સક્રોધથી) નહી નહી પ્રિયા ! હવે કાંઈ તમે ન બોલો. હું તે દુષ્ટને સખ્ત શિક્ષા કર્યા વિના છોડનાર નથી. કોઇ હાજર છે ? (સિપાઇ અંદર આવી સલામ કરી)

સીપાઇ—શો હુકમ છે મહારાજ !

ભર્તુહરી—જાઓ જ્યાં હોય ત્યાંથી વિક્રમને તેડી સત્વર આવો

(સિપાઇ જાય છે વિક્રમને તેડી લાવે છે, વિક્રમ આવી નમન કરે છે ભર્તુહરી પલંગ ઉપરથી એકદમ ઉઠિ તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢી વિક્રમને મારવા દોડે છે તેને પિંગળા અને દાસી જોરથી પકડી રાખે છે).

જુઓ જુઓ વિપ્રે બીડી હામ. એ રાહ.

અરે દુષ્ટ દુરાચારી ચંડાળ, કૃત્ય તેં પાપી આ શું કીધું રે,
તુજ મુખ જોઇ ચડે મુને કાળ. કૃત્ય.
હું જાણતો તો ભ્રાત પવિત્ર. કૃત્ય.
સારી દેખાડી તેં ભ્રાતની રીત. કૃત્ય.
માતુ કહી દોડયો કરવા વ્યભિચાર, કૃત્ય.
ધિક અવતાર તારો નાદાર. કૃત્ય.
પાળ્યો પોષ્યો રાખી બહુ પ્યાર. કૃત્ય.
તેનો કીધો મુજપર ઉપકાર. કૃત્ય.
બંધુ જાણી તને કરૂં નહી ઠાર; કૃત્ય.
નવ ઘડી રહે જો માળવાથી બહાર. કૃત્ય.

(તરવાર મ્યાનમાં નાંખી) સીપાઇઓ ! તેને એકદમ લઇ જાએ ને માળવાની હદ બહાર મુકી આવો.

વિક્રમ—(આ સાંભળી ચકિત થઇ ભરથરી પ્રત્યે)

હે ભ્રાત મારા (૨) તમે આ શું ઉચરો વાત;
નથી કાંઇ હું જાણતો, તમ આગે કહું સાક્ષાત.
કદી નેત્ર નીર (૨) મોભે થઇને તે વહે;
સમુદ્ર માજા મુકે પણ નહી, દાસ એવું દીલ લહે,
કદી પ્રગટે ભાણ (૨) પુર્વથી પશ્ચિમ ભ્રાત;
ફુટેલ ઘડો ભરાય તો પણ કરૂં ન એવી વાત.
આ દેહ તણા (૨) કદી સાત કટકા જો થાય;
કરૂં નહીં કદી કૃત્ય એવું આ, દેહમાંથી પ્રાણ જાય.
મુજ માતુ સમાન (૨) જાણું પિંગળાને ભાઇ;
વિચાર દીલમાં આવ્યો કયાંથી કહો તે મુજને આંહી.
કરૂં આપ સેવ (૨) લક્ષમણની પેઠે ભાઇ;
મિષ્ટ ભોજનને ત્યાગીને, કેમ વિષ મનમાંહી,

ભર્તુહરી—(રક્તનેત્રે) અરે દુષ્ટ! દગાબાજ! તું હવે તારા પટી વાકયો વધારે વષવા ન દે! જવાળાથી બળતી દેહમાં તારા, વચન રૂપી કષ્ટ ન નાંખી તારા ઉપર પુર્ણ વિશ્વાસ રાખી રાજ્યની સઘળી લગામ તારા હસ્તગત કરી તેનું આ ફળ કે? અરે નાદાન કુત્તા તને તારી માતુ સમાન પર કુદ્રષ્ટી કરતાં જરા પણ શરમ, ન આવી ધીક્કાર છે તને જા તારૂં કાળું મોઢું હવે મને વધારે વાર ન બતાવ!

વિક્રમ—(નમનતાઇથી) ભ્રાતા? આપના દરેક બોલ બાણ સમાન મારા દેહને ભેદે છે આમ કરતાં તો મને આપની શમશેરથી જીવન મુક્ત કરો.

ભર્તુહરી—(ગુસ્સાથી) અરે ભોળાને ભરમાવનાર? ગુનો કરી ઉલટો મને દબાવે છે હું તારા કાલાવાલા કે કાંઇ પણ સાંભળવા માગતોજ નથી (સીપાઇઓને જાઓ સીપાઇઓ આ? કાળમુખાને) એકદમ મારી નજરથી દુર કરો (સીપાઇઓ પકડવા જાય છે તેને ખસેડીને)

વિક્રમ—રાગ સીતાના મહિનાનો.

હે બંધુ શાને કરો રીસ, વાંક વિના મુજ પરે;
થર થર કંપે મારી મુજ કાય, આવા વેણ સુણી અરે,
તમ વેણુ પાડે છે છેદ શરિર માંહી આજરે.
પાછળ પસ્તાશો એ બ્રાત કહું શુભ આજરે.
અરે વડિલ બંધુ તમે, મમ પિતાની સમાન છો;
જાણું આપ પ્રિયાને માત કેમ અપમાન દીયો,
ભ્રાતા ઉંડો કરો વિચાર ભરમાવ્યા નવ ભમો.
મુકી આરોપ કાઢો વિદેશ પસ્તાશો પછી તમો,
જાણશો જ્યારે ભરમ મરમ તમે;
યાદ આવસે મારા વેણુ, વિચારોને આ સમે;

ભર્તુહરી—(જરા ધીરા પડી પિંગળા પ્રત્યે) જોયું પ્રિયા? હજી પણ કેવાં પ્રપંચ લડાવે છે? શાણો થઇ તને કેવી શિખામણુ આપે છે? પ્રપંચી માણસો પ્રપંચમાં પુરાજ હોય છે.

પિંગલા—સ્વામીનાથ એ શું ખોટું કહે છે! એમનું કહેવું વ્યાજબી છે આપ સમજુ અને ચતુર છો પણ હવે—

ભર્તુહરી—હવે ન બને કાંઇ પણ તમારે એ વાતમાં વચ્ચે બોલવું નહીં ગુનેગારને શિક્ષા કરવી એ મારો ધર્મ છે પછી આપ તે હોય.

વિક્રમ—ભ્રાતા જ્યારે આપ આટલા કાલાવાલાથી નથી
માનતા તથા મારા વચન ઉપર ભરોસો નથી આવતો તો હું આપનો
હુકમ ઉઠાવવા તૈયાર છું મને કાંઇ આંહી રહેવાની જરૂર નથી પણ
મને એમ લાગે છે કે માળવાની ગાદીનું હવે અશુભ થવાના ચિન્હો
જણાય છે મહારાજા આપ એમાં શું કરો આમાં કોઇની કસુર
નથી ફક્ત વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિનોજ પ્રતાપ છે ભ્રાત હું જા-
ઉછું હું તમારા રાજ્યની હદ બહાર જાઉં છું ? હજી વિચારો !
સમજો ? કેમકે પાછળથી પસ્તાવો ન કરવો પડે તો ઠીક ?

ભર્તુહરી—(ક્રોધથી) નફટ નથી જોઇતી મારે તારી અક્કલ
કે શીખામણ અમારૂં ગમે તે થશે તેની તારે શી પરવા છે ? અ-
મારા લાગ્યા અમારે ભોગવવા છે તું તારૂ કાળુ કરી ચાલ્યો જાને !

વિક્રમ—શાંત થાઓ ને ક્રોધ સમાવો કામાંધ થઇ અકાર્ય
કરો છો તેનો બદલો તમને પરમેશ્વર જલદી દેખાડશે ફીકર ન
રાખો માળવાને તથા તમોને છેલ્લી સલામ છે જગદીશ્વર તમા
કલ્યાણ કરે ને મહાકાળેશ્વર માળવાને આબાદ રાખે (વિક્રમ પ્રયાણ
કરી જાય છે).

પિંગલા-(મનમાં રાજી થતી લાંબા હાથ કરી ભર્તુહરી ને
દેખતા) ટાસ ગઇ હાશ હવે નિરાશ થઇ મારી દાઝ ઓલાઇ સાલ
ગયું ને ચોખ્ખું થયું હવે મારૂં મન ગમતું કરીશ પ્યારાની સંગે
હરીશ ફરીશ ને કોઇથી નહી ડરીશ પ્યારાની અડચણ ટળી કપટ
ફળી નહી કળી આશા સર્વ ફળી ને હવે મન ગમતી મોજ મળી
ફતેહ ! ફતેહ ! આજે સઘળી છતિને હવે કોઇની ન રહી ભિતી.

ભર્તુહરી—(પિંગળા તરફ) કેમ પ્રિયા ! શા વિચારમાં
છો કેમ ઠીક થયું ને ?

પિંગલા—(દીલગીરી બતાવી) પ્યારા આપે બહુજ અઘટીત
કર્યું. લોકાપવાદ શી રીતે સહન થશે ? થોડા ઘણા દહાડા દઇ
આંહીજ રહેવા દીધા હોત તો સારૂં હતું.

ભર્તુહરી—નહીં નહી પ્રિયા ! એતો મેં યોગ્યજ કર્યું છે.
ગુનેગારપર સજ્જડ છાપ બેસાડવાનો આ સારો દાખલો છે. પ-
પંચી કેવું કહી મને ઠગવા કેવા ઉપાય કરતો હતો ?

પિંગલા—ઢોર કઢોર થાય પાછુ માવિતરે અમાવિતર ન
થવું જોઇએ (એટલામાં અંદરથી)

દાશી—બાઇ સાહેબ ? રસોઇ તૈયાર થઇ છે માટે જમવા
સાર પધારો.
ભર્તુહરી—ચાલો પ્રીયા ! (જાય છે.)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ ભર્તુહરીનું આનંદ ભુવન.

પાત્ર—ભર્તુહરી તેમના મિત્રો અને પાછળથી અનંગસેના અને
ભુપાળ તથા સીપાઇઓ વીગેરે.

નિતિસાગર—મહારાજ આપ મહારાણી પર બહુજ પ્યાર રાખો
છો અને સ્નેહના લીધે આપ હર ઘડી તેમની સમીપે રહો છો એ
ઠીક છે પણ નારી જાતનો બહુ વિશ્વાસ રાખવો એ ઠીક નહી.

ગુણસિંહ—વળી સંગારનું ધડપણ થવાથી તેમાંથી અંગાર
ઝરે છે અને અંગાર આખા દેહને પ્રજવલિત કરે છે, મહારાજ !

મદનપાલ—તેમાં તમે મોટી ભુલ ખાઓ છો ભુલ ! જો
એમજ હોય તો શંકર પાર્વતીને શું કરવા સાથે રાખે ? અને
વિષ્ણુ લક્ષ્મિજી ઉપર સ્નેહ શું કરવા દાખવે ? ઇશ્વરને સ્ત્રી સર્જ-
વાનું કારણ શું ! મૃદુ વચન બોલનારી, પ્રસન્ન મુખવાળી, વીશાળ
વેણીવાળી, કંદ પંથી ભરેલી છે દેહ જેની એવી જે સ્ત્રી તેને જે
પુરૂષે નિહાળી નથી તેનો જન્મ આ જગમાં વૃથા સમજવો.

વિલાષી—કોકીલ કંઠ સમાન અગણીત લીલાઓ કરી નીજ
સ્વામીને પ્રસન્ન કરનારી વીનોદ રસથી ભરપુર સંગાર સજવામાં બહુ
રાગવાળી વળી બીલા સમાન સ્તનવાળી કોમળ અને ગોળ અંગવાળી
સુખના સુગંધ વાળી એવી જે નારી જેને આ જગમાં ભાવ ધરીને
તરૂણ પુરૂષે ભેટી નહી એનો જન્મ આ જગમાં વૃથા જાણવો.

શાસ્ત્રીબાવા—પણ તમે બધા અંધારામાં ગોથાં ખાઓ
છો ? જુઓ સાંભળો ? સ્ત્રીથી મળેલું સુખ નાશવંત છે, તેનાં તન
નું સેવન ઘણું દુઃખદાઇ છે તેની સાથે સ્નેહ નર્કથી ભરેલી હાંડી
સમાન છે વળી તે સુકૃત્યને તજનારી છે અને મનુષ્યના મનનું
હરેક રીતે ખંડન કરનારી તથા તપને મટાવનારી એવી જે નારી,

તેને જે મુરખે રાત દીન સેવી તેણે પોતાનો જન્મ વૃથા ગુમાવ્યો, વળી મનુષ્યને મોહજાળમાં ફસાવનાર ધર્મ કાર્યમાં નઠારા મંત્રી સમાન સમાધીમાં ભંગ પાડનાર કપટનું તંત્ર એ નારીની તમે પ્રસંસા કરો છો કે ? વાહ ભાઇ વાહ !

ભર્તુહરી—પણ શાસ્ત્રિ મહારાજ સદા આનંદમાં રહેનારી અને રાખનારી વસંતરૂતુના જેવી સુંદર ચરણે નેપુર અને કરે કંકણના ઘોષ કરી મન આકર્ષનારી ઇંદુ સમાન મુખવાળી આ નીચું જોઇને ચાલવા વાળી સધર્મને સાધનારી તથા જગતને વિસ્તારનારી એવી જે મોહના તેનાથી કોણ મુર્ખ પુરૂષ દુર રહે.

નિતીસાગર—મહારાજ? શાસ્ત્રિઆવા આપને કહેવા શરમાતા હશે પણ હું તે સ્ત્રિઓ કેવા ગુણવાળી હોય છે તે કહું છું ચિંતા ઉપજાવનારી પીડા અને દુઃખને આપનારી દોષથી ભરપુર ભવનાં પાસરૂપ સંતાનના ભંડાર રૂપ કપટ વેશ કરીને મનુષ્યોને સપડાવનારી પાપમાં પ્રવર્તનારી મળમુત્રના દુરગંધ ભરેલી એવી મલીન યુવાની રૂપ મદિરા પીને મસ્ત બની ને ઉન્મત પણે ચાલનારી ઇંદ્રિને પરાણે વડગાડનારી યોગ્યને મુકવનારી અંગે અશુદ્ધ નઠારા સ્વભાવ વાળી કામ સમયે પ્રૌઢ પણ મનની પાતળી, બહુ લોભિષ્ટ અને હમેશા જુઠું બોલનારી જેવી જે નારી તેના તમે આટલા બધા વખાણ કરો છો કે ?

મદનપાલ—અરે વાહરે વાહ ? તમારે ઘેર કાળી કુબજા જેવી નારી છે તેથી તમે આજે નિંદા કરતા હશો પણ મને કોક દી તમારે ઘેર આવવા દો પછી તમારી વાત છે મારાં ભાભીને સઘળું સમજાવી તમારી ફજેતી લુંટાવું તોજ ખરો.

નીતિસાગર—મદનપાળ મહારાજા સમક્ષ મારી મશ્કરી કરતાં જરાએ લજવાતો નથી કે ? આમાં મેં શું ખોટું કહ્યું ? આ તો મેં ફક્ત દુનીઆની રૂઢી કહી બતાવી પણ શી રીતે વર્તવું એ તો સૌ સૌનાં હાથમાં છે ને ?

કામસેન—એતો ખરી વાત છે પણ તમારી તો હવે જુવાની જવા બેઠી એટલે સંગારની વાતથી વિરક્ત હો તેમાં શું આશ્ચર્ય પણ અમે તો ઉગતા જુવાનીઆ એટલે અમને એ વાત પસંદ ન આવે.

વિલાસી—જુવાનીમાંતો જરૂર સંગાર રસની લહેજત લેવી જોઇએ પતળા ઉદરવાળી હંસના જેવી ચાલવાળી મધુર વ-

મનથી આનંદ આપવા વાળી ચંચળ ચિતવાળી, વળી જેનું સૌભાગ્ય સુંદર છે એવી જે નારી, તેને અમે કેમ તજીને વેરાગી થઇએ? વળી એક કવિએ કહ્યું છે કે.

છંદ વિજય છંદ.

સદેવ સુવાસિત હોય સફુલડી, સુંદરી તે પર હોય રૂપાળી;
હોય ખીલેલ વસંત રૂતુ વળી, પુનમનો શીર પૂર્ણ તમાલી;
પુરૂષને પુરયાતન જો, પ્રગટ્યું નહી, તે સ્થળ આ સઉ ભાળી,
પ્રેમ કહે પછી શું, પછી શું, પછી શું ગુમાવ્યો નિજ જન્મજ ખાલી.

ભર્તુહરી—નવ યોવનમાં પ્રવેશ કરીને ચંદ્ર સમાન મુખ, વાળી મનહર તરૂણીને પરણીને છેક ઠેકાણી સમાન સુખ ભોગવ્યું નહી તેને આ જગતમાં અવતરી કોફટ ફેરો કર્યો એમ જાણવું.

મદનપાળ—આપનું કહેવું યથાર્થ છે મહારાજ! જેના અંગને વિષે કસ્તુરી અને ચદનનું વિલેપન કરેલું છે, વળી કેશપાસમાં સુગંધીદાર તેલ એકી રહ્યાં છે, કુમકુમ ટીલડી કપાળમાં ચળકી રહી છે, કામના સ્નેહના પાલનની કીંમત જેને પુરેપુરી મન વિષે કરી છે, એવી જે નારી, પોતાના ભાગ્યે કરીને ભોગવી છે તેનું સુખ આ જગતમાં અવધિ છે.

શાસ્ત્રિ—એ બધું ખરૂં! પણ મુક્તિનું સુખ તો તેનાથી નહીં મળે, પણ જે પુરૂષે પોતાના હાથે કરી દાન આપ્યું, વિનયથી વર્ત્યો, મુખથી સત્ય વચન ઉચર્યો, ધર્મમાં પરાયણ થઇ પ્રભુ ભક્તિમાં પ્રેમ રાખ્યો, અને વિદેશમાં ખ્યાતિ વધારી, તે પુરૂષને ધન્ય છે; અને તેનોજ જન્મ આ દુનિઆમાં સફળ છે.

નિતિસાગર—અને તેનેજ મોક્ષ સુંદરી આપો આપ વરે છે; વળી દેવ મુનિના અંશ સાથેના મેળવીને સુંદર પીતાંબર પહેરીને દયાળુ પ્રભુને પુજ્યા નહીં તેઓનો જન્મ વૃથા સમજવો કૃપાનિધાન!

ભર્તુહરી—તમારા બંનેનું કહેવું વ્યાજબી છે. પણ જુવાન પુરૂષોને પરવડે તેમ નથી. કારણ કે સંસારના અનુભવથી તમે વૃદ્ધ થવા આવ્યા છો; અને અમારા જેવાને તેનો અનુભવ કરવો છે માટે તમારી નીતિ, રીતિની વાત અમારે ગળે કેમ ઉતરે?

કામસેના—નાજ ઉતરે મહારાજ! તેઓ તો સંસારનું સુખ ખુબ અનુભવી તૃપ્ત થયા એટલે હવે તેમને તે સુખની ઇચ્છા રહી નથી "અશક્તિવાન ભવેત સાધુ" તેથી આપણને રોકવા માંગે છે તે કેમ બને?

વિલાસી—નાજ અને નાજ! જે પુરૂષો યુવાન સ્ત્રિને નિંદે છે
તે વ્યર્થ નિંદે છે, અને આ લોકને તેમ પરલોકને ઠગે છે, કેમકે
તપનું ફળ સ્વર્ગવાસ છે; અને સ્વર્ગ અપ્સરાઓનું ક્રિડાસ્થાન છે.
મદનપાળ—મસ્તિમાં આવેલા હાથીનું ગંડ સ્થળ છેદવા પૃથ્વિ
ઉપર શુરા ઘણા છે, તેમજ બળવાન સિંહને મારવામાં પણ
કેટલાક કુશળ છે. પણ મદનને વશ કરનાર હું કોઈ પુરૂષ
જોતોજ નથી.
શાસ્ત્રિબાવા—મદનપાળ! તમે એવું ના બોલો, મદન ઘણા
જનોએ વશ કર્યો છે, આ સમયમાં પણ આઇ જાયો કોઇ નહીં હોય
કે શું? આ દેહ છેક નિરૂપયોગી છે, શરીર મળમુત્ર અને વિષ્ટાથી
ભરેલું ગંદુ છે, તથા હાડથી ઉભુ કરેલું પાંજરૂં છે; અને તેને ચા-
મડાથી મઢેલું છે, તેના શિર મરણનો ભય છે, અને તે ક્યારે પડી
જશે તથા અંદરનો પોપટ ક્યારે ઉડી જશે તેનો કાંઈ ભરૂસો નથી
માટે જ્ઞાની પુરૂષોએ સદાકાળ ઇશ્વર ભજનમાં તત્પર રહેવું યોગ્યછે.
ગુણસિંહ—મહારાજ!

નારી વીષની વેલડી તારી નર્કની ખાણ,
જ્ઞાની પુરૂષ ચાહે નહી ગોથાં ખાય અજાણ.

નિતિસાગર—રાજેંદ્ર!

નારી દર્શક ચિતહર સ્પર્શે હરતી બલ,
સંભોગે હરતિ વિર્યમ નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી.

માટે મારૂં માનો તો મહારાજ તેનાથી તો દુર રહેવુંજ સારૂંછે.
કામસેન—મહારાજ આ તો કોઈ સંગારની વાતમાં સમજ-
તાજ નથી અને આડી આડી વાતો કરી ગુંચવણમાં મને નાંખે છે
સરસ પ્રેમ અને રતિ સુખને નહીં જાણનારા દામ વગરના મજુર
જેવા છે તેમજ ચપળ નારીના ચરણની લાત ખાનારા ગુનેગાર છે.
નીતિસાગર—(આ સાંભળી ક્રોધાતુર) મહારાજ હવે હદ
થઇ અમારાથી આવા અપશબ્દો વધારે વખત નહીં સંભળાય શું
અમારૂં અપમાન કરવા આજે અમને તેડાવ્યા હતા (શાસ્ત્રી આ-
વાને અને ગુણસિંહને) ચાલો ભાઇ શું મહારાજા સામું જોઇ
રહ્યા છો મહારાજાનીજ સમક્ષજ આ લોકો આપણું અપમાન
કરે છે તો મહારાજાની પાછળ કોણ જાણે કેવોગે કર વર-
તાવતા હશે!!!

કામસેન—(હાથ જોડી કરગરી પડી ત્રણને) માફ કરો કાકા સાહેબ માફ કરો આમ છોકરાં ઉપર તે રીસ હોય કે ! ભુલ્યો હવેથી નહી બોલું (પરાણે પાછા નીચે બેસાડે છે.)

ગુણસિંહ—ભાઈ જે બોલીએ તે વિચાર કરીનેજ બોલીએ એવી રીતે બોલીએ કે જે બોલ્યાથી કોઇને ક્રોધ ઉપજે નહી. સાપ મરે નહી ને લાકડી ભાગે નહી તેવી રીતનું વર્તન જોઇએ (ભર્તૃહરી તરફ જોઇ) સ્ત્રિઓ સંસારમાં ભાવ વાળી પણ પ્રભુની ભક્તિથી રહિત પુરૂષના ચિત્તને ચોરનાર પણ પ્રેમમાં શાહુકાર મનની કઠોર પણ વિલાસસુખમાં દયાવાળી શરીરે સરૂપા, મધુર વાણીવાળી ને વીષય સુખને આપવા વાળી છે ખરી પરંતુ હરીના ચરણમાં જેનું ચીત્ત લાગ્યું નથી તેને આ જગમાં જન્મી તે પછી શું કર્યું ?

નીતિસાગર—(ગુણસિંહના કાનમાં) ભાઇ હવે આપણું આંહી કાંઇ ચાલવાનું નથી માટે વધારે બોલી વૃથા માથાફોડ શા માટે કરવી ચુપ રહેવામાંજ મજા છે.

શાસ્ત્રિબાવા—ગુણસિંહજીભાઇ અમે તો પાણી રેડી રેડીને થાકી ગયા હવે તમો નકામો શું કરવા પ્રયત્ન કરો છો ? સાત સમુદ્રનું પાણી રેડશો તો પણ ઢાળવાળી જમીન ઉપર જરાએ જળનું બિંદુ ઠરવાનું નથી એવામાં પ્રતિહાર આવી નમન કરીને)

પ્રતિહાર—મહારાજ વારાંગના પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા માગે છે હુકમ હોય તો પ્રવેશ કરાવું.

ભર્તુહરી—ઠીક આવવા દો.

ગુણસિંહ—શાસ્ત્રિબાવા તથા નીતિસાગર સામી દ્રષ્ટી કરી મનમાં) અરે વળી આ પીડા ક્યાંથી આવી જે રસ્તો બંધ કરવા અમો કયારની કોશેશ કરીએ છીએ પણ તેતો વધારે વધારે ખુલતો જાય છે (નિશ્વાસ નાંખી) અફસોસ ! અફસોસ ! !

નીતિસાગર—(ધીરેથી) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ ! આ વખતે આપણું કથન કાંઈ કાંમ આવે તેવું નથી લાચાર ભાવી ભાવ જે બને તે ખરૂં તે છતાં આંખે જોવા અને છતે કાને સાંભળવા શિવાય કાંઇ અવર ઉપાય છે ?

ગુણસિંહ—(ધીરેથી સોબત તેવી અસર સઘળાના નસીબ સાથે છે આ લોકોની સોબતથી તથા સ્રંગારમાં અતિ મગ્ન થવાથી કાંઈ સારૂ પરિણામ આવે એવું કાંઈ મને દીસતું નથી

મદનપાળ—(ખુશી થતો) વાહ ? વાહ ! તે પણ આ અવ-

સરે ઠીક આવી પહોંચી (વારાંગના પ્રવેશ કરે છે તેને),

ભર્તુહરી—કેમ અનંગસેના એવા શા કામમાં ગુંથાયા હતા કે જે મુદ્દલ દેખાતાંજ નહોતાં ?

અનંગસેના—શિરતાજ દેવના દર્શનની સમીપ આપનાં દર્શનજ દુર્લભ હતાને ? હું તે કોની પાસે આવું ! આજરોજ સાંભળ્યું કે, મહારાજા સાહેબ થોડો થોડો સમય આનંદભુવનને પણ પાવન કરે છે તે સાંભળી આપના દર્શનની અભિલાષથી અત્રે આવી છું ગરીબ નિવાજ !

ભર્તુહરી—તમે પણ સમયોચિત વર્તનારા છો ચાલો તમારા મુખચંદ્રમાંથી વાણી રૂપી શીતળ ચંદ્રિકા વરસાવો અને અમારા આનંદમાં વધારો કરો.

અનંગસેના—જેવી મહારાજા આજ્ઞા ?

પ્રેમનો રંગ કોઇ વીરમાં જાણે; પ્રેમનો.
શુદ્ધ પ્રેમી તેહ પિછાણે.
પ્રેમનો અજબ રંગ પ્રેમનો અજબ ઢંગ; પ્રેમનો.
નહી જોડાશે તાંણે તાંણે.
પ્રેમ મેળવવો નથી કાંઇ સહેલો; પ્રેમનો.
નહી મળશે વેચાતો દુકાને.
પ્રેલ છુપાવ્યા નહી રહે છાનો; પ્રેમનો.
મુરખ શું ? પ્રેમ પિછાણે.

કામસેન—મહારાજ ! શું તેનો મધુર સ્વર ! કાનને કેવો આનંદ આપે છે સુંદર વનમાંથી જાણે બરફ વનસાવી શરીરને કેવી સાથે હાથનો લટકો આવી જે હૃદયને આલ્હાદ કરનારી જે નારી તેને અવરે શું જોઈ વારી હશે ?

ભર્તુહરી—સૃંગારની ખુબી અપાર છે ને તેજ સંસારનો ખરો સાર છે જે તેને જાણતા નથી તેજ ખરા ગમાર છે સ્ત્રિઓજ સૃંગારનું સ્થાન છે ?

મદનપાળ—મહારાજ સૃંગારનો સદા જયજયકાર છે ને તેનો એડા દીન પરદીન પાર છે લાચાર છે કે તપસ્વિઓ અને વૈરાગીઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી બાકી તો કીર્તી આડે જોમ ઝળકી રહી છે.

અનંગસેના—સ્ત્રીઓના વખાણ સાંભળી ખુશી થતી ભર્તુહરી પ્રત્યે.)

છપ્પાની રાહ.

અચળ રહો તમ સ્થાન, રાજ્ય રિદ્ધિ સંભાળો;
અદલ કરી ઇન્સાફ, પુત્ર સમ પ્રજાને પાળો.
ફળ લઇ આ અમુલ્ય, હેતથી આજ આરોગો;
અમર થઇ મહારાજ, ભોગવો સર્વ ભોગો.
આપ મુખ દર્શન થકી, આશા સર્વે મારી ફળી;
કરજોડીને દુખ દાળીદ્ર ગયાં દળી.

(ફળ ગુણકા પાસે જોઇ ભર્તુહરી વિસ્મય પામે છે ને),

ભર્તુહરી—(મનમાં) ગીતીની રાહ.

ફળ દીધેલું પ્રિયાને, આવ્યું ગુણીકાને હસ્ત ક્યાંથી;
છે ફળ મેંજ આપેલું, પુછું હું તે લાવી ક્યાંથી.

(ચાસન) અનંગસેના! આ ફળ તમે ક્યાંથી લાવ્યાં! લાવો જોઇએ. (ફળ લેઈ ચારે બાજુ તપાસી મનમાં) નક્કી એજ ફળ છે એમાં કાંઈ સંદેહ નહીં (ચાસન) ફળ તો બહુ સુંદર છે હો?

અનંગસેના—આપની દાશીના બાગમાં એવું વૃક્ષ છે.

ભર્તુહરી—એમકે! (અચરતપણાનું ડોળ કરી) તેનું ઝાડ કેટલું ઉંચું થાય છે? અને તેના પાંદડાં કેવા આકારના ને કેટલાં લાંબા થાય છે? અને તેને ફળ બહુ થતાં હશે નહી વારૂ?

અનંગસેના—(આ સવાલથી ગભરાઇને મનમાં) હવે શો જવાબ દઉં? મહારાજાએ તો પુરી બાંધી લીધી (જરા હિમત લાવી (ચાસન) નૃપતી! એ તો દીવસમાં એકજ ફળ આપે છે.

ભર્તુહરી—(મનમાં) અહ! કેવી સ્ત્રીઓની ચતુરાઈ! (ચાસન) ત્યારે તેના પાંદડાંનો નમુનો મંગાવશો કે? આ સાંભળી અનંગસેના સ્તબ્ધ થઈ વધારે ગભરાઇ ને કાંઈ જવાબ આપતી નથી એટલે) કેમ કાંઈ બોલતાં નથી? આમ સ્તબ્ધ કેમ બની ગયાં છો?

અનંગસેના—(નિસ્તેજ વદને) કાંઇ નહીં મહારાજ! જરા મને પેટમાં દર્દ થઇ આવ્યું છે (હાથેથી પેટ દાબીને) તેથી આપને જવાબ આપવાને વિલંબ થયો માફ કરજો (જાણે ઉંઘમાંથી ઝબકી જાગૃત થઇ હોય તેમ) ભુલી, ભુલી, મહારાજ! એ તો મારા સગા પરદેશથી આવેલા છે તેઓ તેમના દેશથી લાવેલા છે તેમણે મને આ ફળ ખાવા સારૂ આપ્યું પણ તે અલોકિક જોઇ આપને ભેટ કરવા સારૂ આવી (પેટમાં બહુ દુઃખ થતું હોય તેવો ડોળ કરી વાંકી ચુકી થાય છે અને ડસકાં ભરે છે) મહારાજ સાહેબ

પેટમાં બહુ દર્દ થાય છે માટે જવાની આજ્ઞા છે?

ભર્તુહરી—(સક્રોધ) જ્યાં સુધી આ ફળ સંબંધી સત્ય હકી-

કત નહીં કહો ત્યાં સુધી તમને જવાની રજા મળશે નહીં.

અનંગસેના—(નમ્ર વચનથી) તે તો હું આપને કહી ચુકી

છું મહારાજ ! તે શિવાય બીજી શી હકીકત પુછો છો (પેટ વધારે

દાબતી જાય છે અરર ! હાય હાયરે ! હો બાપ.

ભર્તુહરી—(રક્ત નેત્રે) ખરી વાત કહેવી છે કે નહીં? આમ

ઢોંગ ક્યાં સુધી કરવા છે ! ખરો ખુલાસો લીધા શીવાય છોડનાર નથી.

અનંગસેના—રાજઅધિરાજ ! મેં તો ખરીજ વાત કહી છે.

ક્યારે આપણે અહીં આવાં ફળ થાય છે?

ભર્તુહરી—(ક્રોધથી) તે હું નથી પુછતો આડા અવળા જ-

વાબ દઈ શું કરવા નાહક બધાને હેરાન કરે છે ને તું હેરાન થાયછે

બીજી વાત બાજુએ કરી જે સત્ય વાત હોય તે કહી દે કે જેથી

તારો ઝટ છુટકારો થાય. કહ્યા સીવાય કરોડો ઉપાયે અહીંથી એક

ડગલું ભરવાની પણ આજ્ઞા થશે નહીં.

અનંગસેના—(આ સાંભળી વધારે મુંઝવણમાં પડે છે ને

હવે શો જવાબ દેવો તે કાંઇ સુજતું નથી) મહારાજા સાહેબ !

આપ વૃથા હઠ શા સારૂ કરો છો? શું હું ખોટું બોલું છું (પેટ બે

હાથે ખુબ દાબતી) મરી ગઇ હવે નથી રહેવાતું. પેટ કપાઇ ચાલ્યું

હોય હોય હાય હાય ઓ બાપરે ! એમ કહી બુમો પાડે છે) સાહેબ

હવે તો મને ઉભું નથી રહેવાતું મારો જીવ જાય છે.

ભર્તુહરી—(આવા ઢોંગ કરતી જોઇ વધારે ગુસ્સો) લાવી

સિપાઇઓ પ્રત્યે બાંધો આને મુસ્કેટાટ ! ખરી બીના કહેવાની હા,

ના પાડે ત્યાં સુધી એને કારાગ્રહમાં રાખજો, જાઓ સત્વર લઇ

જાઓ. સિપાઇઓ તેને બાંધવા જાય છે.

શાસ્ત્રીબાવા—(ગુણકા પ્રત્યે) ભલા બાઇ ! નાહક શું કરવા

હેરાન થાય છે? જે સત્ય વાત હોય તે જાહેર કરી દીધી એ તો

રાજ હઠ છે બાપુ રાજ હઠ !

અનંગસેના—(બે હાથ જોડી) મહારાજ સાહેબ ! દાશીને

અભય વચન મળે તો સર્વ વાત સાચે સાચી કહી દેશે.

નીતીસાગર—હવે કેવી ઠેકાણે આવી ? નાહક અત્યાર સુધી

મહારાજા સાહેબને તસ્દી આપી ? ચોરમા રત્નનો જબરો પ્રભાવછે?

ભર્તુહરી—જા ! તને અભય છે, જે સત્યવાત હોય તે કહીદે.

અનંગ—(હાથ જોડી શિર જુકાવી) ગીતાની રાહ

કરો મહારાજા માફ, હયપાળ આવ્યો મુજ ઘર આજે;
તેણે મુજને આપ્યું, આવી આપને અમર થવા કાજે.
આરોગી થાઓ અમર, પ્રજા પાળો પુત્ર તુલ્ય આપ;
ન્યાયવંત થઇ રાજા, કાપો પ્રજાનાં આપ પરિતાપ.

(આ સાંભળી ભર્તુહરી ચકિત થાય છે તે ગુણકા પ્રત્યે)

ભર્તુહરી—(ઇનામ આપતી વખત) લ્યો આ તમારી મહેનતનો બદલો પણ મને જુઠું બોલી અત્યાર સુધી ઠગ્યો તેના બદલામાં તમારે તમારૂં સર્વસ્વ લઇ ભાગવા છોડી એકદમ ચાલ્યા જવું જો તે હુકમનુ અપમાન થશે તો તો ઘરબાર લુંટી બે ઇજતે હદબાર કરવામાં આવશે.

અનંગસેના—(નમીને) બહુ સારૂં જેવી મહારાજાની આજ્ઞા જાય છે ને જતાં જતાં મનમાં (લેને ગઇ પુત્ર તો ખોઈ આવી ખસમ) ઉપકાર કરવા ગઈ તો અપકાર થઇ આવી. ખેર જે થઇ તે ખરી પણ જીવતી તો રહી. જખ મારે છે. (એમ કહી એકદમ ચાલી જાય છે)

ભર્તૃહરિ—(સિપાઇ પ્રત્યે) જાઓ ! હયપાળને જ્યાં હોય ત્યાંથી મુસ્કેટ બાંધી આંહી લાવો.

સિપાઇ—જી જેવો હજુરનો હુકમ, (જાય છે તે હયપાળને બાંધીને લાવે છે. હયપાળ નમન કરે છે.)

ભર્તૃહરી—(હયપાળને ફળ બતાવીને) બોલરે આ ફળ તું ક્યાંથી લાવ્યો ?

હયપાળ—(જાણે કાંઇ ન જાણતો હોય તેમ) શું મહારાજ ફળ શું ? વાત શી ? એ સંબંધી હું શું જાણું! મેં તો સ્વપ્ને પણ એ ફળ જોયું નથી મહારાજ !

ભર્તુહરી—(ગુસ્સે થઇ) અજાણ્યો બની વાત છુપાવવા ચાહે છે કે કેમ ? બોલ સાચુ બોલ.

હયપાળ—શું સાચુ બોલો છો મહારાજ ! જે વિષે હું બિલકુલ અજાણ્યો છું તેનો કેમ કરી જવાબ આપી શકું ?

ભર્તૃહરી—(વધારે ગુસ્સે થઇ) અરે દુષ્ટ લંપટી ! જુઠું બોલી મને વધારે ક્રોધ શું કરવા કરાવે છે બોલ ઝટ બોલ !

હયપાળ—(માથુ ધુણાવીને મનમાં) બુરી થઇ ગુણકાએ દાટ વાળ્યો. પુરા ફસાયા હવે શું કરવું, (જરા વિચારને) જખમારે છે.

(ચાસત) રાજેંદ્ર શું બોલુ ? જે વાત હું ન જાણતો હોઉ તે કેમ કરી
વાત જાહેર કરૂં બેગુનેગારને ગુનેગાર બનાવો તો આપ મા બાપ છો.

ભર્તુહરી—(આસનથી નીચે ઉતરી તલવાર મ્યાનમાંથી કાઢી
હયપાળની ગળચી પકડી) કેમરે પાખંડી ! ઠગારા ! હમણાંજ ગુણકા
કહી ગઇ કે આ ફળ મને હયપાળે આપ્યું છે. તે શું ખોટી વાત કે?

હયપાળ—મહારાજા ! વેશ્યાઓનો શો વિશ્વાસ ! અને એના
બોલવાપર શો ભરૂસો ! વેશ્યાઓના ગુણદોષ તો આપ સારી રીતે
સમજો છો ? પ્યારમાં ફસાવનારી, ધનને હરનારી, નરક કુંડના દ્વાર
જેવી, પ્રપંચી, લોભી, પૈસાની રાગી, નિર્ધનને તજનારી. એવી જે
વેશ્યાઓ, તે જો સત્ય વાત ઉચરતી હોય તો પછી પુછવું શું ?

ભર્તુહરી—(ક્રોધથી ધમધમી) અરે પ્રપંચી ! પાપીઆ ! વ્ય-
ભિચારી ! પોતાના દોષ ઢાંકવા બીજાના દોષ ઉઘાડા કરે છે ! અરે
નિચ ! નિમકહરામ કુત્રા ! તારૂં વાચાળપણું બતાવી તારા કરેલા
કૃત્યને ઢાંકવા ચાહે છે કે શું ? લપટી, વિષાંધ, બોલ ! સત્ય બોલ
(આમ તેમ મુખ હલાવે છે તેથી હેરાન થઇ).

હયપાળ—(મનમાં) સાચુ કહેવા શિવાય હવે છુટવાનો એકે
રસ્તો નથી (ચાસત) આપની રાણી પિં. (કહી બોલતો બંધ થઇ
જાય છે. તે થર થરે છે પિં. અક્ષર સાંભળી બીજા બેઠેલા જનો
સ્તબ્ધ થઇ એક બીજાની સામું જુએ છે. અને મહારાજના મુખ
ઉપર પણ એક્દમ શ્યામ શેરડો પડે છે અને આખા અંગમાં અ-
નળ વ્યાપી જાય છે).

ભર્તુહરી—અરે નાદાન ! હવે ગભરાય છે કેમ ? જે હોય તે
ઝટ જણાવી દે.

હયપાળ—મહારાજા ! આપની પટરાણી પી—પી (બોલતી
બંધ થાય છે તેને).

ભર્તુહરી—બોલ પુરેપુરૂં બોલી દે, નહી તો આ સમશેરને
શરણ થા (તરવાર ઉગામે છે તે જોઇ થરથરી હાથ જોડી).

હયપાળ—મહેર કર મારિ ઉપર બાબરા—એરાહ.

કૃપા કરો નૃપ મુજ ઉપર આજ;
ગુનેગાર છું આપનો મહારાજ. કૃપા.
દયા કરજો આ રંક ઉપર;
લાવ્યો છું ફળ આ, પિં—ગ—ળા—ની—પા—સ—કૃપા.

ભર્તુહરી—(તેને ગળામાંથી છોડી દઇ તરવાર મ્યાન કરી).

ક્ષત્રિ કલંકની રાહ.

ધિઃક ધિઃક પાપી ચંડાળ, કૃત્ય આવું તે કેમ કીધુંરે;
હવે આવી બન્યો તારો કાળ, કૃત્ય૦
સિંહ ગુફામાં તું કેમ પેઠો ધાઇ. કૃત્ય૦
હવે કેમ નહી ફાડી ખાશે સાઇ કૃત્ય૦
ફણિધરના દરમાં ઘાલ્યો હાથ કૃત્ય૦
શું વિચાર કરી મન સાથ. કૃત્ય૦
ઝુડ ઝાડ સાથે ભીડી તે બાથ. કૃત્ય૦
કયાં સુધી પહોંચશે તુજ હાથ. કૃત્ય૦
થયો નિમકહરામ નાદાર. કૃત્ય૦
નવ જાણ્યું આપ પરઘર બાર. કૃત્ય૦
અરે દુષ્ટ જા તારૂ મુખ બાળ. કૃત્ય૦
તુને દેખી પ્રગટે અંગ જવાળ, કૃત્ય૦
તુને મારતો નથી આ વાર. કૃત્ય૦
તુ મુજ દેશ છોડી જા બહાર. કૃત્ય૦
મારી જ્યાં સુધી વરતાય આણ કૃત્ય૦
ત્યાં સુધી ન કરીશ રહેઠાણ. કૃત્ય૦

(ગદ્ય) જાઓ સીપાઇઓ આ દુષ્ટનું ઘરબાર લુંટી લઈ તેને માળ્વા-વાની હદ બહાર લઇ જાઓ (સીપાઇઓ હયપાળને લઈ જાય છે. આ બનાવથી ભર્તુહરી તથા ત્યાં બેઠેલા સર્વ જનો શોકાતુર થાયછે

નિતિસાગર—મહારાજા સાહેબ જોયો જોયો આપે સંસારનો સાર જે રાખે સ્ત્રીપર વિશ્વાસ તેનો આવી રીતે થાય નાશ.

ભર્તુહરી—(શોકાતુર ચહેરે અને નિસ્તેજ વદને) ખરી વાત ભાઇઓ ! અત્યાર સુધી હું જે કુંભકરણની ઉંઘમાં ઊંઘતો હતો તે આવા વાજીંત્રોના નાદથી જાગૃત થયો છું હવે મારા લાંબા વખતની ઉંઘ જતી રહી છે ? મારાં કરેલા કૃત્યનો આજે મને પુરો પશ્ચાતાપ થાય છે ઘડી પહેલા આપના બોલો મને કડવા ઔષધ સમાન લાગતા હતા તે હવે અમૃત સમાન જણાયા ધિક્કાર છે આ સંસારને ભાઇઓ હવે આ સભા વિષે મારૂં ચીત લાગતું નથી માટે હવે આ સભા વિસરજન કરવા ઇચ્છુ છું (સૌ શોકાતુર વદને જાય છે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—પિંગળાનો મહેલ.

પાત્ર—પિંગળા કામલતા અને ભર્તુહરી.

કામલતા—(ગભરાતી ગભરાતી દોડી આવી) બાઇ સાહેબ બાઇ સાહેબ! બહુ માઠું થયું અને હવે મરવાનો વખત આવ્યો.

પિંગળા—(ગભરાટથી) શાથી! શાથી! તું આમ ગભરાય છે કેમ?

કામલતા—શું પુછો છો? હવે તો મોતજ આવ્યું! આખા નગરમાં વાત પ્રકાશક થઇ ગઇ છે ને આપ તો હજી અજાણ્યા છો એ શું!

પિંગળા—શું છે! શું છે! કહે તો ખરી હું તો હજી કાંઈ પણ જાણતી નથી શું રાજપર દુશ્મન ચડી આવે છે?

કામલતા—એવું તો કાંઈ નથી આ તો આપણું અનિષ્ટ થવાનો સમય આવ્યો કાળની અસ્વારી આપણા ઉપર ચઢી આવશે એમ મને તો લાગે છે.

પિંગળા—(ચીરડાઇને) પણ શું છે કહે તો ખરી એવી શી વાત બની છે તે સાંભળી છે કે જેથી તું આટલી બધી ગભરાય ને થથરાટ કરી મુકે છે.

કામલતા—નાસવું હોય તો એકદમ નાસો નાસશો તો બચશો નહીં તો મહારાજાની સમશેરને શરણ થશો તમારી સઘળી વાત મહારાજા પાસે જાહેર થઇ છે ને તે હમણાંજ આપની પાસે તે વાતની તપાસ કરવા આવશે.

પીંગલા—(જરા હસીને) ઓ હોહો! એમાં તું આટલી ગભરાય છે વારૂ ભલેને તે આવે ને તપાસ કરે પણ કરવા નહી દેવાની કળા તો આપણી પાસેજ છેને? ભલે ને આખે ગામે જાણ્યું પણ મહારાજાને સમજાવતા શી વાર? એતો ભોળાભટ ને ચોખા ચટ જેવા છે. એમના મનમાં પેહેલો સલ કાઢતા શી વાર લાગવાની છે પણ આ વાત રાજાજીએ કયાંથી જાણી?

કામલતા—હયપાળજીને આપેલું અમરફળ ગુણકાના હાથમાં આવ્યું ને ગુણકાએ એ ફળ મહારાજા સાહેબને આપ્યું હયપાળજી પાસેથી મળ્યું છે એવું ગુણકાએ કહ્યું.

પિંગળા—પછી.

કામલતા—પછી શું કે ગુણકાને તથા હયપાળજીને દેશની-કાલ સજા !

પીંગલા—(આ સાંભળી એકદમ મુર્છીત થઇ જાય છે. કામલતાની આસના વાસનાથી સુદ્ધીમાં આવે છે એટલે વિલાપ કરે છે અરે દુષ્ટ ગુણકા ! શું તને મારા સુખમાં અદેખાઇ આવી ? મારી વેરણ કેમ થઇ ? મેં તારૂં શું બગાડયું હતું ? તારી પાસે આવેલું ફળ મને આપી જવું હતું તો હું તને નહાલ કરત અને સુખે રહી સુખ ભોગવત મહારાજાને માનીતી થઇ શું લહાણુ કહાડયું બીજાનું બુરૂ કરતા તારૂંજ બુરૂં થયું અરે રાંડ તે કીયા જનમનું વેર વાળ્યું (હયપાળને આદેશી) અરે પ્રિય પ્રાણ ! હવે તમારો વિયોગ મને કેમ સહન થશે ? (ખુબ રૂવે છે મોજમજા કોણ કરાવશે ? વિલાસના સુખો હું કયાંથી પામીશ ! તમારી શી અવસ્થા હશે ! તમો આ વખતે કયાં ભમતા હશો તમો ભુખથી ટળવળતા હશો ? અ વખતે પ્રભુ શિવાય તમારી સંભાળ લેનાર કોઇ નથી મને જો પરમેશ્વરે પાંખ આપી હોત તો હું ઉડીને જરૂર તમારી સંભાળ લેવા આવત પણ લાચાર ? જતા જો સમાચાર કહાવ્યા હોત તો તમોને નહી જવા દેતાં ગમે તેમ તમારી ગોઠવણ કરી મારી નજર આગળજ રાખત (ચોધારે આંસુએ) અરે હાય ! હવે, મારા દીવસ દુઃખમાં શી રીતે જશે એમ કહી મુર્છીત થાય છે વળી થોડી વારે શુદ્ધિમાં આવે છે.

કામલતા—બાઇ સાધવ થાઓ અને સ્વસ્થ થાઓ મહારાજાની સ્વારી આવે છે.

પીંગલા—કામલતા તું કહેતી હતી તે વાત ખરી ઠરી પણ તુ જો તો ખરી કે મહારાજાને ગોળાની માફક કેમ ગબડાવું છું ને (આંખો લુછી નાંખી તથા મોહો સાફ કરી ઠાવકાં થઇ બેઠાં છે, ને મહારાજા પ્રવેશ કરે છે એટલે ઉભી થઇ પ્રણામ કરી બેસાડે છે ને જોડમાં પોતે બેસે છે કામલતા બાનુ કાઢી જતી રહે છે, પ્રાણનાથ ! આજતો બહુ રોકાયારે !

ભર્તુહરી—હાં આજ બહુ જરૂરીઆતનો કેશ હોવાથી આટલું મોડુ થઇ ગયું ને પરિશ્રમ ઘણો પડયો છે દુષ્ટો કેવા દગલબાજને પ્રપંચી ! હાય તોબા ! (પિંગળા ભર્તુહરીના પગ અને અંગ દાબવા જાય છે એટલે) રહેવા દો રસીલી ! તમારા કોમળ કરોને

ક્યાં તસ્તી આપો છો એ તો આ શરીર દાખવા લાયક છે એ તો ઓજમજાને વિલાસ સુખના ભોક્તા છે.

પીંગલા—પ્રાણુનાથ ! એ સઘળો આપનો પ્રતાપ છેને !

ભર્તુહરી—હા હા ! પણ એ બિચારા અવરને સ્પર્શ કરવા બહુ ચાહે છે.

પીંગલા—(સ્મિત હાસ્યથી) એ બિચારા આપના સ્પર્શ વના અવરનો સ્પર્શ કરતાં તો નથી.

ભર્તુહરી—પણ એ સુખે રહેવાવાળાને નિત્ય ફાગની પ્રવર્તા બહુજ ગમે છે પણ મેં તમોને આપેલું અમરફળ લાવોને :

પીંગલા—કેમ વળી તેનું આજે શું કામ પડ્યું છે ! શું આજ સુધી તે બેશી રહેતું હશે ! તમે ખાવા આપ્યું હતું કે રાખી મુકવા !

ભર્તુહરિ—ના ખાવા આપ્યું તો હતું.

પિંગળા—ત્યારે તો હું ખાઇ ગઇ, મને શી ખબર કે તમે પાછું માગસો આવી ખબર હોત તો હું ભુંડી આરોગી શું કરવા ત્યાંત રહેવા દેત નહી.

ભર્તુહરી—વારૂ તમે પ્રાસન કરી ગયાં તે તો ઠીક કર્યું અને તેજ માટે તે ફળ તમને આપેલું હતું પણ તમે તે ફળ દાંતે તોડી ખાઇ ગયા કે કાંઇ હથીઆરથી કાપી ખાઇ ગયા ! અને તેનો ઠળીઓ તથા છીલટાં વગેરે રહેવા દીધા છે કે !

પિંગળા—આશ્ચર્ય જેવો ડોળો મંદ હાસ્યથી) પ્યારા નાથ આપ આવા વિચિત્ર સવાલ કેમ કરો છો ? આજ કાંઇ કેફી વસ્તુ ખાધી છે કે શું ?

ભર્તુહરિ—હા ! હા ! ખાધી નથી પણ પીધી છે પણ કહો તો ખરા કે તમે તે શી રીતે ખાધું ?

પીંગલા—(સક્રોધથી) જે રીતે ખવાતું હશે તે રીતે ખાધું એમાં આટલી બધી પંચાત ?

ભર્તુહરિ—(મનમાં) કેવો કરફ બજાવે છે ! પણ ખબર નથી કે હમણા તે સઘળુ હવાની માફક ઉડી જશે (ચાસન) આમ ઝણુકાઓ છો શું ? કહો તો ખરા.

પીંગળા—(નસકોરાં ફુલાવી) છરીથી વળી બીજા શાથી ખાધું હશે

ભર્તુહરી—છરી લાવો જોઇએ.

પીંગળા—(ગુસ્સાથી) વળી છરીનું શું કામ ! કોણ જાણે તે તો ક્યાંયે પડી હશે.

ભર્તુહરિ—તમે કેમ આજ વિચિત્ર સ્વભાવ વાળાં જણાઓ છો જે પુછું છું તેનો બરાબર ઉતર આપતા નથી અને ઉલટા સામાં છણકા કરો છો. છરીનું કામ ફક્ત એટલુંજ છે કે તે ફળ આપનારે કીધું છે કે જે હથિઆરથી આ ફળ કાપશો તે હથીઆર જે કોઈ અમુલ્ય ચીજ થઇ જશે. એવો તેનો પ્રભાવ છે તે જોવા માટેજ હું છરી માગું છું વહાલી!

ભર્તુહરી—(જરા રક્ત નેત્રે ક્રોધાતુર ન થાઓ? હું પુછું તેનો બરોબર જવાબ આપો. ખાઓ જોઇએ મારા સમ.

પિંગલા—ખાધું હોય તો આપના સમ છે.

ભર્તુહરી—મારે ગળે હાથ મુકો તો ખરૂં માનું.

પીંગલા—(ભર્તુહરીના ગળે હથ મુકી) લ્યો હવે કાંઇ. આવા વહેમી ક્યાંથી થયા છો જાઓ મારા સાહેબ, છેક તે અવિશ્વાસી થતા હશશું.

ભર્તુહરી—(આવા ઉડાઉ જવાબ સાંભળી એકદમ ક્રોધથી રક્ત થઇ ફળ બતાવીને) બોલ ત્યારે આ ફળ ક્યાંથી આવ્યું?

પિંગલા—(ફળ જોઇ ગભરાય છે પણ હીંમત રાખી) શું દુનિયામાં આવું એકજ ફળ થતું હશે બીજા નહિ થતાં હોય) (ક્રોધથી) ક્યાંથી આવ્યું એ મને શું પુછો છો.

ભર્તુહરી—(ક્રોધથી) પ્રપંચની પુતળી! તારો દમામ જવાં દે ને સાચે સાચું કહે કે આ ફળ તેં કોને આપ્યું હતું!

પિંગલા—(જરા રક્ત નેત્રે) આવા કટુ બોલ બોલી કેમ મારા દેહને દમો છો. હું શું કરવા બીજાને આપું! આપના કરતાં બીજા કોણ મને વહાલા છે.

ભર્તુહરી—(ક્રોધથી) છાની રહે કાળા કૃત્ય કરનારી કુત્રી? તારાં નીચ કૃત્ય છુપાવવા મને હવે વધારે ના છેતર. ?

પીંગલા—(જોસથી) આ શું બોલો છો સ્વામીનાથ? આપ કોઇના ભમાવ્યાથી ભમી ભુલ ખાઇ શાને વચન પ્રહાર કરો છો!

ભર્તુહરી—અરે બસ! બસ! નિચ વ્યભીચારણી? તારી ઝેરી ઝબાન બંધ કર પોતાની કસુર કબુલ નહી કરતા બીજાને શીર શાને આરોપ મુકે છે? બોલ! સત્ય બોલ? આ ફળ તેં કોને

પિંગલા—(ભરતુહરીના ક્રોધથી દમ નહીં ખાતાં) મેં તો કોઇને નથી આપ્યુ, આપ્યા વિના શું બોલું ?

ભર્તુહરી—ત્યારે ક્યાંથી આવ્યું ?

પિંગલા—મને શી ખબર પડે (નરમાશથી) કદાચને અહીંથી કોઇ ચોરી ગયું હોય ને તે આપની પાસે કોઇ લાવ્યું હોય તો કોણ જાણે.

ભર્તુહરી—તે તો તું પ્રથમ કહી ચુકી કે મેં ખાધું છે તો પછી ચોરાઈ ક્યાંથી જાય ?

પીંગલા—બીજા ફળોની સાથે તેને મુકેલું હતું તે ફળો મેં રાતના સમય ખાધેલાં તેથી તે કદાચ રહી ગયું હોય તો શી ખબર.

ભર્તુહરી—(ક્રોધથી ધમધમી) અરે દુષ્ટ આશયવાળી, તારૂં કપટ બધું કળાઇ ગયું છે. શા સરૂ અવળું બોલી પ્રપંચ લડાઇ છે બોલ સાચુ બોલીશ તો શિક્ષાથી મુક્ત થઇશ. (પિંગળા નહીં બોલવાથી) કેમ મુંગી રહી. હમણાં તો તડાક તડાક જવાબ દેતીથીને.

પીંગલા—(નરમ પડી રડવા જેવો ચહેરો કરી) સ્વામીનાથ, અબળાપર આ શો અપરાધ, ખોટી હઠ કરી બિન ગુનેહગારને જોર જુલમથી ગુનોહ કબુલ કરાવી ગુનેગાર બનાવવો એ ક્યાંની રીત ? આપ શાણા થઇ આ શું આદરી બેઠા છો ?

ભર્તુહરી—આવાં વચન સાંભળી મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી

ક્ષત્રિ કલંકની રાહ.

એ દુષ્ટ પાપીણી ભુંડી નાર વ્યભીચારી તું કેમ થઇગે.
તારા જીવતરને ધિક્કાર વ્યભીચારી૦
કેમ વિસારી તે માતને જાત. વ્યભીચારી૦
વળી લજાવ્યા તે સસરા તાત વ્યભીચારી૦
તુને કેમ સુજ્યુ આવું કામ. વ્યભીચારી૦
તેં કેમ બિડી કરવા હામ ? વ્યભીચારી૦
મને તજી નિચથી માન્યુ સુખ. વ્યભીચારી૦
નહોતો તજતો ઘડી તારૂં મુખ. વ્યભીચારી૦
લુબ્ધ થયો તારામાં હે નાર વ્યભીચારી૦
તેનો બતાવી આપ્યો તે મુને સાર. વ્યભીચારી૦
કહી નીચ સ્ત્રીની જાત. વ્યભીચારી૦
એવી ઘણા ગ્રંથોમાં છે વાત, વ્યભીચારી૦
તને કેમ ન આવી શરમ ? વ્યભીચારી૦

કેમ ભુલી તું સ્રીનો ધર્મ ? વ્યભીચારી૦
તુજ વેણુથી તજ્યો મેં ભ્રાત, વ્યભીચારી૦
હવે આજથી છે તું મુજ માત વ્યભીચારી૦

(ગદ્ય) કાળાં કૃત્યને કરનારી કુલટા! સ્રી હત્યાના દોષને લીધે તને આ સમશેરને શરણ કરતો નથી પણ આજથી તારૂં પાપી મુખ જોવું મારે હરામ છે, તેમ રાજપાટ અને સર્વ સંસાર સુખ સર્પની કાંચળીની જેમ તારા દુષ્ટ કર્મથી તજું છું. માળવાની જમીનને તીલાંજળી આપું છું. દુષ્ટ! હવે તારી મરજીમાં આવે તેમ ચાલજે હું જાઉં છું. (ભર્તુહરી જાય છે ને પીંગળા મુર્છિત થઇ જમીન ઉપર પડે છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—વિચાર ભુવન.

પાત્ર—ભર્તુહરી એકલો.

ભર્તુહરી—(સોરઠ ગજલ) અગર નથી પદ્મણી જેના ઘર,
વિષે ધિક્કાર છે તે જનને એ રાહ.

પ્રિયા તુને ધિક્કાર છે, સત કોટીવાર ધિક્કારરે.
પતિવ્રતા તુને જાણતો, અરે નિવડી તું નાદાનરે. પ્રિયા.
નથી નારી સગી કોઇની, જાણજો જન તે નકી.
વિષયમાં એ અંધ થઇ, ન જાણે ઉજળ અંધારરે, પ્રિયા.
સ્રીની મતિ પાનીએ, એ છે અજ્ઞાની જાતરે;
મન ગમતો નર નક્કી તે માણે, મનમાં નહિ કંઇ વિચારરે.
લાજ વહાલી નહી તેહને, છે બુદ્ધિહીન ગમારરે. પ્રિયા.
અશ્વના રક્ષણહારની, સાથે તું રમી જારરે;
મુજ ભૂપને તું મુકીને, નીચ સાથે કેમ થઇ તું તૈયારરે. પ્રિયા.
નહિ આવી કાંઇ શરમ તુને, કે આ શું કર્યું કાજરે;
તુજ માટ ભ્રાતને મેં તજ્યો, એ દુષ્ટ તને ધિક્કારરે. પ્રિયા.

(ગદ્ય) અરે કુલટા! આવી સઘળી સાહ્યબીના સ્વામિને તજી અશ્વલાદ અને મુતર ઉઠાવનારના પ્યારમાં પડી? અરે કુકર્મને કરનારી તારો આવોજ આશય હતો તો પ્રથમ મને જીવનો મારી નાંખી તારે ગમે તેમ કરવું હતું. તારી નીચ વૃત્તિને લીધે મને રમકડાની પેઠે રમાડી મારૂં સર્વસ્વ હરી લીધું છે. તારા રતિ સુખને માટે મારા શીર અતિ દુખનો બોજો મુક્યો છે અરે દુષ્ટા તેં કાળો

કેર કરી મારી શુદ્ધ બુદ્ધ હરી મને ચેતન રહિત કર્યો છે. તું તારી
નહી પણ જંગલમાં વસી જીવોના પ્રાણ હરનારી નાહારી સમાન
છું. તારા ચરિત્રરૂપી પટા મારી આંખે બાંધવાથી હું કાંઇ કળી ન
શક્યો, તારા ખોટા હાવભાવને હું સાચા માની એક બંદીવાન તરીકે
તારી હાજરીમાં રહ્યો, વિશ્વાસને વશ થઇ તેં નચાવ્યો તેમ નાચ્યો,
અરે દુરાચરણી, તેં તારી મન કોરાડીથી મારા સુખ વૃક્ષનું છેદન
કર્યું. અરે અધમાધમ! પાપણી! સહોદર દ્રોહી! મારા ભ્રાતનો
તારા દુરાચારના યોગે વિયોગ કરાવ્યો. અરે પિશાચણી! તારા
કેટલા અવગુણ લક્ષમાં લાવું, તારા આવા કૃત્યથી વગર અગ્નિએ મારૂં
અંગ ભડ ભડ બળે છે.

સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર અજાયબ છે. તેઓ તેમાં કુશળ ને પાવરધી
છે. તેઓનાં ચરિત્રથી ગમે તેવા હીમતવાન પુરૂષને પણ હઠાવી નાંખે
છે. નિચ સ્વભાવવાળી જે હરનીશ પર પુરૂષને ધ્યાને ધરનારી તે
પોતાના પુરૂષને મારી નાંખવામાં ચુકતી નથી. અસત્ય વદવામાં પુરે-
પુરી પ્રવીણ અને સહેજ કહેતામાં આંખે પાણી લાવવામાં અતિ
હુશિયાર હોય છે ગમે તેટલી ડાહી પણ જ્ઞાની પુરૂષોએ તેની શિ-
ખામણ વગર વિચારે ગૃહણ કરવી ઉચિત નથી, લાખો ચરિત્રથી
ભરેલી, નિચ સાથે પ્રિતને જોડનારી, કઠણ હૃદયાવાળી, કુમતિથી
ભરેલી, મમા કરવામાં મશહુર, ગરજ વખતે ગરીબાઈ બતાવનારી,
પોતાના સ્વામી, સાથે બાથ ભીડનારી, સહેજ વાતમાં શ્રાપ દેનારી,
શિરપર આળ ચડાવવા પાછું વાળી નહિ જોનારી, પોતાની જુવા-
નીનાં પુરૂષને વશ રાખનારી, રીઝમાં ચરણને ચાંપનારી. રાંસમાં
મરણને શરણ કરનારી, ભોળવી સર્વ હરનારી, તેમજ કામવશ થઇ
ન્યાલ કરનારી, નર્કનું દ્વાર, ક્લેશનું ઘર, પાપનું સ્થાન, સ્વર્પનું આ-
ડાહણ, નિચ વૃત્તિનો ભંડાર, કુથલીનો કોઠાર, એવી નીચ સ્ત્રિઓની
તરાપમાં જે પુરૂષ સપડાય છે તેઓનું જીવતર ફોગટ છે. વિપતી
વેલી, અને અનેક અવગુણોથી ભરેલી એવી, પ્રેમદાઓની પ્રીતમાં
પડશે તે મારાથી પણ અધિક દુઃખના ડુંગર તળે ચગદાઇ મરશે.
માટે કુલટા સ્ત્રિઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એજ ઉત્તમ છે. (આંખમાં
આંસુ લાવી) અરે હાય! દુષ્ટ હું તારા કેટલા અવગુણો સંભારૂં!
તારા કૃત્યનું સ્મરણ થતાં મારૂં ચિત ચીરાય છે અને રોમે રોમે
ક્રોધાનળ પ્રગટી મારી નસેનસ ભસ્મિભુત કરે છે. અરે નિચ વૃત્તિની
મારા પ્યારા બંધુનો પણ વિયોગ કરાવવામાં ચુકી નહિ? અરે હાય

(ગડગો રડતો) સહીયર દુખ શું દાખવું. એ રાહ.

હાય બંધુ હાય હાયરે, કીધો દેશ નિકાલ;
આવ દોડીને આંહી તું, મળવા મુને હાલ. હાય.

કટુ વચનનો માર દઇ, કાઢયો હાલ બેહાલ;
માફ કરજે તું ભ્રાતને, તારો સમાવી કાળ. હાય.
પાપી પીંગળાના પ્રબોધથી, મુકયો માથે આરોપ;
એહ દુષ્ટાએ બહુ કર્યો, ભાઇ મારારે કોપ. હાય.
આવીને રાજ સંભાળજે, પ્રજા પુત્ર સમાન;
અદલ ન્યાય તું તોળજે, રાખી દીલમાં ભાન. હાય.
પીંગળાના દુષ્ટ કૃત્યથી, તજું ભાઇ આ રાજ;
કરશો ન વિશ્વાસ ત્રિયાનો, કહું આર્ય સમાજ. હાય.

(ગદ્ય) બંધુ ! બંધુ મેં મારી અજ્ઞાનતાએ તને દેશવટાનું ભારે દુખદાઇ મોટી ભુલ કરી છે. તારાં તે વખતનાં માર્મિક વચનોનો સાર નહિ સમજ્યો તેથી આવો વખત આવ્યો છે, તને દેશનિકાલ કરતી વખતનાં વાકયો તે વખતે પ્રહાર સમ જણાતા હતા તે આ સમયે દરેક દરેક બોલ અમૃતમય લાગે છે, અરે ભાઇ ! હું કેવો અધિક કે તારો મારા ઉપર કરેલો સઘળો ઉપકાર ભુલી જઇ વિષયમાં અંધ થઇ તને નાહક દુખ સાગરમાં જંપલાવી દીધો. અરે વિક્રમા ? તેનો બદલો આ સમયે આવી તું તારી સમશેરથી વાળ. કુલટાની પ્રપંચ જાળથી ફસાઇ તારા સુખનું સત્યાનાશ વાળનારને એકદમ રેશી નાંખ ! અરે વહાલા બંધુ ! તારી શી દશા હશે ? તેં કોઇ દિવસ તાપ તડકો નથી જોએલો અને નહિ અનુભવેલો તેનું અસહ્ય સંકટ કેવી રીતે સહન કરતો હઇશ ? ઘણાં ફાડી ખાનારાં અને જીવ લહેણ પશુ પક્ષીઓ આમ તેમ ઘુમી આનંદમાં ફરનારા એવા નિરંજન વનને તે શી રીતે પ્રસાર કર્યા હશે. તને કોઇ દુષ્ટ પ્રાણીએ તારા આત્માને દેહથી જુદો તો નહી કર્યો હોય ? ધિક્કાર છે તારા વિષયાંધ ભાઇને કે કામને વશ થઇને કમજાત કામનીના કહેણથી તને કટુ વચનનો પ્રહાર દઇ રખડતો રઝળતો કર્યો. જો આ સમયે તારા સુખદ સમાચાર કયાંકથી મળે તો બળતી અગ્નિ કાંઇક શાંત પામે, અને તે રૂડા સમાચાર આપનારનાં દરિદ્ર દુર કરી નાંખું. અસ્તિના સુખદ સમાચાર સાંભળવાનું આ કર્ણનાં ભાગ્યમાં કયાંથી હોય ! અહો મારા પ્યારા બંધુ ? આ વખત તું કયાં હઇશ ? હું તને હવે મારી ચર્મ ચક્ષુથી કયારે જોઇશ ?

અરે વહાલા ! તને થોડીજ ખબર છે કે તારી દુરદશા કરનાર
ભાઈની શી અવસ્થા થઈ છે ? જે અપાર સુખનો ભોક્તા હતો
તે અત્યારે અનંત દુખના દાવાનળમાં બળ્યાં કરે છે. તું આવ,
ભેટ અને તારાપર કરેલા અપકારનો બદલો લે, આ માળવાની
પાયમાલી થતી ગાદીને સંભાળ ને ન ધણીઆતિ પ્રજાનો સ્વામી
થા. હવે આ તારો કામાંધ ભાઇ કોઇ પણ કામને લાયક રહ્યો નથી.

વિષય ! તેં તારા પંજામાં અનેક જનોને સપડાવી તેઓના જાન
માલનું, તેઓની કીર્તીનું, ધનનું અને સર્વ રાજ્ય રાદ્ધિનું નિકંદન
કર્યું છે. તારામાં લુબ્ધ થએલા નરો, માત, બેન કે દીકરીની ખાટને
જોઇ શક્યા નથી, મોટા મોટા દેવો પણ તારી અપાર શક્તિને
તાબે થઈ ગયા છે તો પછી પામરનું શું ગજું ! અરે દુષ્ટ કામ !
તારૂં નામ સાંભળતાંજ મને કંપારી છુટે છે. મારૂં નિકંદન કરનાર;
તથા મારા ભ્રાતથી જુદો પડાવનાર પણ તુંજ છે. અરે મેં તારૂં
શું બગાડ્યું હતું ? કે મારા ઉપર પણ ત્રાપ મારવા ચુકો નહીં.
જે તારૂં સેવન કરે તેનું આ ફળ ? બીજા દેવોનું સેવન અને સ્મરણ
કરનારના અસહ્ય સંકટ નિવારી અપાર સુખને આપે છે ને તું તો
તેથી વિપરિત ચાલે છે. તારૂં સ્મરણ માત્ર દુખદાઇ છે, તો સેવન
કર્યાથી શું ન કરી શકે ? પંડિત પુરૂષોએ તને ધિક્કાર્યો છે, તથા
શિવજીએ તને ભસ્મ કર્યો છે, તે શિક્ષાને તું યોગ્યજ છે. તારો
આભાસ ફક્ત આટલો જુલમ કરે છે, તો તું પોતે સાક્ષાત હોય
તો કોણ જાણે કેવો દાટ વાળે ? ધિક્કાર છે પાપી તને ! તું દેવ
નહી પણ દાનવ છું ! ચોર છું ! ચંડાળ છું ! લુંટારો છું !
હિંસક છું, મદીરાવત છું એવી એવી રીતે અનેક અવગુણોથી
ભરેલો છું. તને જે પુરૂષ પોસે છે તેને પણ ધિક્કાર તથા તને જે
બહુ માન આપે છે તેને પણ ધિક્કાર છે. કારણ કે તું તો નર્કમાં
લઈ જનાર સથવારો છું. સ્વર્ગ સુખને અટકાવનારા એવા હે કામ !
તને છેલ્લા પ્રણામ છે. જેઓ એકેક ઇંદ્રીના વશ થવાથી મહા દુખ
તથા મરણના શરણ થાય છે તો મનુષ્ય પાંચે ઇંદ્રીના વહેપારથી કેમ
અસહ્ય સંકટ ન પામે ?

આ સંસાર પણ અસાર છે, તેમાં લુબ્ધ રહેનારને જમનો
માર ખાઇ નર્કની વેદના સહન કરવી પડે છે. તેમાં અને અપવા-

દેનો બોજો શીરપર આવી અપકીર્તિને આપવાવાળો છે. આ અસ્થિર સંસાર કામ, ક્રોધ, લોભ માન અને માયાથી ભરેલો છે, તેમ અનેક કષ્ટોને આપવાવાળો છે, એવા સંસારપર મમતા રાખનારને ધિક્કાર છે.

આ નાશવંત સંસારમાં જે પ્રાણીઓ મારૂં મારૂં કરી મનને અતિ સંતાપે છે, પણ હે ચેતન! એ તો તારૂં તલભાર પણ નથી. એ તો જ્યાં છે ત્યાંનું ત્યાંજ રહેવાનું છે. ફોકટ શાને ફાંફાં માર છે.

અરે પ્રાણીઆ! સંસારમાં જન્મી તેં શું સાર્થક કર્યું? આખો ભવ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મમતા ને મત્સરને વશ થઈ એળે ગુમાવ્યો. કંચન કામનીમાં લુબ્ધ થઈ પરમાત્માને ન પીછાન્યા, એક ઘડી પણ તેની ભક્તિ ન કરી, મરણ હમેશાં પગ તળે રહે છે. અને કાળચક્ર હમેંશાં શિર પર ઘુમે છે. તેઓ ઓચિંતા આવી પોતાના સપાટામાં ક્યારે સપડાવી નાંખશે, તેની જરાએ ખબર પડતી નથી. આજ સુધીમાં મનુષ્યનો શો ધર્મ છે તે તેં ના વિચાર્યો? અનેક રાગ રંગમાં દોરાઇ જે કરવાનું તે તેં ના કર્યું? હાય! હવે મારી શી વલે થશે? આખી જીંદગીમાં કાંઈ પણ સુકૃત કર્યું નથી, તેમજ પ્રભુ ભક્તિમાં જરા પણ વખત ગાળ્યો નથી, તેમ ચિત્તમાં જરા પણ ચિંતવન કર્યું નથી આખો ભવ મોજમજામાં ને વિલાસ સુખમાં કાઢ્યો તેનું આ સંસારમાં તો આ ફલ મળ્યું; પણ હવે પ્રભુ પાસે કેવી શિક્ષાને પાત્ર થઇશ? મેં,બેવકુફે જરાપણ વિચાર નહી કીધો? અને છેકજ અંધ બની ગયો? આ ગંદી કાયા ઉપર રાગવાન થઇ તેને તેલ, અત્તર વિગેરે સુગંધીદાર પદાર્થો લગાવી, તથા સુવસ્ત્ર અને અલંકારથી શોભાવળ કરી મિષ્ટ ભોજન અને નિર્મળ જળથી સંતોષી છે. પણ જરાએ તેને ધર્મ કૃત્યમાં જોડી નથી, તેમ ધન પણ એકઠું કર્યું, અને તેને વિષય સુખ વિગેરે મોજશોખમાં લગાવ્યું પણ ધર્મ કાર્યમાં જરાએ પણ જોડ્યું નહિ. અરે ધિક્કાર છે મારી મનોવૃત્તિને! આ સંસાર નાશવંત છે એવું જ્ઞાનીઓના મુખથી ઘણીવાર સાંભળેલું તેની આજ મને પક્કિ ખાત્રી થઇ, હું જેને મારી વસ્તુ સમજતો હતો તે તો પરાઇ જણાઇ.

અહો હો! આ સંસારનું આવું સ્વરૂપ છે! આલોચતાં માંહે પોલંપોલજ માલુમ પડે છે ને! આ બધો ડાઠ ડમાળ ઉપરનોજ છે ને શું? કોની સ્ત્રી, કોના ભાઇ, અને કોના સહોદર આ

બધી મોહજાળને ભ્રમ જાળ છેને શું? આ જીવતો એટલોજ જણાય છે ને? એકલો આવી એકલો જનાર છે. મેં તો આજ સુધી જુઠી ભ્રમણામાં ખોટાં ગોથાં ખાધાં. આ ધન, દોલત, રૂપ, રંગ અને શરીર સૌ નાશવંત છે તો તે હવે સમજાયું. શી તેના પર મમતા! અને કેવી તેના પર રમાડસી? શું મારૂં? અહાહા! સંસારની શી અજબ માયા છે? કાજળ સમ કામની ઓરડીમાં પેસી ગુલતાન બની ડાઘ લાગવાનો ભય ન રાખી નાદાન બન્યો? કેવી મુર્ખતા! મળ, મૂત્ર અને વિષ્ટા વિગેરે દુરગંધ પદાર્થોથી ભરી અને અનેક રોગોથી ભરપુર એવી અસુરી કાયામાં અંધ બની તેમાં પરમ સુખ માની સ્વર્ગ સુખની જરાએ લાલસા ન રાખી? અરે કેવી મોટી ભુલ છે? હવે આવા અસ્થિર સંસારમાં વધારે વાર ન રોકાતાં કોઈ જ્ઞાની ગુરૂ મેળવી, તેમની ઉપાસના કરી પરમ સુખને પ્રાપ્ત કરૂં. ચાલ મનડા! સર્વ મોહમાયા તજી દે. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ યોગાશ્રમ.

પાત્ર—કેટલાક યોગીઓ અને પાછળથી ભર્તુહરી.

સર્વ સાધુઓ—(ઇશ્વરનું ભજન કરે છે) ધરો નિરંજન ધ્યાન એ રાહ.

ધ્યાન એક ઇશ તણું ધરનારે (૨)
આ સંસારમાંહી ખરેખર મરનારે.
જપો સદા નિરંજન નામ, (૨)
એહી આયગા સાથ આપણી, દુજા ન આવે કામ.
તજ સગાં માત બેન ભાઇરે, (૨)
પુત્ર પુત્રી ને ભાઇ ભતેવી. ખોટી એ સગાઇ.
ખોટી હૈ ધન દોલત માયારે, (૨)
રોમ રોમ હૈ રોગ ભરેલી, એ કચ્ચી કાયા.
સત્ય એમ હરી નામ સચ્ચારે, (૨)
એ વિના આ જગતમાંહી હૈ, ખરે સર્વ કચ્ચા.

ભર્તુહરી—(ગુપ્ત ઉભો રહી ચર્ચા જોતો હતો તે મનમાં) આમની પાસે યોગ જણાય છે તો મહાત્માઓ, અને ધર્મ મુર્તિઓ! જાહેર થઇ તેમની લેવામાં કોઇ જાતનો સંદેહ નથી. લાવ, ઝટ પાસે જઇ યોગ ગ્રહણ કરી આત્માનો ઉદ્ધાર કરૂં. (જોગીઓની નજીક જઇ બે હાથ જોડી, સર્વને નમસ્કાર કરે છે) નમો નારાયણ! (રાજ્ય પોશાક ભર્તુહરીને આવેલા જોઇ બધા અજબ પામે છે)

ગોરખનાથ—ક્યું બચ્ચા ! ઇધર કાયકું આયા હે ?

ભર્તુહરી—આપના ચરણુની હરનિશ સેવા કરવા માટે.

ગોરખનાથ—હમારે આશ્રમમેં સંસારી જીવકા કુછ કામ નહી.

ભર્તુહરી—ગુરૂરાજ એ સંસારનો ત્યાગ કરૂં તો તો રહેવા દેશોને ?

મચ્છંદ્રનાથ—ક્યા અરજ ? મગર સંસારકી મોહ જાલસેં નીકલના બડા મુસ્કેલ હે. કહેના સીધા હે, મગર ચલના બહોત ભારી હે.

ભર્તુહરી—યોગીરાજ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. પણ સંસારથી કંટાળેલો પ્રાણી ફરીવાર તેને ગણુતો નથી.

ગોરખનાથ—જ્યાં તક લપા હુવા દુખકા સમરન હોતા હે, વાં તક સંસારપર વૈરાગ્ય આતા પન જ્યાં દુખ ભુલા પિછે વોહીના વોહી.

ભર્તુહરી—બધા એવા નબળા ન હોય.

નારણભારથી—અચ્છા. મરરે હમારા ધર્મ પલાયન થઇ જાયગા. ?

ભર્તુહરી—ઇશ્વરકૃપાથી અને ગુરૂ મહારાજની સમદ્રષ્ટીથી સૌ થશે મહારાજ !

ગોરખનાથ—તુમ કોન હો ઉસકા પહેલા બરતન કરો. પીછે બિચાર કર યોગ દીયા જાયગા.

ભર્તુહરી—યોગીરાજ ? હું માળવાનો રાજા ભર્તુહરી છું

(ભરથરી નામ સાંભળતાંજ બધાં સ્તબ્ધ થઇ અરસપરસ એક બીજાના સામુ જુએ છે.)

કુંથડનાથ—જબ તો તુમારેશે કુછ ન હોગા.

માણેકનાથ—અરે વો ક્યા ભેખ પાવેગા.

નારણભારથી—સત્ય હે માણેકનાથ ! વો ચાર દીન રહે કર અપની ક્રિયા દેખકર ભગ જાયગા.

ગુલાબદાસ—હાં હાં સત્ય બાત હે. યોગ પાલના ઓર ક્રિયાવાન હોના વો કુછ લડકેકા ખેલ નહી હય. વો તો બડા શ્રદ્ધાવાન નરોકા કામ હયે.

બ્રાહ્મણ—મહારાજા સાહેબ ! તમારે તે આ શું ? આપને તે યોગ શોભે ? આપ તો રંગમહેલમાં રહેવાવાળા તે આવી ઝુંપડીમાં રહી શકાય કેમ ? જાઓ મારા સાહેબ ! જેવા આવ્યા તેવા સીધા ઘેર.

વિગેરે લઇ પહેરી તૈયાર થાય છે એટલે બીજા સાધુ પ્રત્યે) ઓકી સાથ કોન જાતા હય.

માણેકનાથ—આપકી આજ્ઞા હોવે તો મે ઉતકી સંગ જાનેકુ તૈયાર હું.

ગોરખનાથ—બહોત અચ્છા જાઓ તુમ ઉકી સંગ, ઓર ક્યા બાત હોતી હય સો સબ ધ્યાન રખના વૈરાગસે ડગના મતદેના (માણેકનાથ તથા ભર્તુહરી પ્રત્યે) જાઓ આનંદ કરો.

ભર્તુહરી—ગુરુ મહારાજ ! આ આ કપડા તથા ઘરેણા (બ્રાહ્મણને બતાવીને) આ બ્રહ્મઋષિને લેવાની આજ્ઞા કરો.

ગોરખનાથ—બહોત અચ્છા (બ્રાહ્મણને) ઉઠાવે સબ.

બ્રાહ્મણ—કલ્યાણ મસ્તુ ! શુભ ભવતુ ! કહી સર્વ ઉઠાવી ખોળામાં લઇ લે છે.

પેથડનાથ—(આવીને) ગુરુ મહારાજ ? ભોજન સર્વ તૈયાર થયું છે પધારો.

ગોરખનાથ—હાં ચાલો (બ્રાહ્મણને) તુમભી ઇધર જીમકે જાના

બ્રાહ્મણ—બહુ સારૂ ગુરુ મહારાજ ! (સર્વ જાય છે. અને પાછળથી ખુશી થતો) હાશ ! આજ તો ખુબ મજા પડી આજ તો શુકન સારા થએલા (કાંઇ વિચારીને) બસ ! ઘેર ગયા પછી તેની વાત (જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ પીંગળાનો મહેલ.

પાત્ર—પીંગળા અને દાસી પાછળથી ભર્તુહરીને માણેકનાથ.

પીંગળા—(રૂદન કરતી) જનુનિ જીવોરે ગોપીચંદના એ રાહ.

અરર કૃત્ય આ મે શું કીધું, કીધો નહી વિચારજી.
સ્વામિ તજી ગયા સુજને, તરછોડી આવારજી.
અરર દશા શી મારી થશે.
લાજ ધરી નહી કોઇની, સુખે સેવ્યો વ્યભિચારજી.
અંધ બની ફંદ બહુ રચ્યા, ફટ કામ વિકારજી. અરર.

માલતી—બાઇ સાહેબ ! રૂદનાલાપ ક્યાં સુધી કરશો ? મહારાજા સાહેબ ગયા છે તે દિવસથી આપ અન્ન પાણી પણ લેતાં નથી તેથી પ્રથમ કરતા પણ અડધી કાયા નથી રહી. જે કામ વિણસ્યું તે ફરી સુધરવાનું છે ? કાર્ય કરતાં પહેલા વિચારવાનું હતું હવે પસ્તાવો કરે શું થાય ? જો રૂદનાલાપ આમ ઝારી રાખશો

તો આંખો ખોશો તો પણ મહારાજનું મોં નહીં જોશો. અન્ન તજશો તેની સાથે પ્રાણ પણ તજશો એમાં શું સાર? અન્ન પાણીનો આધાર રાખી ધર્મ ધ્યાન અને પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ રાખશો તો સ્વર્ગનું પણ સુખ જોશો. ખાલી મરણ થશે તો નર્કનુંજ શરણ છે પછી જેમ આપને રૂચે તે ખરૂં.

પિંગલા—બળી આ દેહ! દેહેજ બધો ડાટ વાળ્યો છે ને? હવે હું જીવતી મુવા સમાનજ છું ઝટ મોત આવે તો ઘણું સારૂં? કે આ કાળું મુખ કોઇને બતાવવું ન પડે.

માલતી—બાઇ સાહેબ એ કાંઇ દોરી નથી તે તોડી નાંખીએ એ તો ઇશ્વરે ધાર્યું હશે તે થશે. માટે શોક મુકી દીયો કે જેથી શરીર સારૂં રહે અને ધર્મ કાર્ય થાય, ધર્મ ધ્યાન કરો, પ્રભુને સંભરો, ને આ ભવસાગરથી તરો, આમ કરવાથી કાંઇ પણ દી વળવાનો નથી. (એટલામાં ભર્તુહરી ગોરખનાથ સાથે આવી મહેલ નીચે અલેખ જગાવે છે તે સાંભળી.)

પિંગલા—જા દાશી બહાર આવેલા યોગીને ભીક્ષા આપ (દાસી ભીક્ષા આપવા જાય છે. ત્યાં ભર્તુહરીને દેખવાથી પિંગળા પાસે પાછી દોડી ગઇ.)

માલતી—બાઇ! બાઇ! મહારાજ યોગી વેશે પધાર્યા છે.

પિંગલા—જા ભુંડી જા. આ વખતે મશ્કરી ન કર. મહારાજા સાહેબ તે ક્યાંથી આવે. ચારે બાજુ તપાસ કરાવતાં એમનો નો પત્તોએ નથી.

માલતી—ખોટું બોલતી હોઉ તો આવો મારી સાથે (બંને બહાર આવે છે ને ભર્તુહરીને જોગી વેશે જોઇ પિંગળા મુર્છીત થાય છે થોડીવારમાં દાસીના ઉપચારથી સાવધ થાય છે એટલે)

પિંગલા—(આંખમાં સહિત) પ્રાણનાથ! આપે આ શું કર્યું હજી સુધી હું મારૂં શ્યામ મુખ આપને બતાવવા કેમ જીવતી રહી છું? મહારાજ મારાં કરેલાં કૃત્યની માફી આપી નિરાધારને બચાવો. મારા દુષ્ટના સામું તો નહી પણ સર્વ પ્રજાના અને બીજી રાણીઓના સામું તો જુવો. સ્વામીનાથ! (ખુબ રૂદન કરે છે તે જોઇ.

ભર્તુહરી— રાગ ઉપરનો.

શોક વૃથા તું શાને કરે, ભીક્ષા દેતું માયજી;
તુજ કારણ મુજ ભ્રાતને દીધો દેસ નીકાલજી.

ભિક્ષા દે માઇ મુજને.

પિંગલા—અઘટિત કર્મ મેં અતિ કર્યું કરો કટારથી ઠારજી;
પણ કરજોડી કહું આપને, મારો ન વચન પ્રહારજી.
ભેખ તજો આ માલવ પતી.
વાંક કરો માફ માહરો, અર્જ ઉર ધરી આજજી;
કદી નહી ફરી આવું હું, નક્કી જાતો આ વારજી. ભેખ.

ભર્તુહરી—ઝટ કર ભીક્ષા તું દે મુને, ખોટી થાવુંજ માયજી.
વાર થયે ગુરૂ કોપશે, નવ ખોટી કર નાથજી. આપ.

પીંગલા—માતા કહો ન સ્વામી મુજને હું છું તમારી નારજી;
રહો સ્વામી રસોઇ કરૂં રાંધુ ખીર કંસારજી. ભેખ.
જમીએ ભોજન સાથે બેસીને, હીંચીએ હીંચોળા ખાટજી;
રહીએ સદા ઉછરંગમાં, વળી રમીએ ચોપાટજી. ભેખ.

ભર્તુહરી—કંસારમાં હોળી મુક તું, ખીર વિષ્ટા સમાનજી
હીંચોળે આગ લગાડને, ચોપાટ રમે જા જાનજી. આશ
જોગ લાગ્યો મને બહુ પ્યારો, બુરો આ રે સંસારજી,
સગુ નથી કોઇ કોમનું, એક ઇશ ઇશ આધારજી. આપ.

પીંગલા—માનો સ્વામી કહ્યું માહરૂં, કરો કોધનો ત્યાગજી;
ધ્યાન ધરો તમે ઇશનું, રહી એકાંત વાસજી. ભેખ.
એક વખત અશ્વા જાનકી, કુન્તા સતીમાં સરદારજી;
વિધિરે કર્યો જ્યારે તેહનો ચલ્યું કલંક એકવારજી. ભેખ.

ભર્તુહરી—ભુંડામાં ભુંડું કહ્યું, વ્યભીચારીને વ્યસનજી;
ગેમાં અંધો જે બને, ગુમાવે રાજને ધનજી. આપ.
દુનીઆની દરમ્યાનમાં, વ્યભીચાર છે તારજી;
ચુડ ભરાવી એણે જેહને, તેનું જાણવું અભાગજી. આપ.

પીંગલા—તમ વિના સુની સેજ આ, દીસે છે સ્વામીનાથજી.
કૃપા કરી આવો મહેલમાં કહું જોડી હાથજી. ભેખ.
અવળો દઇ ઉપદેશ તમે, કોને ભુલાવ્યું ભાનજી.

પીંગલા—ભગવામાં શું ભગવાન છે, એતો ખાલી તોફાનજી. ભેખ.

ભર્તુહરી—બસ ! વધુ નવ બોલીને, નહીં મુને સંતાપજી;

વૃથા વિલંબ શાને કરે, ઝટ ભીક્ષા તું આપજી. આપ.
ઇચ્છા ન ભીક્ષા દેવા તણી, તો જઇએ અમ ધામજી;
સુખી રહોને સદા તમે, માતા છેલ્લા પ્રણામજી. આપ.

(ભર્તુહરી-તથા તેની સાથે આવેલો સાધુ બંને જણા પિંગળાના દ્વારથી જવા માંડે છે, થોડે દુર જાય છે એટલે પિંગળા પાછા બોલાવી ભિક્ષા આપે તે લઇને ચંદ્રિકાના મહેલે જાય છે. પિંગળા બેશુદ્ધ થઇ જમીન ઉપર પડે છે તેને દાશી સાવચેત કરે છે એટલે).

પીંગલા—અરર ગતી શી મારી, થાશે હવે પ્રાણ,
તમ વિના રહેશે કેમ, દિલમાં આ જાન.
વિયોગ વેઠાશે મુને, કેમરે હવે;
દુખી થઇ હું તો પ્યારા તમારે ગયે.
ઉતારૂં સ્ણગાર સ્વામી, શરીરેથી આજ;
આપ વિના શોભે નહી, અંગે તે મહરાજ.
લાવ દાશો ધોળા વસ્ત્ર દેહે તે ધરૂં;
આજથી સ્વાદ મિષ્ટ, દુર હું કરૂં;
દુ:ખ માંહી દીન કેમ, મારારે જશે;
હાય હાય દાશી મારી ગતિ શી થસે.

(દાશીના ખભા ઉપર માથુ નાખી ચોધારે રૂએ છે છે જોઇ નિસ્તેજ મુખે)

માલતી—બાઇ સાહેબ ! આપ આમ રૂદનાલાપ ક્યાં સુધી કરશો ! શોક સમુદ્રમાં ડુબે શું મળવાનું છે હવે તો ધર્મ ધ્યાન કરો ને પ્રભુજીને એક ચિતે સમરો જેથી આ દેહનું કલ્યાણ થાય; અને આવા સંસારમાં દુ:ખથી મુક્ત થવાય શોક કરે કાંઇ સુખ થવાનું નથી આંખમાંથી આંસુ કાઢી મુકો સરિતા વહેવરાવસો તોપણ આપનો ગએલો આધાર શરીરનું સર્વ ભુષણ શરીરનું ઢાંકણ અને સુખદુખનો સાથી હવે ફરી મળનાર નથી. માટે વૃથા શોક તજી કરેલા પાપનો પશ્ચાતાપ કરી વ્રત નિયમ ધરી પ્રભુની ભક્તિ કરો.

પીંગલા—મારી વ્હાલી દાસી ! તારી આ શિખ મારા કર્ણે અમૃતમય લાગે છે પણ મન વાર્યું રહેતું નથી શું સ્વામીનાથનો મારા પર પ્રેમ કેવો ? કૃપાદ્રષ્ટી ? અને કેવો ભરૂસો ! એક શબ્દ નિકળતા પહેલા સર્વ તૈયારજ ? ઓહો હો ? શું તેમના ગુણની ગુણના કરૂં ? હું કેવી દયાહીન ? નિર્લજ પાપિણી સ્વામી દ્રોહી, કે જે આવા ભોળા ભદ્રીક અને શુદ્ધ સ્નેહવાળા સ્વામિને છેતરવા ઠગવા અને પ્રપંચ જાળમાં ફસાવવા ચુકી નહી અરે

આ બધું સંભાળતા મારી છાતી ભરાઇ આવે છે (ખુબ રડે છે અરે આ કરતાં સુએલીજ જન્મી હોત તો વધારે સારૂં થાત કે આવો અવસર ન આવત ! અરે હવે રાજનું તથા પ્રજાનું શું થશે ? તેં વ્યભીચારને વશ થઇ વિક્રમભાઇનો વિયોગ કરાવ્યો ? અરે ધિઃકાર પડયો મને કે એક રતી ભર રતી સુખને માટે ગર્વને અસંખ્ય સંકટની સાંકળમાં સકડી દીધા હાય ! અફસોસ ! પ્રભુના ન્યાયાસન આગળ શું જવાબ દઇશ ? અરે હવે મારી શી ગતી થસે ! (પાછી મુછિત થઇ જમીન પર પડે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ ચંદ્રીકાનો મહેલ.

પાત્ર—ચંદ્રિકા અને દાસી પાછળથી ભર્તુહરી અને માણેકનાથ ભર્તુહરી અને માણેકનાથ આવી મહેલ નીચે અલેખ જગાવે છે તે સાંભળી દાસી અટારીમાં આવે છે ભર્તુહરીને જોઇને ચંદ્રિકાને તેડી લાવે છે ચંદ્રિકાને ઉભેલી જોઇ).

ભર્તુહરી—મૈયા ભિક્ષા દે દે (ચંદ્રિકા મહારાજનો અવાજ ઓળખવાથી નિચે આવી)

ચંદ્રીકા—ઓધવજી સંદેશો કહેજો સ્યામને એ રાહ.

કેમ કહો માતારે મુજને કંથજી.
નારીને મા તો નવ કહેવાયજો
શો અપરાધ પડયોરે મારા વાલમા.
ભેખ આ જોઇને કંપે મારી કાયજો. કેમ કહો.
એકને કારણ સઘળીરે શાને તજો,
આવો સ્વામી મારા મેલની માંયજો,
નહી મુનેરે એના જેવી જાણતા
આપણ સુખ ભોગવીએ રહોને આંહીજો. કેમ કહો.
સુખ સ્વપ્નામાં આપનું મેં દીઠું નથી
માટે નહી જાવા દઉં તમને કયાંયજો
દઇ દીલાશો આપે ઉતારી કુપમાં
વરત વાઢી નાંખી કુવાની માંયજો કેમ કહો.
અઘટીત આ કહેવાયે મારા છત્રજી;
સ્વિકારો મુજ અરજી સ્વામીનાથજો,
દાસીની દયારે લાવો દીલમાં
કહું છું આપને જોડીને હું હાથજો. કેમ કહો.

ભર્તુહરી— **સોરઠ ગજલની રાહ.**

નથી વાંક નારી તાહરો છે વાંક મુજ નશિબનો.
કિધો મેં વિશ્વાસ ત્રિયાનો તેથી દુઃખ પામ્યો માતાઓ
સપડાયો તેની સંગમાં તેથી વિમાસવું પડયું બહુ નથી,
ભીક્ષા દે તું ઝટ મુને સત્ય કહું છું માતા તુને
નવ આશ રાખતું માહરી હઠ કર ન ખાલી માન કહ્યું
નથી સાર કાંઇ સંસારમાં તેમાં ધરો તમે પ્યારના;
ચેતો ચીતમાં તો ચેતાવું હું દુર રહી ભજો ભગવાન નથી.

(દાસી પાસે ફળાદી મંગાવી ચંદ્રિકા પોતાને હાથે ભીક્ષા આપે છે તે લઇ ભર્તુહરી કુસુમમાળાને મહેલે જાય છે ચંદ્રિકા અફસોસ કરતી મહેલની અંદર દાખલ થાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ કુસુમમાળાનો મહેલ.

પાત્ર—કુસુમમાળા દાસી ભર્તુહરી અને માણેકનાથ.

(ભર્તુહરી મહેલ નીચે આવી અલેખ જગાવે છે તે સાંભળી દાસી ઝરૂખે આવે છે ભર્તુહરીને જોઇને અંદર દોડી જઇ કુસુમમાળા પ્રત્યે)

દાશી—(ગભરાયેલા ચહેરે) બાઇ બાઇ ? આ જોગીયાને: એક તો જાણે મહારાજજ ન હોય !

કુસુમમાળા—(જરા રકતનેત્રે) જા જા રાંડ ગાંડી ! આવું; બોલતા શરમાતી નથી કયાં મહારાજાની સુરતને કયાં એ જોગીની સુરત.

દાસી—લ્યો આવો ત્યારે જરૂખે બાઇ સાહેબ ! બંને ઝરૂખે આવી જોગીઓને નિહારે છે એવામાં ભર્તુહરી)

ભર્તુહરી—મૈયા ભિક્ષા દેદે (શબ્દ ઓળખવાથી કુસુમમાળા તથા દાસી નીચે આવે છે એટલે),

દાશી—(કુસુમમાળા પ્રત્યે) કેમ બાઇ ! ખરી વાત કે ! નહોતા માનતાને !

કુસુમમાળા—(ભર્તુહરી પ્રત્યે રાગ ગોપીચંદનો.
પ્રાણેશ પતિ મારા આવા વેશે આવ્યા કયાં થકી ?

ભર્તુહરી—ભિક્ષા દે માતા ખોટી કરેરે હવે શા થકી
ઝટ ભિક્ષા તું દેને મુજને ખોટી ના કર માઇ
ગુરૂજી મુજ પર બહુ ચીડાશે જો ખોટી થાઉં આંહી ભિક્ષા.

કુસુમમાળા—માતા માતા શિદને કરોછો હુંછું તમારી નાર વાંક પડયો શું પ્રીતમ મારા પ્રાણજીવન ભરથાર પ્રાણેશ

ભર્તુહરી—નથી વાંક માતા તાહરો છે મુજ કર્મનો વાંક મુજ કૃતિથી પામ્યો દુઃખ હું, એમાં શું કરે કોકરે ભિક્ષા.

કુસુમમાળા—અવર તણા ગુનાને લીધે શાને કરો મને શિક્ષા કાતો મને સંગે લાયો જાવા નહી દઉં ભિક્ષા પ્રાણેશ.

ભર્તુહરી—જેવી તમારી મરજી માતા અમારે જોગીઓને ભિક્ષાની શી ખોટ ! આનંદ રહો (જવા માંડે છે એટલે)

કુસુમમાળા—અરે હય ! આવા કઠણ હૃદયના નાથ ક્યારે થયા વારૂ ! છાતી ફાટ રૂદનને જોઇ તેમનું મન જરાએ ન ઓગળ્યું એ તો ચાલ્યા જશે (નિરાશ ચહેરે) લાવ છેલ્લી વારે મારા હાથને પવિત્ર કરૂં (જતાં જતાં રોકી)

નાસોછો કેમ નાથ મારી ભિક્ષા લ્યો સ્વામી

દુઃખ કરી જાઓ નહી સારૂં કહું શીશ નામીરે પ્રાણેશ

(દાસી પાસેથી થાળ લઇ ભર્તુહરીને ભિક્ષા આપે છે તે લઇને ચંદ્રાવતીને મહેલ જાય છે કુસુમમાળા નિમેષ નેત્રે ત્યાંની ત્યાંજ સબવત સ્તબ્ધ ઉભી રહે છે)

દાસી—ચલો બાઇ સાહેબ ચાલો મહારાજા તો ગયા (નહી બોલવાથી બેભાન અવસ્થામાં દાસી હાથ પકડી મહેલમાં લઇ જાય છે.

સ્થળ ચંદ્રનાવતીનો મહેલ.

પાત્ર—ચંદનાવતી દાસી ભર્તુહરી અને માણેકનાથ

ચંદનાવતિ—દાસી ! મહારાજા પિંગળા બેનના કૃત્યથી કંટાળી ક્યાંય નાસી ગેયા સંભળાય છે તે ખરી વાત છે કે ! એમજ હોય તો આખી માળના રંડાઇ અને બહુજ વિપરીત થયું કેહેવાય ! અને તેમાં વળી મહારાજાની મોટી ભુલ ગણાય ? કે એકના ગુનાને લીધે બીજા નિરપરાધિને શિક્ષા ! અજબ કાયદો !

દાશી—બાઇ સાહેબ ! મહારાજા જતા રહ્યાની ખરી વાત છે અને તેઓ યોગી વેશ ધારણ કરી દરેક મહેલને આંસુનો વરસાદ વરસાવતા આ તરફ આવવા નીકળી ચુક્યા છે.

ચંદનાવતિ—(આશ્ચર્યતાથી) હે ! આ શો ગજબ (એ માણેકનાથ સહીત ભર્તુહરી આવી અલેખ જગાવે છે તે સાંભળી ચંદનાવતી નીચે આવી ભર્તુહરીને પગે લાગી) આ શું ! દાસીપર આ શો જુલમ ! એકા એક મારી નજરે શું દેખું છું ?

ઠુમકુ છોડ ચલે બન માહુ એ રાહ.

પ્રાણનાથ મારા સુણો એક વિનતી, જોબનવંતી આ નાર ઝુરેરે;
જુવાની પુરમાં જાય છે કેમ નહી નેત્ર આપ ખુલેરે પ્રાણ.
રહી હમેશા રમો મુજ સંગે ખેલ ખેલો આંહી અનેક તરેરે;
જોગી બને નર ઘર વિનાનો હોય અસમર્થ તે આમ કરેરે
ક્ષત્રિ થઇ શું કાયર થાઓ ! શરમાઓ કાંઇ મનથી જરીરે;
વાહ ! વેશ આવો શું ખેસજ લાગે આવા કોમળ સુંદર શરીરે પ્રાણ
એકને કારણ તજો સર્વ શાને શું ? આરને એવી પેખેરે;
નહિ નારી બધી એવી જાણો, વિચારી મનમાં આપ દેખેરે. પ્રાણ.

ભર્તૃહરિ—સુણો પ્રજા તમે અન્તઃપુરની છો રૂપવાની તમે વાલા એ રાહ.

વિષય મધ તું પિને નારી આ શું બકે મસ્તાન બની
વિષય રંગથી મા રંગવા, જીવ્યા કુંચી ચલાવે ઘણી
વિષય વિષ છે ભુંડુ ભામની અંતરમાં જો વિચાર કરી
પિધું હળાહળ ઝેર એ જેહને વિના મોતે તે ગયા મરી
કીધો રંગનો ભંગ વિચારી નારી અંગ અગ્નિ જાણ
જવાળાથી બાળે અંગ બધુ એ દોડે સ્પર્શ માનવ શાનું
વણીક બુદ્ધિથી જોય વિચારી સત્વરો આ સંસાર તજ્યો
નાશવંત આ દેહ જાણીને, ભાવે ભગવો વેસ સજ્યો
સ્વાર્થ તણી છે સૌ સગાઇ, જુઠો આ સંસાર બધો
ચેત ચેતીને ચેતવું હું છોડ છોડ હઠવાદ સંધો
વૃથા વિલંબે સાર નથી જો ખોટી નવ કર તું નારી
સમજીને ઝટ ભિક્ષા દે દે, આનંદે માહા મારી

પિંગળાવતી—સ્વામીનાથ ! આપ આ શું વદો છો ? આપની પ્રિયતમને માતા કહો એ શું શોભે છે ? આપ મારા ઉપર અપાર પ્રેમ બતાવી મને હર ઘડી આનંદમાં રાખતા તેમાં એકાએક આ શો ફેરફાર ? શું તમે મારા ઉપર પતંગ રંગ જેવો પ્રેમ રાખતા હતા કે ? ના ના સ્વામીનાથ આપને હું નહી જવા દઉં (રડે છે) મારા મનથી તો શું પણ તનથી આગળ રહેવા નહી દઉં (ખુબ રૂદન કરેછે) જો પ્રથમજ આપને આવા વિશ્વાસઘાતી જાણ્યા હોત તો પ્રેમમાં ન અંજાઇ આપના પાલવ ન પકડત ?

કતારી વચમાંથી વરંત કાપી નાંખી ઠેઠ પતાળમાં પટકી નાંખી હાય હવે મારી શી દશા ? (ખુબ રૂદન કરે છે.)

માણેકનાથ—મૈયા ! અબ રડને સે કયા ફાયદા ? કોઇ આ- દમી ખુરે ફંદમે ફસકે અપની ત્રિયાકુ હમેશ કે લીયે દુઃખી કર જાતા હય ! પણ આપ તો સબ ધન મોક્ષ દે કર સત્કૃત્ય કરતેકુ જાતા હય તો ખુશી સે રજા દેની ચાઇએ મત ગભરાએ માજી ! ચલો ભિક્ષા દેદો ડેર મત કરો બહોત વખત હુવા ગુરૂજી કહા હોયગા ભિક્ષા દેદો ડેર મત કરો બહોત વખત હુવા ગુરૂજી કહા હોયગા ! બિચારો ! મોહ જાલમેસે નીકલા હુવા શીર ઉસમે કેસા ફસેગા ! બિચારો ! મત ગભરાઓ ! જાઓ મૈયા જાઓ ભિક્ષા લાકે ઝટ દેદો નિરાશ બની દાસી પાસે મહેલમાંથી આહાર મંગાવી પોતાને હાથે આપે છે ને રૂદન કરતી મહેલમાં જાય છે ભર્તુહરી અને માણેકનાથ ભિ લઇ પોતાના યોગાશ્રમ ભણી જવા નીકળે છે.

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—ભર્તુહરી માણેકનાથ સુંદરબા અને પાછળથી પ્રધાન વિગેરે નગર જનો તથા નગર નારીઓ

ભર્તુહરી તથા માણેકનાથ યોગાશ્રમ તરફ જાય છે તેટલામાં માર્ગમાં ભર્તુહરીની પુત્રી સુંદરબા મળે છે તે ભર્તુહરીને જતાં અટકાવી તેને વળગી વિલાપ કરે છે

સુંદરબા—ચંદ્રમુખીને એકલી છાંડીને આવ્યો નહીં એ રાહ.

કરો પિતાજી કોપ શો આ દીન દીકરી પરે,
કરો નહી નિરાશ આજ પુત્રી બાળ તમારી રે. કરો.
મરી ગઇ છે માત મારી, જીવું કોના આધારથી
જોગ લઇ જંગલ જાઓ, પુત્રી નીરધાર કરી કરો.
હું છું કુંવારી પિતાજી દયા, લાવી કાંઇ મુજ પરે;
હવે શું આ નગરમાં જાઓ છો આપ તેથી અરે. કરો.
કૃપા કરી આ પુત્રી પર દયા લાવો કાંઇ મન જરી;
તુમ વિના આ કિંકરી, શોચ કરી જાશે મરી.

ભર્તુહરિ—રાજાએ પ્રજાને પુત્ર સમ પાળવી એ રાહ.

નવ ઉદાસ થાતું પ્યારી પુત્રીને જરા,
છે સંસારમાં શા સાર વિચારજે જરા
તુજ માટે બંદોબસ્ત સર્વે મેં કર્યો
ફીકર ન કરીશ કાંઈ દીલથી જરા
કલેશ કર ન બાપુમારી જા સુખેથી ઘેર
ધર્મ સાધન સાધજે તું પ્રેમથી ખરા,

(સુંદરબા ભર્તુહરીને વળગી વળગીને બહુ રડે છે તેથી) બાપુ

રડ નહી ! રડ નહી ! આ તારો બાપુ નથી પણ આ તો જંગલનો જોગી અને પુરો વૈરાગી છે, ચૈતન રહીતને બોલાવવામાં જેમ વૃથા મહેનત કરવી તેમ તારો કલેશ તથા પ્યાર આ સમયે વૃથા છે. કલેશ નહી કર ને ઘર ભણી સુખે સીધાવ ! જા બાપુ જા ! હવે મને ખોટી ન કર સમજાવીને વીદાય કરે છે ને રડતી રડતી જાય છે એવામાં પુરના લોક આવે છે ભર્તુહરીને દેખીને સાનંદાશ્રુથી દુરથી)

પ્રજા—અમારા શીર છત્ર ! અમારા માથાના મુગટ ! આપ ઉભા રહો ઉભા ! અમો અનાથની અરજ સાંભળો (સઘળી પ્રજા ભર્તુહરીની પાસે આવી બન્ને યોગીઓને વીંટાઇ વળી ભર્તુહરીને વીનવે છે)

પ્રધાનજી—ગોપીચંદ લડકા બાદલ વરરયોરે કંચન મહેલમાં એ રાહ.
ઓ રાજન મારા; મુજને મુકીને કયાં જાઓ છો;

સેનાધીપતિજી—ઓ સ્વામી મારા કેમ તમેરે અકળાઓ છો;

પ્રધાનજી—રાજ તમારૂં કોણ સાચવસે ! કહોને મારા નાથ;
જાઓ છો જંગલના વિષે, રાજ લગામ કોના હાથરે. ઓ૦

સેનાધીપતિ તુમ વિના નવ ગોઠે મુજને, માલવપતિ રાજન;
શોકાગ્ર દીસે તમારૂં મહારાજા મહાજનરે,

ભર્તુહરિ—ઓ સુજ્ઞ વિવેકી શાને માટે ગભરાઓ છો;
નથી વાલુ કાંઇ રાજ મને આ, નથી વાલો સંસાર;
જરા દુખી નહી થાઓ ભાઇ, સુખે સીધાવો દ્વારરે,

નગરશેઠ—ઓ માળવરાજા, અમને તજીને કયાં જાઓ છો.
આપ વીના આ શહેર મને તો લાગે શમશાન જેમ,
કહ્યું મારૂં માનીને રાજા ચાલો રાખી રહેમરે,

ભર્તુહરિ—ઓ સુજ્ઞ વિવેકી, શાને માટેરે ગભરાઓ છો;
કરોડ ઉપાય કરો તો પણ નહી દઉં શહેરમાં પાય,
જે જે વચનો આપ ઉચારો, અંતર લાગે લાયરે,

વિદુશક—ઓ દીલભર પ્યારાં નમેરા તમે થાઓ છો.
નથી વિક્રમા બંધુ તમારો કરશે કોણ આ રાજ,
સંગારની શીખ તમ વિના કોણ દેશે મને મહાજરે. ઓ.

પ્રધાન—એક પીંગળા પાપી માટે કરો ન સર્વે દીલગીર;
દુઃખ જંગલના સહેવા દોહલા સુકોમળ આપ શરીરરે,

વિદુશક—જોગી થઇ ભગવા અંગ ધર્યા, (શું) તેમાં વસે ભગવાન
એક નારીના દુઃખથી કાયર, થઇ શું જાઓ રાયરે. ઓ.

ભર્તુહરિ—ઝંઝુ વદીને દુઃખી કરોના શાણા સહુ સજ્જન.

જાવા રોકો નહી જરાએ ગભરાય છે મુજ તનરે. ઓ૦

(એવામાં નગર નારીઓ આવે છે તે પણ વિંટાઈ વળીને)

સ્ત્રીઓ— રાગ મરશીયો અગર પરજીયો

અરી હાય હાયરે માલવપતિ તે આ શું કર્યું
માલવપતિ તે આ શું કર્યું સુખ સર્વ અમારૂં રે હર્યું અરી
શીને તજી ત્રણસે સાઠ નારી, તેમાં હતી તમને પિંગળા પ્યારી
કેમ મુકને જાઓ આવારી અરી૦
નથી ભ્રાત અહિં રે તમારો વાંક નથી પડયો કાંઇ તમારે,
શાને મુકોછો શિર દુઃખ ભારે, અરી૦
આપ સમુદ્ર તુલ્ય કહેવાઓ કેમ દોષ બીજાનો મન લાવો
શાણા સમજુ થઇને શું જાઓ અર૦
કુંવરી સુંદરબા છે બહુ નાની એ તમથી નથીરે અજાણી
એ તમથી નથીરે અજાણી અરી૦
કોણ કરશે તમારૂં આ રાજ, નથી વિક્રમભાઇ આં રાજ
કોણ કરશે રાજના કામકાજ, અરી૦
કોણ આંખે જોયો નથી જાતો, શોક દીલમાં નથી કાંઇ માતો;
ભેખ આંખે જોયો નથી જાતો, શોક દીલમાં નથી કાંઇ માતો;
માટે ભેખ ઉતારો આ રાતો, અરી૦
કાંઇ મનમાં દયા તમો લાવો, નહીતો અમને સાથે લઇ જાઓ,
કાંતો શહેરમાં પાછા આપ આવો. અરી૦

ભર્તુહરિ—બેનો ! અને ભાઇઓ ! કલ્પાંત છોડો વાટ નવ રોકો મીથ્યા ખોટી ન થાઓ ! આંસુપાત ન કરો કરોડો ઉપાયે શહેર ભણી પાછો નહી ફરૂં. આ સંસારનો હવે સંગ નહી કરૂં મારા વૈરાગ પતંગ રંગ નહી સમજતા જાઓ બાપુ જાઓ અને મને જવા દીયો.

ઉપલી રાહ.

ભર્તુહરી—

નહિ કલ્પાંત કરો પ્રજા મમ, જાઓ નગરમાં આવાર,
હવે હું નથી આપનો રાજા, દુઃખ નવ ધારો લગાર,
જેને છાંડયું તેને ગ્રહું નવ, નથી તેમાં કાંઇ સાર;
કોનીરે માતા કોનારે ભ્રાતા, કોનો કુટુંબ પરીવાર,
જુઠું ધન જુઠી કાયા, જુઠો સર્વ સંસાર;
રાજ મને શમશાન સમ લાગેરે, મહેલ છે ચીતા સમાન;
વન લાગ્યુંરે મને અતિ વહાલું ભજું ત્યાં સુખે ભગવાન

સર્વ પ્રજા—(ચોધારે આંસુ વર્ષાવતી) મહારાજા આમ છેક નિ- ... રાજા કેમ બની
રાજા ન કરો. કોમળ અંતઃક

ગયું ? અમને નધણીઆતાં ન કરો, અને દુખસાગરમાં ડુબતા ન જુઓ આપના ધર્મને ધમકાવી ક્યાં કાઢી મુકયો ? અરે પિતા સમાન પ્રજા-પતિ ! અમારી પીડાને હરનાર, આજ પીડાને પરાણે વળગાડવા કેમ તૈયાર થયા ? દયાને દુર ન કરો, અમારી વિનતી સ્વીકારો ને રડતી પ્રજાને હસાવો. ચાલો. કાંતો લઇ ચાલો.

માણેકનાથ—(જરા રક્ત નેત્રે) કાયકુ ખાલી સતાતે હો ? વોતો સાફ સાફ કહેતા હય કે યહાંપ વો કરા મગર મે નહી આને વાલા, તો પન એહી કી એહી બાત ? ચલો ચલો એ કયા ? ખાલી આદમીકુ હેરાન કરના ? જાઓ, સબ અપને મુકામ.

ભર્તુહરિ—ભાઇઓ તથા માતાઓ ? તમે ગભરાઓ નહીં. રડો નહિ. હવે મને વધારે સતાઓ નહિ, હું ફરી માલવા શહેરમાં પગ મુકનાર નથી. તમે નાહક શું કરવા હેરાન થાઓ છો ? જાઓ બાપુ જાઓ ! સુખે ઘર ભણી સીધાઓ અને આનંદ કરો, ઇશ્વર તમારૂં સર્વ સારૂંજ કરશે. (નિરાશ વદને ચોધારે આંસુ વર્શાવતી સર્વે પ્રજા નગર ભણી જાય છે અને ભર્તુહરી તથા માણેકનાથ યોગાશ્રમ ભણી જાય છે)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ યોગાશ્રમ.

પાત્ર—કેટલાક યોગીઓ અને પાછળથી ભર્તુહરી ને માણેકનાથ.

કંથડનાથ—(નારણભારથી પ્રત્યે) દેખો ભારથીજી મેંને ઉસ વખત નહી કહાથા કે રાજા લોગમે યોગ નહી પલ શકતા ! જ્યાં તક અપની સ્વાદકા દરસન નહી હોતા હય, અગર પ્યારી ચીજ પર ધ્યાન નહી જાતા હે વાં તક મનમેં વૈરાગ ઠહરતા હય ઉન લોકકા વૈરાગ્ય પતંગ જેસા જાણના.

નારણભારથી—બડે આદમીઓ મન દયાદ રહેતા હય જો કોઇને જરા કાલાવાલા કીયા કે ઉસકા મન પિગલા !

ગુલાબદાસ—વો તો ગયા સો ગયા, લેકીન માણેકનાથને બી પિછા નહી છોડા.

કંથડનાથ—ઉનકુ બી યોગસે ભ્રષ્ટ કીયા હોગા.

નારણભારથી—વોતો બિગડે એસા નહી હય. મેરેકુ ઇનકી પકી ખાત્રી હયે. પીછે તો રામ જાને

કંથડનાથ—બિગડનારકે આગે બિગડનારકી કયા બિસાત !

ગુલાબદાસ—(જરા ગભરાટથી) દેખો ? દેખો ગુરૂ મહારાજ આતે હયે (ગોરખનાથ તથા મચ્છેંદ્રનાથને આવતા જોઇ સર્વે શાંત

થઇ પોત પોતાને યોગસ્થા ડાવકા થઇ બેસે છે.)

ગોરખનાથ—(મચ્છેંદ્રનાથ સાથે આવીને) ક્યું ! હજુ ભર્તુહરી નહી આયા !

ગુલાબદાસ—જીસકુ મજીઠકા રંગ લગતા હય વોઇ આખર વૈરાગવાન રહેના હય. પતંગકા રંગકા ક્યા ભરોસા !

ગોરખનાથ—ખરે તો સમજમેં એસા નહી આતા હય પીછે તો ભગવાન જાને.

જાનકીનાથ—(ભરતુહરી તથા માણેકનાથને આવતા દેખી આશ્ચર્યતાથી) દેખો દેખો ! માણેકનાથકી સાથ હી ભરતુહરી આતા હય ! (સર્વે તે તરફ જોઈ જરા નિસ્તેજ બને છે.

મચ્છેંદ્રનાથ—(જરા આનંદથી) નહી, નહી, આયા ખરા બડા શ્રદ્ધાવાન !

ગોરખનાથ—મેરેકુ ઉસકા પકા ભરોસા થા. (માણેકનાથ તથા ભરતુહરી આવી ગોરખનાથને સાષ્ટાંગ દંડવત કરે છે ને બાકી યોગીઓને પ્રણામ કરી લાવેલી ભીક્ષાની જોળી ગોરખનાથ પાસે મુકી સૌથી છેલ્લા બેસે છે તેને) ક્યું બચ્ચા ! ઇતની દેર.

માણેકનાથ—ગુરૂ મહારાજ ! ક્યા મેં ઉસકી બાત કહું એસા શ્રદ્ધાવાન ઓર ટેકી પુરૂષ આજ તક મૈને કોઇ ન દેખા. ક્યા ઉસકી રાણીઓકા સ્વરૂપ ! ઓર ઉસકા બોલાપ ! ચાય તેસા સમરજીત પુરૂષ હોગા તો ભી ઉસકા સ્વરૂપ દેખ સ્તબ્ધ હો જાવે. ઓર ચાય એસા કઠણ હૃદયકા પુરૂષ હોવે ચોભી વિલાપ સુનકે નમ્ર બની જાય. ક્યા ઉનકી પુત્રીકા વિલાપ ? ઓર ક્યા ઉનકી પ્રજાજનોકા વિલાપ ! હદસે જ્યાદે એસા વિલાપ સુનકે પથર ભી ફુટ જાય તો આદમીકા તો કહેના ક્યા બસ ! બસ ! હદ ! બેહદ.

મચ્છેંદ્રનાથ—(આશ્ચર્યતાથી) એસા ! તબ તો સચા બડા રાગવાન ! એસા વિલાપ સુનકે જરાભી મન નહિ ડગા ? વાહ ધન્ય છે ઉનકો ?

કંથડનાથ—(મચ્છેન્દ્ર નાથ પ્રત્યે) ક્યું નાથ તુમતો કોરે કોરે ચલ આયેને ? કે વહાં તમારા ચીત ભરા રખકે આયા હો !

ગોરખનાથ—(કંથડનાથને ધમકાવી કાઢે છે ને ભતુહરીને ગુરૂ મંત્ર આપે છે.

મચ્છેંદ્રનાથ—ચલો મહારાજ ! અબ સંધ્યા પુજન ઓર આરતીકા બખત હુવા. ૧૪૪૨૭

ગોરખનાથ—હાં ચલો. (સર્વે જાય છે.)

સમાપ્ત.

ાંઇઆપત્કાળઆવીપડે તોભીક્ષામાગીને પોતાનોનીર્વાહકરી ને તે આ
ત્કાળને ઉલંઘવો પણકોઇનું કરજતોનકરવું ॥૧૨૫॥ અને પોતાનાજે
શીષ્યતેમણે ધર્મનીમીત પોતાને આપ્યુંજેઅન્નતે વેચવુંનહી ને તેઅન્ન
જુનુંથાયતોને જુનુંકોઇકને દેઇને નવુંલેવું એવીરીતેજેજુનાનું નવુંકરીયે તે
ચ્યુંનકેહેવાય ॥૧૨૬॥અને ભાદ્રવાસુદી ચતુર્થીને દીવસેગણપતીનિપૂજા
વીતથા આસો વદીચતુર્દશીને દીવસ હનુમાનની પૂજા કરવી ॥૧૨૭॥
અને અમારા આશ્રિતજેસર્વે સત્સંગી તેમનાધર્મની રક્ષાકરવાને અર્થેએ
સર્વેના ગુરૂપણાને વિશેઅમેસ્થાપન કર્યાએવા જે તે અયોધ્યાપ્રસાદ ને
રઘુવીર તેમણે મુમુક્ષુજનને દીક્ષા આપવી ॥ ૧૨૮ ॥ અને પોતાના
આશ્રિત જે સરવે સત્સંગી તેમને અધીકાર પ્રમાણે પોતપોતાના
ધર્મનેવીશે રાખવા અને સાધુને આદરથકી માનવા તથા સતશાસ્ત્રનો
અભ્યાસ આદર થકી કરવો ॥ ૧૨૯ ॥ અને મોટાં જે મંદીર
તેમને વિષે અમે સ્થાપન કર્યાં એવા જે શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ આ-
દિક શ્રીકૃષ્ણનાં સ્વરૂપ તેમનિ જે સેવા તેયથા વિધિયે કરીને કરવી॥ ૧૩૦॥
અને ભગવાનના મંદીર પ્રત્યે આવ્યો જે હરકોઇ અન્નાર્થિ મનુષ્ય તેની
પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે અન્નને દાને કરીને આદર થકી સંભાવના
કરવી ॥૧૩૧॥ અનેવિદ્યાર્થિ ભણાવ્યા નિશાળો કરાવવી તે પછે તેમાં

શ્રીહરિકૃષ્ણાયનમઃ

શ્રીરસિકકીર્તન સં…

અથશિક્ષાપત્રીલિખ્યતે.

શ્લોકઃ વામેયસ્યસ્થિતારાધા શ્રીશ્ચયસ્યાસ્તિવક્ષસિ
વૃંદાવનવિહારંતં શ્રીકૃષ્ણં હૃદિચિંતયે ૧

અર્થઃ શ્રીસહજાનંદ સ્વામિ જે તે પોતાના આશ્રિ…
શિક્ષાપત્રીને લિખતાથકા પ્રથમ પોતાના ઇષ્ટદેવ જે શ્રીકૃષ્ણ ભગ…
તેનું ધ્યાન રૂપ મંગલાચરણ કરે છે હું જે તે મારા હૃદયને …
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ધ્યાન કરૂં છું તે શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે. તો …
ડાબા પડખાને વિષે રાધિકાજી રહ્યાં છે અને જેના વક્ષ …
વિષે લક્ષ્મીજી રહ્યાં છે અને વૃંદાવનને વિષે વિહારના કરનારા…